

Araştırma Makalesi/ Research Article

Doktor Abdullah Cevdet'in Hekimlik Hayatı ve Tıp Konulu Eserleri*

Ali Okumuş*

(ORCID: 0000-0002-4615-4932)

Makale Gönderim Tarihi
22.11.2024

Makale Kabul Tarihi
11.03.2025

Atf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Okumuş, A., "Doktor Abdullah Cevdet'in Hekimlik Hayatı ve Tıp Konulu Eserleri", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Mart 2025): 702-791.

APA: Okumuş, A. (2025). Doktor Abdullah Cevdet'in Hekimlik Hayatı ve Tıp Konulu Eserleri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 702-791.

Öz

Bu araştırma, Türkiye'de Batılılaşma düşüncesinin önde gelen temsilcilerinden Doktor Abdullah Cevdet'in hekimlik hayatını ele almakta ve onlarca eseri arasından tıpla ilgili olanlara yoğunlaşmaktadır. Abdullah Cevdet, 1894 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den mezun olduktan sonra bazı dönemlerde ara verse de hayatının sonuna kadar göz hekimi olarak çalıştı. Önce sürgüne gönderildiği Trablusgarp'ta askeri hastanede, daha sonra Viyana Sefareti'nde hekimlik yaptı. Mısır'a kaçtığı 1905'te, Kahire'de göz hekimliği yapmaya başlayan Abdullah Cevdet, 1910'da İstanbul'a gelince Çağaloğlu'nda kurduğu İctihad Evi'nin bir katını muayenehane olarak kullandı.

* Bu araştırma, 5-8 Haziran 2024 tarihlerinde Bilecik'te gerçekleştirilen XV. Türk Tıp Tarihi Kongresinde sunduğum "Abdullah Cevdet'in Tabipliği ve Türk Tıp Tarihi Literatürüne Katkıları" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve makale olarak hazırlanmış halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, ali.okumus@bilecik.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Türkiye.

1919'da tayin edildiği Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevi esnasında köy hekimlik mektepleri kurmaya çalışsa da kısa bir süre sonra İstanbul'da başlayan veba salgını Abdullah Cevdet'i de görevinden etti. 1920 ortalarında yeniden Sıhhiye Umum Müdürü olarak tayin edildi. Doktor Cevdet, müdürlüğünün ikinci döneminde dispanserler açtı ve sanatoryumlar kurdu. Bu dönemde İstanbul'da işgal gücü olarak bulunan İngilizlerle iyi geçinmeye çalışan doktor, düzenlediği tiyatro gösterilerinde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle Eylül 1921'de yeniden görevinden azledildi.

Hekimlik faaliyetlerine ilaveten tıp konusunda yayınlar da yapan Abdullah Cevdet, öğrencilik yıllarında başladığı neşriyat hayatını ömrünün sonuna kadar sürdürdü. Kitaplarında halk sağlığını ön plana çıkarmış, *İçtihad* mecmuasında yayımladığı makalelerinde ise daha çok güncel sağlık meselelerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada Doktor Abdullah Cevdet, hekimlik yönüyle incelenmekte ve tıp konulu eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doktor Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbiye, İçtihad Mecmuası, Tıp Literatürü

Dr. Abdullah Cevdet's Medical Career and Works in Medicine

Abstract

This research examines the medical career of Doctor Abdullah Cevdet, one of the leading representatives of Westernization movement in Turkey and focuses on his works related to medicine. After graduating from the Military Medical School in 1894, Abdullah Cevdet worked as an ophthalmologist until the end of his life, although he took some breaks. He first worked as a physician in a military hospital in Tripoli, where he was exiled, and later in the Vienna Embassy. After fleeing to Egypt in 1905, Doctor Abdullah Cevdet began practicing ophthalmology in Cairo. After coming to Istanbul in 1910, he used one floor of the İjtihad House he built in Cağaloğlu as a clinic.

While he was assigned to the General Directorate of Health in 1919, he tried to establish village medical schools, but a plague epidemic that started in Istanbul shortly afterwards forced Abdullah Cevdet out of office. In the middle of 1920, he was reassigned as the Director General of Health. During his second term as director, Dr. Cevdet opened dispensaries and attempted to establish sanatoriums. During this period, the doctor tried to get along well with the British occupying forces in Istanbul, but was dismissed from his post again in September 1921 due to irregularities in the theater plays he organized.

In addition to his medical activities, Abdullah Cevdet also continued his publications about medicine, which he had started during his student years,

until the end of his life. Prioritizing public health in his books, he mostly addressed current health issues in his articles published in the journal *İçtihad*. This study examines Abdullah Cevdet's medical career, providing insights into his contributions to the field and an overview of his medical works.

Keywords: Doctor Abdullah Cevdet, School of Medicine, Journal of *İçtihad*, Medical Literature.

Giriş

Türk modernleşmesi ve Batılaşmasının öncü isimlerinden olan Doktor Abdullah Cevdet, 1869 yılında Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti (Elâzığ) vilayetine bağlı Arapgir'de doğdu. Şair, yazar, tercüman, yayıncı, matbaacı ve göz doktorudur. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularındandır. İlk öğrenimlerini civar okullarda tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek önce Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne kaydoldu, daha sonra da Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de eğitim aldı. 1894 yılında tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu.

Hayatı hakkında hayli kalem oynatılmış olan Abdullah Cevdet'in en çok gölgede kalan özelliği, zaman zaman ara verse de yaşamının hemen her döneminde icra ettiği hekimlik mesleği ve tıp konusunda telif ve tercümelere oluşan onlarca çalışmasıdır. Tıpla ilgili ilk eserlerini henüz Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye talebesi olduğu 1890'ların başlarında yayımlamaya başlayan Cevdet, Trablusgarp'a sürüldüğü 1895'e kadar bu alandaki yayınlarını aralıksız sürdürdü. Viyana'da elçilik doktoru olarak çalıştığı yıllarda ve İsviçre ile Mısır'da bulunduğu zamanlarda ise daha çok şiirle, edebi tercümelemlerle ve *İçtihad* mecmuasını yayımlamakla meşgul oldu. 1910 yılı sonlarında İstanbul'a dönünce yeniden tıpla ilgili yayınlar yapmaya başladı. Özellikle iki defa getirildiği Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevinden (1919-1922) sonra *İçtihad* mecmuasında "Sıhhiyeye Ait Mesaim" ve "Sıhhi Sütun" başlıkları altında, topluma halk sağlığı konusunda bilgi aktarmayı hedefleyen çeşitli makaleler kaleme aldı.

Doktor Abdullah Cevdet, meslek hayatına göz doktoru olarak başladı. Her ne kadar meslektaşları kendisinden başarılı bir hekim olarak bahsetmese de 1932 yılındaki ölümüne kadar maişetini yayıncılığın yanı

sıra bu mesleğinden temin etti. Neşrettiği tıp konulu eserlerinden dolayı literatür derlemelerinde zaman zaman kendisinden söz edilmesine rağmen çoğu zaman hekim biyografilerinde ismi dahi geçmemektedir.¹

Bunun en önemli sebebi yaşamı boyunca ortaya koyduğu görüşler ve karıştığı tartışmalardır. Özellikle Hollandalı oryantalist Reinhart Pieter Anne Dozy'nin (1820-1883) *Essai sur l'Histoire de l'Islamisme (571-1863)* isimli kitabını², *Tarih-i İslamiyet* adıyla Türkçeye tercüme ederek 1908'de Kahire'de yayımlaması³ Abdullah Cevdet'i sert eleştirilerin hedefi haline getirdi. Ayrıca Bahailik hakkındaki düşünceleri⁴ ve Avrupa'dan damızlık adam getirtmek şeklinde yanlış anlaşılan görüşleri⁵ kendisini adeta siyasi bir figüre dönüştürdü. Vaktiyle şiddetli bir Abdülhamid muhalifi olan Abdullah Cevdet, zamanla benzer bir muhalefeti kuruluşunda rol oynadığı İttihat ve Terakki Cemiyeti için de sergiledi. Türk aydınları tarafından uzun yıllar tartışılan Doktor Abdullah Cevdet, inişli çıkışlarla dolu yaşamında Batıcılık fikrinin yılmaz bir savunucusuydu.

¹ Doktor Rıza Tevfik, 1914 yılında *Nevsal-i Milli'*de Abdullah Cevdet hakkında kaleme aldığı makalede kendisini bir tıbbiyeli olarak tanıdığını ifade etmektedir. (*Nevsal-i Milli*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet, 1330, s. 99-100.) *Nevsal-i Milli'*de ayrıca Abdullah Cevdet'in Doktor Rıza Tevfik hakkında bir makalesi (s. 37-40) ile "Tevhide gidelim" başlıklı bir yazısı bulunmaktadır. (s. 101-103) Bursalı Mehmed Tahir, tabip müellifler arasında Abdullah Cevdet'i göstermemektedir. (Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 1923, s. 202-249) Bununla birlikte IRCICA tarafından neşredilen tıp literatürü tarihinde Abdullah Cevdet'in hekimlik yönü kısaca ele alınmakta ve bazı eserlerine yer verilmektedir. Bkz. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 2008, s. 1040-1045.

² Kitap Dozy tarafından Flemekçe yazılmış ve Belçikalı şarkiyatçı Victor Chauvin (1844-1913) tarafından Fransızcaya 1863'te tercüme edilerek Leiden ve Paris'te basılmıştı. Abdullah Cevdet kitabın Fransızca tercümesini Türkçeye aktarmıştır.

³ Reinhart Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, 2 Cilt, Matbaa-i İctihâd, Mısır, 1908, ss. 733.

⁴ Abdullah Cevdet "Mezheb-i Bahauullah-Din-i Ümem", *İctihad*, 1 Mart 1922, s. 3015-3017. Konu hakkında tartışmalar için bkz: Necati Alkan "The Eternal Enemy of Islam': Abdullah Cevdet and the Bahá'í religion", *Bulletin of SOAS*, 68:1, 2005; Zikrullah Aykaç, *Osmanlı Devleti Döneminde Bâbîlik/Bahâîlik Hareketi'nin Gelişimi ve Faaliyetleri (1844-1922)*, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021.

⁵ M. Şükrü Hanoğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 389-390.

Bu araştırmanın amacı Abdullah Cevdet'in düşünce dünyasını şekillendiren fikirlerin izini sürmek değildir. Zaten bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır.⁶ Bunun yerine, Abdullah Cevdet bir göz hekimi olarak merkeze alınacak ve tıpla ilgili çalışmaları yaşamının akışı içerisinde değerlendirilecektir. Ancak baştan söylemek gerekir ki Abdullah Cevdet, siyaset, tarih, sosyoloji, din gibi konularda kaleme aldığı çalışmalarında sıklıkla tıbbi meselelere temas etmekte veya bunlardan örnekler vermektedir. Benzer şekilde tıp konusunda yazmaya başladığında da siyasi konular hakkında kanaatler ileri sürmektedir. Disiplinler arasında sık sık geçişler yapan, konuları iç içe anlatmayı tercih eden Abdullah Cevdet gibi bir yazar ve şairin çalışmalarını kesin çizgilerle ayırmak neredeyse imkânsızdır. Her ne kadar bu çalışmada tıpla ilgili hemen her eseri değerlendirilmiş olsa da bu özelliğinden dolayı gözden kaçan çalışmalarının olması muhtemeldir.

Abdullah Cevdet'in hekimlik mesleğiyle ilgili ayrıntıları ve bununla ilgili yaptığı çalışmaları ortaya koymak hiç şüphe yok ki onun biyografisine daha yakından bakma imkânı sağlamaktadır. Her şeyden önce hekimlik mesleği Abdullah Cevdet'in hem analitik düşünmesini hem de pozitivist ve eleştirel bir bakış açısıyla konuları ele almasını sağlamıştır. Bu yaklaşımı, Hüseyinzade Ali'ye yazdığı ve onun eserlerini tenkit ettiği mektuplarında açıkça görülmektedir.⁷ Buna rağmen hayatını konu alan biyografik çalışmalarda bile Abdullah Cevdet'in hekimlik yönü en az incelenen konulardandır. Özellikle Sıhhiye Umum Müdürlüğü döneminin aydınlatılması Doktor Cevdet'i yakından tanımak için son derece önemlidir.

Bugüne kadar Abdullah Cevdet, erken Cumhuriyet ideolojisinin dine yaklaşımının bir sonucu olarak, ateizm ve din düşmanlığı kıskacında ele alınmış, bundan dolayı ortaya koyduğu fikirler tam manasıyla ve

⁶ Bu konuyla ilgili geniş literatürde ön plana çıkan eserler şunlardır: Hanioglu, *a.g.e.*; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 163-183; M. Şükrü Hanioglu, "Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, Ed. Elisabeth Özdalga, Routledge, Londra, 2005, s. 39-61; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 350-366.

⁷ Şerife Çiğın, "Abdullah Cevdet'ten Hüseyinzade Ali'ye Mektuplar ve Kartpostallar", *Yeni Türk Edebiyatı*, Sayı: 1, Mart 2010, s. 205-206.

derinlemesine anlayışamamıştır.⁸ Bugün, Abdullah Cevdet'i siyasi, dini ve ideolojik tartışmaların dışında tutarak daha kapsayıcı bir bakış açısıyla ele almak artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu araştırma, Abdullah Cevdet'in mesleki hayatına yoğunlaşarak bu istikamette bir adım atmaya hedeflemektedir.

Mektebi Tıbbiye Yılları

Abdullah Cevdet'in çocukluk ve mektep hayatıyla ilgili ilk bilgilere Karl Süsseim'in 1938 yılında, muhtemelen aileden edindiği malumata dayanarak yazdığı bir ansiklopedi maddesinden ulaşılabilmektedir.⁹ Kısmen arşiv belgeleriyle ve sonraki araştırmalarla da doğrulanabilen bu bilgilere göre Abdullah Cevdet, bugün Malatya'nın bir ilçesi olan Arapgir'de 9 Eylül 1869'da dünyaya geldi.¹⁰ Babası askerlikten emekli Hacı Ömer Efendi'dir.¹¹ Annesinin ise Mustafa kızı Lâmia olduğu İsviçre'de görülen bir mahkeme tutanağında zikredilmektedir.¹²

⁸ M. Şükrü Hanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 57.

⁹ Karl Süsseim, "Abd Allah Djewdet", *Encyclopédie de l'Islam*, Supplément, 1938, s. 59-64

¹⁰ Abdullah Cevdet'in Çağaloğlu'nda göz hekimliği yaptığı yıllarda, kaybettiği nüfus tezkeresini yeniden talep için Dahiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçesinde doğum tarihi ve yeriyle ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bin iki yüz seksen beş sene-i hicriyesi cemaziyülevvelinde Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti'ne tabi Arapkir kazasının Ulupınar mahallesinde doğmuşumdur. Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti merkez nüfus defterinde kaydım vardır. Oradan alınmış olan nüfus defterinde kaydım vardır. Oradan alınmış olan tezkirem zayi olmuştur. Mahallinden sual olunarak yeniden yedime nüfus tezkiresinin verilmesini istida ederim." Abdullah Cevdet'in Hicri Cemaziyülevvel 1285 olarak verdiği doğum tarihi Miladi olarak Ağustos/Eylül 1868 tarihine karşılık gelmektedir. Bu bilgilere göre Abdullah Cevdet, şimdilerde Elâzığ'ın Keban ilçesinde ve Arapgir merkeze yaklaşık 50 kilometre uzaklıkta bulunan Ulupınar köyünde dünyaya geldiğini söylemektedir. BOA. *DH.SN.THR.* 55/95, 24 Temmuz 1330/6 Ağustos 1914.

¹¹ BOA. *DH.SN.THR.* 55/95. Başka bir belgede Abdullah Cevdet'in babasına uygun bir nişan verilmesi istenirken Hacı Ömer'in otuz sene askerlik mesleğinde çalıştığı ve emekli askerlerden olduğu ifade edilmektedir. BOA. *DH.SN.THR.* 55/95, 24 Temmuz 1330/6 Ağustos 1914. Hacı Ömer Efendi, 1900 yılında İstanbul'da seyahat ettikten kısa bir süre sonra vefat etmiştir. BOA. *DH.MKT.* 2356/5, 24 Mart 131/5 Haziran 1900; BOA. *DH.MKT.* 2405/62, 9 Eylül 1316/22 Eylül 1900.

¹² BOA. *Y.A.HUS.* 482/27, 5 Kasım 1904, lef 3. Aynı dava dosyasında Abdullah Cevdet'in İsviçre'den çıkarılmasıyla ilgili kararda ailesi hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Hacı

Ailesi Arapgir’de Ömeroğulları lakabıyla tanınmaktaydı. Ailenin tek çocuğu olan Abdullah Cevdet, bilindiği kadarıyla Arapgir ve Hozat’ta birkaç yıl yaşadktan sonra ailesiyle Elazığ’a taşındı. Orada askeri okula kaydoldu ve 8 Haziran 1885’te bu okuldan mezun oldu. Bu tarihlerde, on beş yaşında olduğu halde İstanbul’a geldi. Kuleli Askeri Tıp Mektebi’ne başlayarak 1888 yılında buradan mezun oldu. Aynı yıl Gülhane Askeri Tıbbiye Mektebi’ne geçti. 1894 yılında Askeri Tıbbiye’den yüzbaşı rütbesiyle diplomasını alan Abdullah Cevdet, öğrencilik yıllarında uzun süre devam ettireceği siyasi faaliyetlere karıştı.¹³

1890’lı yıllarda tıbbiye mektebi, hürriyetçi fikirlerin yayıldığı ve revaçta olduğu yerlerdi. Mektepte bulunan öğrenciler Avrupa’dan bir şekilde getirttikleri kitapları okuyor ve gizlice arkadaşlarına veriyordu. Abdullah Cevdet’in de Askeri Tıbbiye Mektebi’nde bulunduğu dönemde Felix Insard’ın *Spiritualisme et matérialisme* (1879) isimli kitabı ile Ludwig Büchner’in Fransızca *Force et matière* (1869) ismiyle çevrilen kitaplarını incelemesi, batılılaşmaya ve pozitivistliğe yönelmesinde etkili oldu.¹⁴ Bu sırada tıbbiye mektebinde birlikte okuduğu arkadaşları Diyarbakırlı İshak Sükûti, Çerkez Mehmed Reşit ile Arnavut İbrahim Edhem Murad Efendi (İbrahim Temo) başkanlığında -daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan- gizli bir cemiyet kurdular.¹⁵

Abdullah Cevdet, kendi ifadesine göre on dört yaşındayken ve henüz İstanbul’la gelmediği bir tarihte, Fatma Hanım ile evlenmişti.¹⁶ 4 Temmuz

---

Ömer ve Lamia bin[ti] Mustafa’dan 17 Kânunusani 1869 tarihinde Memalik-i Şahane dahilinde vaki Arapgir’de tevellüt eden Doktor Abdullah İsviçre toprağından matruttur.”

¹³ Süsheim, a.g.m., s. 59-60; Hanioğlu, a.g.e., s. 5.

¹⁴ Hanioğlu, a.g.e., s. 12-15. Abdullah Cevdet sonraki yıllarda Büchner’in bu eserinden tercüme de yapmıştır.

¹⁵ Süsheim, a.g.m., s. 60.

¹⁶ Abdullah Cevdet’in bu evliliğinden bir yıl sonra Mehmed Emin isimli bir oğlu dünyaya geldi. Behiye isimli bir kızı doğmuşsa da uzun bir süre yaşayamadı. Fatma Hanım ise 8 Mart 1898 tarihinde vefat etti. K. Süsheim, a.g.m., s. 63. 1902 yılının ortalarında Londra’da bir İngiliz kadınla evlenmeye teşebbüs ettiği arşiv belgelerine yansımıştır. (BOA. BEO. 2082/156122, 20 Mayıs 1318/2 Haziran 1902) Abdullah Cevdet, Mısır’da bulunduğu tarihlerde Hüseyinzade Ali’ye gönderdiği 11 Kasım 1906 tarihli mektupta aile hayatından bahsetmektedir. Biyografisi açısından önemli ayrıntılar barındıran bu mektupta Cevdet on dört yaşında iken evlendirildiğini, evliliğin şirine bir melankoli kattığını, eşinin kendisine tam bir refik olmaktan uzak ve ümmi bir kız olduğunu

1894 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den mezun oldu ve 27 Ağustos 1894'te Haydarpaşa Hastanesi'nde çalışmaya başladı. Burada göz hekimliği branşında görev yapan Doktor Dikran Acemyan'ın asistanı ve yardımcısıydı.¹⁷

Osmanlı Devleti 1892-1895 yılları arasında tıbbi anlamdaki mesaini, imparatorluğun neredeyse bütün vilayetlerinde ortaya çıkan kolera salgınına harcamıştı.¹⁸ Kısa sürede Osmanlı başkentine de yayılan salgın ilk defa 16 Ağustos 1893'te Hasköy'de görüldü. Buradan Üsküdar'ı ve sonrasında bütün İstanbul'u etkisi altına aldı. Koleralı hastalar, tedavi amacıyla Selimiye Kışlası'ndan Haydarpaşa Hastanesi'ne gönderilince bu

---

söylemekteydi. On yıl kadar önce eşinin vefat ettiğini de belirten doktor, on senedir kendisine uygun bir eş aradığından bahsetmektedir. Cevdet'e göre bu yeni eş, Müslüman olmalı ki onun vasıta ve yardımıyla İslam aleminin kadınları üzerinde ıslahat ve tadilat yapabilmeliydi. (Çiğın, a.g.m., s. 216.) 1908 yılında ise Abdullah Cevdet Mısır'dayken yeniden evlendi fakat bu evlilik bahsettiği beklentilere uygun olmamalı ki uzun sürmedi. 1913'te İstanbul'da bulunan Cevdet, üçüncü defa yine Fatma isimli bir hanımla evlendi. Ölüncüye kadar yanı başında bulunan bu hanımdan Gül isimli bir kız çocuğu dünyaya geldi. K Süsseim, a.g.m., s. 63

¹⁷ Haniöğlü, a.g.e., s. 30. Şükrü Haniöğlü'nun sehven Diran şeklinde ismini zikrettiği Dikran Acemyan, 1852 yılında Yenikapı'da dünyaya geldi. 1873'te Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olduktan sonra eğitim için Viyana'ya gönderildi. Eğitimini tamamladıktan sonra bir süre Selanik Hastanesinde çalıştı. Arkasından Haydarpaşa Hastanesi'ne atandı ve uzun süre burada çalıştı. (*Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, s. 802; Y. G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, 1453-1953, Yeni Matbaa, İstanbul, 1953, s. 223.) Gazetelerde kehhal (göz hekimi) miralay ve kaymakam olarak zikredilen Dikran Acemyan, işinde ehliyetli bir hekimdi. Örneğin Kosova vilayeti Alay Beyi Asaf Bey'in gözlerine arız olan perdenin tedavisi için padişahın emriyle Dikran Acemyan Haydarpaşa Hastanesi'nde ameliyat yaptı. (*Sabah*, nr. 572, 30 Mart 1891, s. 2.) Başka bir gün ise Kumrulu Mescit mahallesinde gözleri görmeyen, hatta çeşitli doktorlardan şifa bulamayan bir kadını, Haseki Nisa Hastanesi'nde yaptığı bir ameliyatla iyileştirdi. Bunun üzerine mahallenin imam, muhtar ve ahalisi bu hadiseden duydukları memnuniyeti padişaha bildirdi. (*Sabah*, nr. 770, 17 Ekim 1891, s. 3.) Bu tarihten sonra Dikran Acemyan, Bahçekapısı'nda 18 numarada bulunan Merhametçiyen eczanesinde ihtiyacı olan hastalara bakmaya devam etti. (*Sabah*, nr. 1541, 28 Kasım 1893, s. 3.) Ayrıca Beyoğlu Emniyet Amirliği'nin de doktoru olan Dikran Acemyan 1911 yılında emekliye ayrıldı. (Y. G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, s. 224.)

¹⁸ Bu dönemde koleranın vilayetlerde nasıl ortaya çıktığı ve hastalığa karşı alınan tedbirlere dair pek çok araştırma yapılmıştır. Geniş literatür ve detaylı bilgiler için salgını İstanbul merkezli ele alan Mesut Ayar'ın *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, (Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007) başlığı ile yayımlanan doktora tezine müracaat edilebilir.

sefer hastane personeli arasında da kolera yayıldı. Salgınla mücadele için Fransa'dan Dr. André Chantemesse İstanbul'a davet edildi. 26 Eylül 1893'te İstanbul'a gelen Dr. Chantemesse, Haydarpaşa Hastanesi'nde birtakım tedbirlerin alınmasını sağladı. Bu sırada özverili çalışmalarından ötürü Dr. Dikran Acemyan'ın da aralarında bulunduğu bazı doktorlar nişan ve madalyalar ile taltif edildi.¹⁹

Kolera salgınının İstanbul'da yayıldığı tarihlerde Dr. Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin son sınıfında bulunmaktaydı. Yine aynı tarihlerde Haydarpaşa Hastanesi'nin göz branşında arkadaşı Dr. İbrahim Temo ile çalışmaya başladı. Ne var ki Abdullah Cevdet, kısa bir süre sonra Haydarpaşa Hastanesi'nden ayrılmak zorunda kaldı. Kasım 1894'te Diyarbakır'da kolera vakalarının görülmeye başlaması üzerine, civar vilayetlerden doktorlar acilen davet edilmesine rağmen alınan tedbirler yetersiz olunca Haydarpaşa Hastanesi'nden aralarında Yüzbaşı Abdullah Cevdet'in de bulunduğu bir hekimler heyeti Diyarbakır'a gönderildi.²⁰

Diyarbakır'a giden Abdullah Cevdet, burada çok aktif değildir. Adının karıştığı tek olay nizamiye eczacısı Yorgi Efendi'nin bir şikâyet dilekçesinde tanık olarak gösterilmesidir.²¹ Kolera salgınının yaşandığı yaklaşık iki yılın sadece son birkaç ayında Diyarbakır'da bulunan Abdullah Cevdet, buradaki görevi bitince redif elli ikinci alayın Harput taburunda görevlendirilmiştir.²²

¹⁹ Nuran Yıldırım, "Yeni Belgeler ve İlmühaber Defteri Işığında Haydarpaşa Askeri Hastanesi", *Üsküdar Sempozyumu VI*, Bildiriler, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2008, s. 613.

²⁰ Oktay Bozan, "Diyarbakır Vilayeti'nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S: 218, Ekim 2015, s. 6.

²¹ Buna göre, 4 Ocak 1895 tarihinde Diyarbakır'da bulunan belediye tabibi Bedros Efendi ve Dr. Leboviç ile diğer doktorların işlerinde suistimal olduğu gerekçesiyle eczacı Yorgi Efendi, Diyarbakır mahkemeleri tarafından konunun araştırılmasına yönelik bir şikâyet dilekçesi yazmıştı. Yorgi Efendi'ye göre vilayette ortaya çıkan hastalık kolera değil, başka bir hastalıktır. Bunun üzerine Dr. Leboviç Efendi'nin hazırladığı savunma raporunda mevcut hastalığın kolera olduğu, vilayette bulunan Abdullah Cevdet, Amerikalı Dr. Thomas, Dr. Mardiros ve Josef efendiler tarafından teyit ve tasdik edildiği belirtilmekteydi. BOA. A.İMKT.MHM. 571/25, lef 4. Sadeleştirerek aktaran Oktay Bozan, "Diyarbakır Vilayeti'nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", s. 230-231.

²² Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 29, 5. dipnot.

Abdullah Cevdet'in yıllar sonra anlattıklarına bakılırsa Diyarbakır'a gitmesi bambaşka bir sebebe dayanmaktaydı. Ona göre 1894 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den yüzbaşı rütbesiyle mezun olunca memleketi olan Harput'a "tebdil-i hava" için gönderilmişti. Hava değişimi için kendisine sekiz ay süre tanındığını söyleyen Abdullah Cevdet, bu sürenin iki haftasını o sırada Diyarbakır'da bulunun dostu Süleyman Nazif'in yanında geçirmeye karar verdiğini kaydetmektedir. Bunun üzerine iki günlük yolu atıyla bir günde katederek Diyarbakır'a varmıştı. Kolera salgınıyla ilgili hiçbir bilgi vermeyen Abdullah Cevdet, bunun yerine Diyarbakır'da şair Ziya Gökalp Bey ile tanıştığını anlatmaktadır. Hatta o sırada Gökalp'in intihara teşebbüs etmesi üzerine onu bizzat tedavi ettiğini ve bir hafta boyunca baş ucundan hiç ayrılmadan pansumanını yaptığını da ifade etmektedir.²³

Tıp Konulu İlk Eserleri

Mekteb-i Tıbbiye ve Haydarpaşa Hastanesi'ndeki ilk çalışma yıllarında Abdullah Ömer ismiyle tanınan Dr. Abdullah Cevdet, bu dönemde

²³ Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp ile tanışıklığı ve anılarını, 24 Ekim 1924 tarihinde gerçekleştirilen Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yıllık kongresinde yaptığı konuşmasında anlatmıştı. Bu tarihte Ziya Gökalp hastadır ve bir gün sonra vefat edecektir. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp'in hastalığı için "1310 senesinden beri kendisini tanıdığım bu mümtaz şahıs ya bugün ölmek üzere yahut da yarın ölüme namzettir ve yatağında her nev ıstırap ve ihtilaç içinde kıvrınmaktadır. İşte bu nadir yetişen adamı kaybetmemize sebep pederinin alkolik bir kimse olmasıdır." demektedir. Abdullah Cevdet'in açıklamaları için bkz: "Ziya Gökalp Etrafındakileri Tanıyor, Etbba Hayatından Ümidi Kesmişlerdir", *Cumhuriyet*, nr. 168, 25 Teşrinievvel 1924, s.1; "Ziya Gökalp Bey", *İleri*, nr. 2400, 25 Teşrinievvel 1924, s.1; "Ziya Gökalp Bey, Dün Akşam Verilen Bir Rapor" *Tanin*, nr. 731, 25 Teşrinievvel 1924, s. 1; "Ziya Gökalp Bey'in Babası", *Tevhid-i Efkâr*, nr. 4226, 25 Teşrinievvel 1924, s. 3; "Hilâl-i Ahdar'ın Senelik Kongresi", *Vakit*, nr. 2452, 25 Teşrinievvel 1924, s. 5. Abdullah Cevdet'in gazetelere yansıyan anlattıklarının değerlendirmesi için bkz: Erdal Aydoğan, "Ziya Gökalp'in Ölümünün Türk Kamuoyu ve Basındaki Yansımaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2007, 181-182. Abdullah Cevdet'in Ziya Gökalp ile tanışıklığı hakkında ayrıca bkz. Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism, The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, Luzac and Company Ltd. and The Harvill Press, 1950, s. 24.

çoğunluğu şiir olmak üzere bazı eserler kaleme aldı.²⁴ Abdullah Cevdet'in tıp konusundaki ilk çalışmaları da yine talebelik yıllarında yayımlanmıştır.

Mesleğiyle ilgili hazırladığı ilk eseri *Dimağ, Dimağ ile Ruh Arasındaki Münasebât-ı Fenniyeyi Tedkik* ismiyle yayımlanan kitabıdır. Kitabın özsözüne düştüğü nota bakılırsa kitabı, 10 Kasım 1890 tarihinde kaleme almıştı. Fakat kitap ancak 1892'de İsteban Matbaası'nda basılabildi.²⁵ Kitapla ilgili *Musavver Cihan* mecmuasından çıkan tanıtım yazısında, on dokuzuncu asrın Almanya'da yetiştirdiği dâhilerden biri olarak zikredilen Doktor Ludwig Büchner'in (1824-1899) eserinden iktibas ve tercüme yoluyla Cevdet ibn Ömer'in bu eseri vücuda getirdiği ifade edilmektedir.²⁶ Ancak Abdullah Cevdet ne kitabın kapağında ne de kitaba yazdığı önsözünde bunun bir tercüme olduğunu belirtmekteydi. Tıbbiye-i Askeriye'de ilm-i hayat dersi muallimi Doktor Kaymakam Şakir Bey'e takdim ettiği bu eser, Cevdet'in ifade ettiğine göre, esasen beyin demek olan, aynı zamanda akıl ve şuur anlamına da gelen dimağ üzerine yoğunlaşmaktadır.

Bundan kısa bir süre sonra Ekim 1891'de hâlâ Mekteb-i Tıbbiye öğrenciliği devam ederken, *Maarif* mecmuasında "Uyku: Tıp ve tedavi nokta-i nazarından" başlıklı, arka arkaya iki sayıda tefrika ettiği bir makale kaleme aldı. Henri-Étienne Beaunis'in (1830-1921) *Le somnambulisme provoqué: études physiologiques et psychologiques* (Paris 1886) isimli kitabından yararlanarak hazırladığı makalesinde Cevdet uykuyu "*hissiyet, akıl, hareket-i faaliyatin suret-i muvakkatada tatil olunması*" şeklinde tanımlıyordu. Çok uyuma veya uykusuz

²⁴ Bu makalede, Abdullah Cevdet'in tıp konusu dışında kalan eserleri üzerinde durulmayacaktır. Abdullah Cevdet, 63 yıllık hayatı boyunca başta şiir olmak üzere, tarih, maarif, sosyoloji, felsefe, din, ziraat, uluslararası politika gibi pek çok konuda eserler vermiştir. Eserlerinin çoğunu İctihad Kütüphanesi adını verdiği yayın serisinden çıkarmış olmasına karşılık farklı yayınevleri tarafından neşredilen Osmanlıca, Fransızca ve Türkçe çalışmaları bulunmaktadır. Eserlerinin tam bir listesi henüz yapılmamış olsa da derli toplu bir bibliyografya için bkz: Mustafa Nihad, "Abdullah Cevdet (Abdullah Djevdet) 1869-1932", *Bibliyografya II 1932*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s. 40-47; Süsheim, a.g.m., s. 59-64; Hanioğlu, a.g.e., s. 415-419.

²⁵ *Dimağ, Dimağ ile Ruh Arasındaki Münasebât-ı Fenniyeyi Tedkik*, Sahip ve Naşiri Vatan Kütüphanesi Sahibi Ohannes Ferid, İsteban Matbaası, İstanbul, 1308, ss.46.

²⁶ "Yeni Kitaplar, Dimağ", *Musavver Cihan*, nr. 17, 11 Kânunuevvel 1307/23 Aralık 1891, s. 136.

kalmanın insan fizyolojisi üzerindeki etkisine değindikten sonra konuyu *somnambulisme*'e yani uyurgezerliğe getiriyordu. Cevdet'e göre uyurgezerlik öyle bir uykudur ki devam ettiği müddetçe zekâ ve hafıza da durmadan çalışır. Fakat bu faaliyetten uyuyan kişi haberdar olmaz ve bunu hissetmez. Kendisi, Fransızca bir ifade olan *somnambulisme* kelimesini, "*seyr-i fi'l-menam*" şeklinde tercüme etmeyi uygun bulduğunu söylüyor ve "*uyurken yürümek*" anlamına geldiğini aktarıyordu.²⁷ Makalenin son kısmında uyurgezerliğe karşı yapılacak tedavilere değinen Cevdet, jimnastik yapmanın, soğuk su, deniz suyu, ıhlamurlu veya afyonlu sulardan biriyle yıkanmanın bir çare olabileceğini ileri sürerek çeşitli ilaçlar önermektedir. Cevdet'in son derece yüzeysel olan bu çalışması daha çok bir derleme niteliğindedir.²⁸

Abdullah Cevdet'in Haydarpaşa Hastanesi'nde çalışırken ve henüz Diyarbakır'a gitmeden önce tıp konusunda hazırladığı bir başka çalışması ise *Fizyolocya ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliye* isimli kitabıdır.²⁹ Biraderlerim olarak zikrettiği Dr. İsmail Şükrü ve birlikte gizli cemiyet kurdukları yakın arkadaşı Dr. Mehmed Reşid Beylere ithaf ettiği bu eseri, 16 Temmuz 1894 tarihinde tamamlamış³⁰ ancak kitap

²⁷ Abdullah Cevdet her ne kadar kendisi tercüme ettiğini söylese de bu tarihten önceki sözlüklerde "*somnambulisme*" kelimesi zaten "*seyr-i fi'l-menam*" şeklinde anlamlandırılmaktadır. Örnek için bkz: *Lûgat-ı Tibbiye*, Mekteb-i Tibbiye Matbaası, İstanbul, 1290/1873, s. 559.

²⁸ Yazılar için bkz: Abdullah Cevdet, "Uyku: Tıp ve Tedavi Nokta-i Nazarından", *Maarif*, nr. 7, 4 Rebiülevvel 1309/8 Ekim 1891, s. 107-108; Abdullah Cevdet, "Mevadd-ı Tibbiye: Seyr-i Fi'l-menâm- Somnambulisme", *Maarif*, nr. 8, 11 Rebiülevvel 1309/15 Ekim 1891, s. 123-124. Abdullah Cevdet, *Maarif* mecmuasının sahibi Mahmud Sadık Bey'in 1930 yılında ölümü üzerine kaleme aldığı bir yazısında, Sadık Bey'i otuz altı yıl önce Kasbar Efendi'nin kitaphanesinde tanıdığını ve ziraatçı olmasına rağmen ziraat işlerinde kullanılmadığını söyledikten sonra kendisinin henüz yirmi beş yaşındayken Mekteb-i Tibbiye diploması aldığı tarihlerde "Doktor" unvanıyla ilk yazısını Mahmud Sadık Bey'in mecmuasında uyku ve *somnambulisme* hakkında yazdığını belirtmekteydi. Abdullah Cevdet, "Büyük ölümler: Mahmud Sadık Bey", *İctihad*, nr. 303, 15 Ağustos 1930.

²⁹ Bu kitabın baş kısmı Abdullah Cevdet daha sonra *Musavver Cihan* mecmuasında tefrika edecektir. Tefrika için bkz: Abdullah Cevdet, "Hıfz-ı Sıhhat ve Fizyolocya-ı Dimağ yahut Fenn-i Terbiye-i Etfale Mukaddimeden Dimağ Yani Beyin-Kıhf Yani Kafatası", *Musavver Cihan*, 8 Nisan 1308, s. 258. Tefrika 35 ve 37. sayılarda devam etmiştir.

³⁰ Mukaddime kısmının sonuna düştüğü tarih "*fi 4 Temmuz sene 1310, Gülhane*" şeklindedir. Bkz: Abdullah Cevdet, *Fizyolocia ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliye*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1312, s. 7.

kendisinin sürgünde bulunduğu 1896 (1312) yılında İstanbul'da basılabilmmişti. Kitaba, bilimsel yaklaşımını ortaya koyan bir mukaddime yazan Abdullah Cevdet, dimağ meselesinin tıp ve antropoloji bilimlerinin inceleme sahasında bulunduğunu söylemekteydi. Kitapta daha çok terbiye, beynin çalışması (gûşîş-i dimaği), hasılat-ı akliye, akîl melekelerin gelişimi (tekemmûlat-ı melekât), tefekkür, muhakeme, hesap, hafıza, zihni yormak ve zihin yorgunluğu (taab-ı zihni ve ittiab-ı zihni) gibi konuların mütalaa edileceğini haber vermektedir.

Kitabın üzerinde her ne kadar Abdullah Cevdet'in ismi yazar olarak görülse de metnin içerisinde beyan ettiğine göre eser adeta Guyot-Daubès'in 1890 yılında yayımlanan *Physiologie et hygiène du cerveau et des fonctions intellectuelles* isimli kitabının bir tercümesi mahiyetindedir.³¹ Bundan başka Cevdet, Gustave Le Bon (1841-1941) ve Ludwig Büchner'in eserlerinden de hayli faydalandığını ifade etmektedir. Kendisi ise sadece dipnotlarda A. C. rumuzuyla yaptığı bazı ilavelerle esere katkıda bulunmaktadır.³² Kitabın sonuna konuyla ilgili terimlerden oluşan bir "Lugatçe" koymayı gerekli gören Abdullah Cevdet, metinde geçen bazı terimlerin açıklanma ihtiyacı olduğunu söylemektedir.³³ Kitap, 20 bölümden ve 230 sayfadan oluşmakta, içerisinde neredeyse

³¹ Abdullah Cevdet, kitabın Fransızca orijinalinde altıncı bölümünde yer alan ancak kendi tercümesinde beşinci bölümde verdiği bilgileri *Maarif* mecmuasında da yayımlamıştı. Mecmuadaki yazısına, kitap bölümündeki gibi "Vezn-i Dimağ" başlığını koyduktan sonra "Müktesebat-ı Fenniyemden" notunu düşmüştü. Bu ifade yazıya telif intibai katmaktadır. Ancak hem makale hem de kitap bölümü Guyot-Daubès'den tercümedir. Makale için bkz: Abdullah Cevdet, "Vezn-i Dimağ, Müktesebat-ı Fenniyemden", *Maarif*, Nr: 49, 4 Haziran 1308, s. 358. Karşılıklı: Guyot-Daubès, *Physiologie et hygiène du cerveau et des fonctions intellectuelles*, Paris, Bibliothèque D'éducation Attrayante, 1890, s. 50-57.

³² Bu dipnotların birinde Dr. Ludwig Büchner'in *Kuvvet ve Madde* isimli eseri hakkında "Hayat-ı Akli-i Hayvanat" adıyla Ma'mûretü'l-Azîz gazetesinde bir yazı kaleme aldığını söylemektedir. Bkz: Abdullah Cevdet, *Fizyolocia ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliye*, s. 60. Ne var ki bu Ma'mûretü'l-Azîz gazetesinin nüshalarını bulup inceleme imkânım olmadı. Ludwig Büchner'in, Charles Darwin tarafından ortaya atılan evrim teorisini ele aldığı *Madde ve Kuvvet (Kraft und Stoff)* isimli eseri ise II. Meşrutiyet yıllarında Baha Tevfik- Ahmed Nebil tarafından Türkçeye çevrildi ve Arsen Efendi tarafından Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Şirketi matbaasında neşredildi. Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbiye yıllarında bu kitabın Fransızcasını okuduğu yukarıda zikredilmişti.

³³ Abdullah Cevdet, *a.g.e.*, s. 7.

tamamı Guyot Daubres'in kitabından alınan çeşitli çizimler ile tablolar yer almaktadır.³⁴

Bu dönemde Abdullah Cevdet'in kaleme aldığı bir başka tıp konulu eser de *Kolera ve Koleraya Karşı Tedabir* ismiyle önsözünü Amid'de (Diyarbakır) 17 Kasım 1894'te yazdığı eseridir.³⁵ Yıllar sonra, 1914'te, *Salgın Hastalıklardan Kolera* başlığıyla yeniden bastığı bu eserini daha çok halk için yazmıştı ve eserinde hastalığa karşı alınabilecek genel tedbirleri anlatmıştı. Enveri harflerle dizilen ve İctihad matbaasında basılan 1914 yılındaki edisyonun son sözleri şöyleydi "*Temiz ol, bil, korkma!*"³⁶

Trablusgarp'a Sürgün Edilmesi

Diyarbakır'dan 15 Ocak 1895 tarihine İstanbul'a dönen Dr. Cevdet, "*erbab-ı faside ashabından olduğu*" gerekçesiyle beraberinde otuz üç arkadaşı bulunduğu halde Zaptiye Nezareti'nde göz altına alındı. Burada kırk beş gün, arkasından umumi hapisshanede on gün ve Beşiktaş Karakolu'nda bir gün kaldıktan sonra 21 Aralık 1895 tarihinde Sakarya vapuruyla Trablusgarp'a sürgün edildi.³⁷

Haydarpaşa Hastanesi'nde çalışan hekimler ile hukuk, tıp ve mülkiye öğrencileri hakkında, bu tarihlerde tutulduğu anlaşılan ve tahkikat amaçlı hazırlanan istihbarat raporunda Abdullah Cevdet için şu ifadeler yer almaktaydı: "*Haydarpaşa Hastanesi etibbasından Yüzbaşı Abdullah Cevdet Efendi: Mumaileyhin efkâr-i hainane erbabından olduğu Mekteb-*

³⁴ Abdullah Cevdet, kitabın lügatçe kısmının arkasına "İtizar ve İstirham" başlıklı kısa bir bölüm daha ekledi. Burada kendisinin sürgünde bulunduğu vurgu yaparak baskı provalarını görme imkânı olmadığını, tashihlerin farklı kişiler tarafından yapıldığını belirtmekteydi. Abdullah Cevdet, *Fizyolocia ve Hıfz-ı Sihat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliye*, s. 230.

³⁵ Süsheim, a.g.m., s. 60. Abdullah Cevdet'in kolerayla ilgili eseri, 1896'da İsmail İbrahim Bey'le hazırladıkları *Osmanlıca Cep Lügati*'nin arkasındaki diğer eserleri listesinde görülebilmektedir. Bkz. Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1313, son sayfa.

³⁶ *Salgın Hastalıklardan Kolera*, Matbaa-yı İctihad, İstanbul, 1330/1914, s. 32. Abdullah Cevdet, Sıhhiye Umum Müdürü olduğu tarihlerde konuşmalarında ve mülakatlarında bu sözleri ara sıra tekrarlayacaktır. Örnek için bkz. "Sıhhiye Müdür-i Umumisi", *İkdam*, nr. 7962, 10 Nisan 1919, s. 1.

³⁷ Hanioglu, a.g.e., s. 29-30.

i Tibbiye-i Şahanece anlaşılacak mukaddema tevkif edilmiş ve bu defa teşekkül eden 'Cemiyet-i İttihadiye-i İslamiyeye' dahil olduğu Beyoğlu mahkemesi zabıt ketebesinden Muharrem Efendi'nin ifadesinden anlaşılmıştır."³⁸ İstihbarat raporunda Abdullah Cevdet'e ilaveten İbrahim Temo'nun da "*efkâr-i hainane erbabından*" ve "*erbab-ı faside ashabından*" olarak zikredilmesi ve her ikisinin de yeni kurulan İttihat-ı İslam Cemiyeti'ne bağlı bulduklarının ifade edilmesi sürgüne gönderilmeleri için yeterli sebep görüldü.

Abdullah Cevdet, Trablusgarp'ta bir süre kalede tutulduktan sonra askeri hastanede göz doktoru olarak çalışmaya başladı.³⁹ Bu sırada, Mekteb-i Tibbiye'de arkadaşlarıyla kurmuş oldukları cemiyetin, Trablusgarp'ta 7 numara olarak bilinen güçlü bir şubesi bulunuyordu. Abdullah Cevdet bu şubenin önemli isimlerden biri oldu ve cemiyette aktif bir şekilde çalışmaya başladı. Bundan dolayı kendisiyle beraber 104 kişi, 15 Ocak 1897'de Trablusgarp'ta hapsedildi. Kısa bir süre sonra hapisten çıkan Abdullah Cevdet, Ağustos 1897'de Marsilya'ya kaçacağı tarihe kadar yine askeri hastanede göz doktoru olarak çalıştı.⁴⁰

Serasker Rıza Paşa (Seraskerliği 1891-1908) tarafından yazılan 19 Eylül 1897 tarihli bir tezkirede ifade edildiğine göre, bozuk fikirlerden dolayı Trablusgarp'a sürülen Abdullah Cevdet, oradaki zabıtlar ve memurları fasit düşüncelerle zehirlediğinden dolayı padişah iradesiyle divan-ı harp tarafından mahkemeye alındı. Neticede mahkeme beraatine karar verdi ve tahliye edildi. Ancak Yüzbaşı Cevdet Efendi birkaç gün ortadan kaybolunca bulunması için İstanbul'a gidecek olan vapurların hareket kumandanlığına tebligat gönderildi. Kumandanlık tarafından yapılan tahkikat üzerine yazılan 21 Ağustos 1897 tarihli yazıda, Abdullah Cevdet'in, *La Dépêche tunisienne* gazetesinde çıkan bir habere göre Tunus'ta Mehdiye şehrine firar ettiği anlaşılmıştı. Yakalanması durumunda bu tür hareketleri yapan askeriye mensuplarına uygulanacağı gibi kendisine de askeri ceza kanununun yüz otuz ikinci maddesi uyarınca altı ay hapis cezası verilecek ve Osmanlı

³⁸ BOA. Y.PRK.BŞK. 61/94, tarihsiz, s. 1.

³⁹ Süsseim, a.g.m., s. 60.

⁴⁰ Süsseim, a.g.m., s. 60.

memleketlerinde bundan sonra hekimlik yapmaması için elindeki tabip diplomasına el konulacaktı.⁴¹

Abdullah Cevdet ise Serasker Rıza Paşa'nın bu tezkireyi yazdığı tarihlerde çoktan Fransa'ya firar etmişti. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın Paris Sefiri Salih Münir Paşa'ya 9 Eylül 1897 tarihinde haber verdiğine göre Abdullah Cevdet, Tunus'ta değildi; Trablusgarp'tan Fransa'ya kaçıyordu ve yakalandığında iade edilmeliydi.⁴²

Viyana Sefareti Tabipliği

Trablusgarp'tan firar eden Abdullah Cevdet, Ağustos 1897'de Fransa'nın Marsilya şehrine geldi. Oradan 6 Eylül 1897'de İsviçre'nin Fransızca konuşulan *Romandie* bölgesindeki Cenevre şehrine geçti. Burada arkadaşları İshak Sükûti, Tunalı Hilmi, Nuri Ahmed, Serezli Mithad ve Reşid Bey ile buluşarak *Osmanlı* ismiyle çıkartılmakta olan gazetede çalışmaya başladı.⁴³

İsviçre'ye geldiğinde, ilk iş olarak *Kahriyat* ismi altında, II. Abdülhamid'i sert bir dille eleştirdiği şiirlerini bir araya getirdiği kitabını neşretmek oldu. Başta Yıldız Sarayı olmak üzere Avrupa'da bulunan Osmanlı diplomatik temsilcilerinin büyük tepkisini toplayan bu kitabı Osmanlı diplomatları, yazışmalarda "*müfsidatkârane*" olarak tanımlanmaktaydı. Ayrıca Osmanlı topraklarına sokulmamasına dair derhal bir irade çıkartıldı.⁴⁴

⁴¹ BOA. *Y.MTV.* 168/192, 20 Eylül 1313/2 Ekim 1897, lef 1.

⁴² BOA. *HR.SYS.* 1790/1, 9 Eylül 1897.

⁴³ Süssheim, a.g.m., s. 60; Hanioglu, a.g.e., s. 65.

⁴⁴ BOA. *İ.HUS.* 66/24, 15 Temmuz 1314/27 Temmuz 1898. Abdullah Cevdet, bu şiir kitabını daha sonra genişleterek 1906 yılında *İçtihad* mecmuasında tefrika etti. (Tefrikanın ilk sayısı için bkz. *İçtihad*, nr. 2, Teşrinievvel 1906, s. 232-239) Ayrıca *Kahriyat* aynı yıl Mısır'da kitap olarak neşredildi. (Neşir için bkz. Abdullah Cevdet, *Kahriyat*, İkinci baskı, Matbaa-yı İçtihad, Mısır, 1906) 1906 yılında Mısır'da yayımlanan ikinci baskının da Osmanlı topraklarına girişi yasaklandı. Konuyla ilgili postanelere gönderilen tezkirede "*Abdullah Cevdet namında biri tarafından 'Kahriyat' ünvanıyla Türkçe risale şeklinde güya manzum bir hezeyanname tab ve neşrolunduğu*" ifadeleri kullanılmıştır. BOA. *HR.TH.* 362/3, 8 Nisan 1324/21 Nisan 1908; BOA. *DH.MKT.* 1249/52, 8 Nisan 1324/21 Nisan 1908.

20 Ağustos 1898 tarihinde II. Abdülhamid'in bir iradesi ile *Osmanlı* gazetesinde çalışan ve talebeden olduğu ifade edilen Sükûti, Cevdet ve Hilmi efendilerin de dahil olduğu firarilere ömür boyu (*ba kayd-ı hayat*) aylık on ikişer lira maaş bağlandı. Bunun karşılığı olarak neşriyattan vazgeçmeleri istenmekteydi.⁴⁵ Kendisine tahsis edilen ödeneği alan Abdullah Cevdet, muhalefetini kesmediği gibi *Osmanlı* gazetesine maaşından yardım etmeye de başladı.⁴⁶

Abdullah Cevdet'in Hüseyinzade Ali'ye 10 Nisan 1905'te gönderdiği bir mektupta Avrupa'da gittiği ilk yıllarda ekonomik sıkıntılar çektiğini, sadece ekmek peynirle yetindiğini, sefalet içerisinde ezildiğini, zevcesi ve evladının kahırlarından vefat ettiklerini söylemektedir.⁴⁷ Abdullah Cevdet'in muhalefeti kesmesi karşılığında, II. Abdülhamid yönetiminin kendisine teklif ettiği ödeneği düştüğü bu durumdan kurtulabilmek için almayı kabul ettiği düşünülebilir. Buna rağmen maaşı kendi ihtiyaçlarına ayırmak yerine fikirlerini yaymaya çalıştığı *Osmanlı* gazetesine aktarmaktaydı.

Sadakat yoluna girerek padişaha itaat ettikleri söylenen İshak Sükûti, Tunalı Hilmi ve Abdullah Cevdet'e daha sonra çeşitli memuriyetler de teklif edildi. 20 Eylül 1898 tarihli yazısında Başkâtip Tahsin Paşa memuriyetlerin ne olduğunu açıklamasa da sadece bu üç kişiye ömür boyu maaş verileceği ve Hazine-i Maliye tarafından yapılacak olan ödemeleri Avrupa'da buldukları müddetçe her ay Crédit Lyonnais Bankası vasıtasıyla alabilecekleri kaydedilmekteydi. Bu şekilde belirlenen şartlar dahilinde artık işin kesinlikle bitmiş olduğuna hükmeden Yıldız Sarayı, sadakatten ayrılmayacaklarına ve neşriyatta bulunmayacaklarına dair kendilerinden taahhüt ve teminatlarını içeren bir senet talep etmekteydi. Böyle olmasına rağmen, *Osmanlı* gazetesinin son nüshası Yıldız Sarayı'na ulaşmış, hatta başka bir nüshasının da basılmak üzere olduğu haber alınmıştı.⁴⁸

⁴⁵ BOA. *Y.PRK.BŞK.* 57/35, 8 Ağustos 1314/20 Ağustos 1898. Kendilerinden başka, Şefik, İrfan, Sadık, Halil Muvaffak ve Mithad Efendilere de maaş bağlanmıştı. BOA. *Y.PRK.EŞA.* 31/58, 24 Eylül 1898.

⁴⁶ Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 36-37 ve 67.

⁴⁷ Çiğın, *a.g.m.*, s. 206.

⁴⁸ BOA. *Y.EE.d.* 116, varak 16-17, nr. 46, 20 Eylül 1898.

Yaklaşık bir ay sonra Paris Sefiri Salih Münir Paşa Yıldız Sarayı'na, *Osmanlı* gazetesinin Viyana'da çıkmaya devam ettiğini ve kolaylıkla dağıtıldığını haber vermekteydi. Sefir, kendilerine ömür boyu maaş bağlanan kişilerin verdikleri sözlerde durmadıkları için ödeneklerini bizzat kestiğini de aktarmaktaydı. Salih Münir Paşa'ya göre yapılacak şey üç dört ay bunları kendi hallerine bırakıp neşriyatlarına da ehemmiyet verilmemesiydi.⁴⁹

Kendilerine bağlanan maaşa karşılık muhalefeti kesmeyen Abdullah Cevdet'e bu sefer Cenevre sefaretı tabipliği, arkadaşı İshak Sükûti'ye ise Roma sefaretı hekimliği teklif edildi. Teklifi kabul eden genç hekimler, 26 Eylül 1899 tarihli irade ile görevlerine tayin edildi ve doktorlara, Yıldız Sarayı aylık biner franklık bir maaş uygun gördü.⁵⁰ Ayrıca derhal görevlerine başlamaları için kendilerine tebligat gönderilmesini istedi.⁵¹

Diğer taraftan söylentiler de artarak devam etmekteydi. Atanmalarının üzerinden daha bir ay geçmemişti ki Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, Cenevre'de bulunan Abdullah Cevdet Bey'e ulaşamadığını ve onunla ilgili gazetelerde "*kendilerine Genç Türk namı verilenlerden*" olduğunun yazdığını haber vermekteydi. Ayrıca her ne kadar padişah tarafından affedilerek sefarette memur yapılmışlarsa da mevcut hareketlerine devam edeceklerinin anlaşıldığını söylemekteydi.⁵²

Muhtemelen bu sebeple Abdullah Cevdet'in tabip olarak Viyana Sefaretı'ne atanmasına rağmen bu atama kendisine tebliğ edilmemiş, bu yüzden de görevine başlayamamıştı. Konudan haberdar olan Abdullah Cevdet, 29 Ekim 1899 günü Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa'nın huzuruna çıktı ve sert bir tavır takınarak ertesi güne kadar kendisine irade-i seniyye tebliğ edilmediği takdirde sonraki cuma günü Viyana'dan

⁴⁹ BOA. *Y.EE.d.* 116, varak 20-21, nr. 57, 18 Ekim 1898.

⁵⁰ BOA. *İ.HR.* 364/34, 14 Eylül 1315/26 Eylül 1899, lef 1 ve 3. Abdullah Cevdet Bey'e ayrıca iki bin frank harcırah gönderildi. BOA. *İ. HUS.* 77/71, 19 Eylül 1315/1 Ekim 1899. Kendilerine ödenen bin frangın Osmanlı parası olarak karşılığı 8,667 kuruş, 20 paraydı. BOA. *Y.PRK.ML.* 19/23, 15 Teşrinievvel 1315/17 Ekim 1899; BOA. *BEO.* 1387/103956, 15 Teşrinievvel 1315/16 Ekim 1899.

⁵¹ BOA. *HR.SYS.* 1790/3, 21 Eylül 1315/3 Ekim 1899.

⁵² BOA. *Y.PRK.HR.* 28/23, 1 Teşrinievvel 1315/13 Ekim 1899, lef 2.

ayrılacağı tehdidinde bulundu.⁵³ Dediğini yapan Abdullah Cevdet, cumayı beklemeden Viyana'dan ayrılarak Paris'e gitti.⁵⁴

Peşinde casuslarla Avrupa'da birkaç ay dolaşan Abdullah Cevdet⁵⁵ Bey'in görevine başlayıp başlamadığına dair Hariciye Nezareti'nden sefaretlere yazılar yazılmaktaydı.⁵⁶ Bir ara Cenevre'de olduğu haber alınan Abdullah Cevdet,⁵⁷ 23 Mart 1900 tarihinde tekrar Viyana'ya döndü.⁵⁸

Sefaretlere tabip olarak tayin edileceklerine dair karar verilmesinin üzerinden beş aydan uzun bir süre geçtikten sonra 22 Şubat 1899 tarihinde çıkartılmış olan yeni irade ile genç hekimler görevlerine başlayabildi.⁵⁹ Daha önce bin frank aylık maaş ile atanacağı söylenen Tunalı Hilmi, iradede belirtildiğine göre bu sefer aylık bin beş yüz frank ile Madrid Sefaretinin Türkçe başkatipli olarak istihdam edilmesi istenmekteydi.⁶⁰ Benzer şekilde doktorlardan Abdullah Cevdet Bey aynı maaş ile Viyana ve İshak Sükûti ise yine aynı maaşla Roma sefaretlerinde hekim olarak çalışmalarına karar verilmişti.⁶¹

⁵³ BOA. Y.PRK.HR. 28/23, 29 Ekim 1899, lef 1.

⁵⁴ Cenevre baş şehbenderliğinden çekilen telgrafta, bu bilginin ne kadar önemsendiğini gösteren şu bilgi eklenmişti: "Bu telgrafi çekmek için saat ile gözlüğümü sattım. Para alır almaz Genç Türklere dair zat-ı ali-i asafanelerine tafsilat verilmek üzere Dersaadet'e azimet etmek arzusunda'yım." BOA. Y.MTV., 195/111, 28 Ekim 1899. Kimliği belirtilmeyen bir kişi tarafından çekilen telgrafın o sırada Cenevre şehbenderi olarak görev yapan Ahmed Kami Bey tarafından gönderilmiş olması muhtemeldir. Ahmed Kami Bey'in sicil dosyası için bkz. BOA. DH.SAİDd. 77/3307.

⁵⁵ BOA. Y. MTV. 197/98, 17 Kânunuevvel 1899.

⁵⁶ BOA. HR.SYS. 1790/5, 25 Ekim 1899.

⁵⁷ BOA. HR.SYS. 1790/8, 13 Şubat 1315/26 Şubat 1900.

⁵⁸ BOA. Y.PRK.HR. 28/59, 23 Mart 1900.

⁵⁹ BOA. DH.MKT. 2340/106, 20 Nisan 1316/3 Mayıs 1900. Bu atamalar yabancı basının da dikkatini çekmişti. Bkz. BOA. HR.SYS. 40/2, 3 Mayıs 1900

⁶⁰ BOA. DH.MKT. 2335/72, 10 Nisan 1316/23 Nisan 1900.

⁶¹ BOA. Y.PRK.HR. 28/59, 11 Mart 1316/24 Mart 1900, lef 2; BOA. HR.SYS. 1790/8, 14 Şubat 1315/26 Şubat 1900. Kendilerine tahsis edilen bu aylıklar tayinlerine dair iradenin çıktığı 22 Şubat 1899 tarihi esas alınarak üç ay öncesinden başlatılmış ve tek seferde ödenmesi gereken meblağ dört bin beş yüz frank olarak tespit edilmişti. BOA. DH.MKT. 2337/100, 4 Nisan 1316/17 Nisan 1900; BOA. DH.MKT. 2340/106, 20 Nisan 1316/3 Mayıs 1900.

Bu sefer görevlerine başladıkları anlaşılan doktorlardan Abdullah Cevdet Bey 30 Nisan 1900 tarihinde padişah II. Abdülhamid tarafından kendisine ihsan buyrulan 150 liradan dolayı teşekkür ettiği ve bir miktar daha gönderilmesi istirhamında bulunduğu bir dilekçe kaleme aldı. “*Viyana Sefaret-i Seniyeleleri Tabibi*” olarak imzaladığı dilekçesine “*Şevketlü, kudretlü velinimetimiz padişah-ı İslam-penah efendimiz hazretleri*” hitabıyla başlayan Cevdet, padişahın ömür, afiyet, kudret ve şevketini arttırması ve hilafetin devamı duasında bulunmaktaydı. Ayrıca en büyük emelinin padişahın rızasını kazanmak, ubudiyetinin ise padişah tarafından takdir edildiğini görmek olduğunu söylüyor ve üç dört gün önce Memduh Paşa vasıtasıyla padişaha gönderdiği arzuhalinin tesviye ve icrası istirhamında bulunuyordu.⁶²

Padişahla yaptığı bir tür anlaşmanın işe yaradığını düşündüren bu dilekçe ile para istedikten bir süre sonra Abdullah Cevdet, Yıldız Sarayı'ndan başka taleplerde de bulundu. 8 Mart 1898 tarihinde vefat eden ilk eşi Fatma Hanım'dan doğan ve o sırada Ma'mûretü'l-Azîz'de bulunan oğlu Mehmed Emin Efendi'nin Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin leyli kısmına meccanen kaydının kabul olması için bir irade-i seniyye talep etti.⁶³ Abdullah Cevdet'in bu talebi padişah tarafından karşılanınca hekim olarak sefarete atandığı günden itibaren biriken ve kendisine ödenmeyen altı bin franklık maaşından iki bin frangın Ma'mûretü'l-Azîz valisine, geri kalan dört bin frangın ise kendisine gönderilmesini istedi. Vali bu parayı orada bulunan, kitabet-i askeriyeden emekli babası Hacı Ömer Efendi'ye ulaştıracaktı. Böylece Abdullah Cevdet'in babası, torunu Mehmed Emin Efendi beraberinde olmak üzere İstanbul'a gelmek için gerekli masrafı karşılayabilecekti.⁶⁴ Ayrıca çıkartılan irade, 7 Mayıs 1900

⁶² BOA. Y.EE. 15/140, 30 Nisan 1900. Dilekçenin transkripsiyonu için ayrıca bkz: Hanioglu, a.g.e., s. 89.

⁶³ BOA. MF.MKT. 504/26, 21 Nisan 1316/4 Mayıs 1900.

⁶⁴ BOA. DH.MKT. 2341/37, 22 Nisan 1316/5 Mayıs 1900; BOA. Y.MTV. 202/54, 25 Nisan 1316/8 Mayıs 1900. Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti 26 Eylül 1899 tarihli irade ile görevlerine tayin edildikleri göz önünde bulundurularak göreve başladıkları Mart 1900 tarihine kadar biriken maaşları hesaplanmış ve buna göre bakiye ödenekleri belirlenmişti. İlk iradede bin frank almasına karar verilen doktorlara şubat ayındaki irade ile bin beş yüz frank ödeneceği dikkate alınmıştı. Bu durumda kendilerine toplam 126,262 kuruş, 10 para ödeme yapılması gerekiyordu. BOA. BEO. 1484/111297, 23 Nisan 1316/9 Mayıs 1900; BOA. DH.MKT. 2363/99, 8 Haziran 1316/21 Haziran 1900; BOA.

tarihinde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane idaresine tebliğ edilmişti.⁶⁵ Mehmed Emin Efendi haziran ayı başlarında İstanbul'a gelerek Mekteb-i Mülkiye'ye kayıt işlemlerini başlattı.⁶⁶

Daha önceki yazılarda kendisinden firari olarak bahsedilen Abdullah Cevdet'e, Cenevre'de hekimlik görevine başladıktan sonra izzetli sıfatıyla hitap edilmeye başlanmıştı.⁶⁷ Doktor Cevdet'e yönelik bu olumlu muameleden aile fertleri de nasipleniyordu. Önce oğlu Mektep-i Mülkiye'nin leyli şubesine meccanen kaydedildi, daha sonra babası Hacı Ömer Efendi'ye münasip bir nişan verilmesi talep edildi.⁶⁸

Ne var ki Hacı Ömer Efendi taltif edildiğini göremeden, Haziran 1900 yılı başında, yani İstanbul'a geldikten birkaç hafta sonra vefat etti. Torunu Mehmed Emin Efendi irade-i seniyyede de belirtildiği gibi mektebin leyli kısmına nehariye (yatsız) olarak kaydedilmişti.⁶⁹ Fakat büyükbabasının ölümüyle artık barınacak bir yeri kalmadığından kendisine şifahen Mekteb-i Sultani'ye ücretsiz yatılı olarak nakledileceği söylendi.⁷⁰ Bunun üzerine Mehmed Emin Efendi, Mekteb-i Sultaniye'ye giderek kaydını yaptırdı.⁷¹ Mektepte bir yıl kadar okuduktan sonra İstanbul'da kalacak yeri olmadığından tatil süresini babasının hekimlik yaptığı Viyana'da geçirdi.⁷²

DH.MKT. 2366/100, 15 Haziran 1316/28 Haziran 1900. Ödemelerin Maliye Nezareti tarafından yapılacağına dair irade için bkz. *BOA. İ.HR.* 367/42, 4 Haziran 1316/16 Haziran 1900.

⁶⁵ *BOA. DH.MKT.* 2342/3, 24 Nisan 1316/7 Mayıs 1900.

⁶⁶ *BOA. TSMA.E.* 1371/83, 22 Mayıs 1316/4 Haziran 1900.

⁶⁷ *BOA. DH.MKT.* 2355/79, 22 Mayıs 1316/4 Haziran 1900.

⁶⁸ *BOA. DH.MKT.* 2356/5, 23 Mayıs 1316/5 Haziran 1900.

⁶⁹ *BOA. DH.MKT.* 2405/62, 9 Eylül 1316/22 Eylül 1900.

⁷⁰ *BOA. DH.MKT.* 2407/122, 13 Eylül 1316/26 Eylül 1900; *BOA. MF.MKT.* 527/63, 13 Eylül 1316/29 Eylül 1900, lef 1 ve 2.

⁷¹ Mektebe giden Mehmed Emin Efendi'ye bir yatak tahsis edilmediği ve ondan elbise parası adıyla on beş lira istendi. Halbuki kendisi ücretsiz ve yatılı olarak okula kaydedilesine dair irade olduğundan bunların kendisinden talep edilmemesi gerektiği bizzat Dahiliye Nezareti tarafından Maarif Nezareti'ne tebliğ edildi. *BOA. DH.MKT.* 2418/84, 10 Teşrinievvel 1316/23 Ekim 1900.

⁷² Mehmed Emin Efendi, pasaport alabilmek için okul idaresinden ilmühaber talep etmişti. Ancak idare Mehmed Emin Efendi'ye istediği belgeleri vermeyince araya Maarif Nezareti girdi. Böylece kendisine Viyana'da bulunan babası Abdullah Cevdet'in yanına

Oğlu Mehmed Emin Efendi, Galatasaray mektebinden okurken Abdullah Cevdet de bu tarihlerde Avrupa'da dolaşıyordu. 17 Eylül 1900'de, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı bir şehir olan ve o tarihlerde altın çağını yaşayan Marienbad'a gitti.⁷³ Daha sonra Viyana'ya⁷⁴ oradan da Cenevre'ye geçti.⁷⁵ 15 Ekim 1900'de tekrar Viyana'ya döndü.⁷⁶ Hatta Aralık 1900 başlarında Mahmud Nedim Paşa'dan izin talep ederek Budapeşte şehrinin "*şayan-ı temaşa mahallerini görmek*" arzusunda olduğunu söyleyip birkaç günlüğüne bu şehre gitmek istediğini belirtti. Ancak önceki seyahatlerini izinsiz yaptığı anlaşıldığından bu sefer kendisine onay verilmedi.⁷⁷

Bunun üzerine Abdullah Cevdet sefaret tabipliği görevinden ayrılmak ve Viyana ya da başka bir sefarette en azından ikinci başkatiplik vazifesine tayin edilmek talebinde bulundu. Ancak o sırada açıkta ikinci başkatiplik kadrosu bulunmadığı gerekçesiyle bu talebi de gerçekleşmedi.⁷⁸ Yine aynı tarihlerde kitaplarının Avusturya imparatorluk kütüphanesine verilmesini sefir Mahmud Nedim Paşa'dan istedi.⁷⁹

Taleplerine arzu ettiği şekilde cevap alamayan Doktor Abdullah Cevdet, yeni talepleri için daha üst makamlara yöneldi. Doğrudan Dahiliye Nazırı Mehmed Faik Memduh Paşa'ya (Görevi: 1895-1908) hitaben yazdığı bir dilekçede hem padişaha olan ubudiyet ve sadakatini tekrarlıyor hem de kendisi gibi padişaha yakın zümreden olmakla iftihar

---

gidebilmesi için pasaport çıkarttı. BOA. *DH.MKT.* 2517/128, 19 Temmuz 1317/1 Ağustos 1901; BOA. *MF.MKT.* 575/9, 21 Temmuz 1317/3 Ağustos 1901.

⁷³ BOA. *HR.SYS.* 1790/10, 3 Eylül 1316/17 Eylül 1900, lef 2.

⁷⁴ BOA. *HR.SYS.* 1790/10, 20 Eylül 1900, lef 3.

⁷⁵ BOA. *HR.SYS.* 1790/11, 13 Ekim 1900.

⁷⁶ BOA. *HR.SYS.* 1790/12, 15 Ekim 1900.

⁷⁷ BOA. *HR.SYS.* 1790/14, 7 Aralık 1900; BOA. *BEO.* 1602/120078, 7 Kânunuevvel 1316/20 Aralık 1900, lef 2 ve 3; BOA. *HR.SYS.* 1790/15, 14 Kânunuevvel 1316/27 Aralık 1900.

⁷⁸ BOA. *HR.SYS.* 1790/13, 19 Teşrinisani 1316/2 Aralık 1900.

⁷⁹ BOA. *HR.SYS.* 195/64, 19 Şubat 1901; BOA. *HR.SYS.*, 195/65, 4 Mart 1901.

edenlere bir teşvik olmak üzere uygun bir rütbeden nişan ile taltif edilmesini istiyordu.⁸⁰

Abdülhamid Muhalifi bir Tabip

4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanan birinci Jön Türk Kongresi, Abdullah Cevdet için önemli bir dönüm noktası olacaktı. Kahire'den Paris'e gelen Prens Sabahaddin Bey'in organize ettiği kongreye, Mısır, Kıbrıs, Bulgaristan gibi yerlerden davet edilen ve Abdülhamid muhaliflerinin en tanınmış simalarından olan 60-70 kadar kişi iştirak etti. Fakat cemiyetin ilk kurucularından İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti kongreye çağırılmadı.⁸¹

Birinci Jön Türk Kongresi'ne Abdullah Cevdet Bey'in davet edilmeyişinin en önemli sebebi, kendisi ile sefaretlerde memur yapılan İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi beylerin II. Abdülhamid ile anlaşmış olduklarının düşünülmesiydi. Cemiyetin önemsiz üyelerinin II. Abdülhamid'in hizmetinde çalışmaları dikkate bile alınmazken lideri konumunda bulunan bu kişilerin padişahın hizmetine girmeleri cemiyete ihanetle suçlanmalarına neden olmuştu. Abdullah Cevdet kendini haklı çıkarmak için sonraki hayatı boyunca türlü yollara başvuracaktı.⁸² Hatta tabiplik görevini, Trablusgarp'ta sürgünde bulunan yetmiş Genç Türk'ün affedilmesine karşılık kabul ettiğini söylese de kimseyi inandıramadı.⁸³ Gerekçesi her ne olursa olsun Abdullah Cevdet bu tarihten sonra

⁸⁰ BOA. Y.EE. 88/9, 28 Mayıs 1901. Daha önce de benzer taleplerde bulunan Abdullah Cevdet'e (bkz. BOA. Y.EE. 88/9, 29 Mayıs 1317/11 Haziran1901, lef 2.) nişan verildiğine dair arşivlerde bir kayıt bulunmamaktadır.

⁸¹ M. Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition*, Oxford university Press, 1995, s. 182. 1902'de toplanan Birinci Jön Türk Kongresi hakkında bkz. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959, s. 344-353; M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution, The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, 2001, s. 8-11.

⁸² Karl Süsseim, Abdullah Cevdet'in hiç söz etmese de yirmi yıl boyunca hainlik suçlamasının acısını çektiğini, ancak hayatının sonuna doğru üstesinden gelebildiğini kaydetmekteydi. K. Süsseim, "Abd Allah Djewdet", s. 60.

⁸³ II. Abdülhamid ile anlaşma yapmasından dolayı İttihatçılar tarafından hain olarak yaftalanınca Trablusgarp'ta onun sayesinde mahkûmiyetten kurtulan kişiler ona hitaben bir teşekkür mektubu yazmışlardı. Ölümünden sonra çıkan *İctihad* mecmuasının son sayısında bu mektup yayımlanmıştır. Bkz. *İctihad*, nr. 358, s. 5882.

cemiyetin faaliyetlerinde aktif bir rolü olmayacaktı. Suçlanmasına rağmen sefaretteki hekimliğinden vazgeçmeyecek ve kongreden sonra bir müddet daha Cenevre'deki doktorluk vazifesine devam edecekti.

Kendisine yönelik bu tutum Abdullah Cevdet'i, sefaret tabipliği görevine ilaveten sanki II. Abdülhamid'e yaranmaya çalışan bir hafiye haline getirmişti. Hatta 1903 yılı başlarında bir tür istihbarat toplamaya teşebbüs ettiği anlaşılmaktadır. Kıbrıslı Mehmed Faik Bey'e⁸⁴ 14 Şubat 1903 tarihinde gönderdiği mektup şöyledir:

"Azizim Faik Bey,

Cevabınızı beklemekteyim. Bugün, Makedonya ve Albanya isyancılarıyla münasebette bulunan bir gazeteci ile görüştim. Bunun ismini galiba diğer bir mektupta yazmıştım. Gerek hükümet-i seniyye için gerekse bizzat zat-ı şahanenin şahs-ı hümayunlarına müteallik pek mutena maruzatı olduğunu söyledi ve bunun için hükümetçe mutemet bir kimse Viyana'ya gönderildiği halde ona tevdi edeceğini söyledi. Bu adamın münasebatı pek çok olduğundan kendisinden istifade edileceği memuldür. Zannedersem başka bir vasıta ile de kendisi saray-ı hümayunca son zamanlarda malum olmuştur. Bu kadar. Eğer bir cevap alıp veremeyecek olursanız bana lütfen yazın. Çünkü bundan devlet-i aliyeye ve zat-ı celil-i şehriyarice mühim netayic alınmak muhtemeldir. Evvela bilir ki tehir ve imhal semere iktıfına meydan vermez. Hüsn-i niyetle yazılan ve hiçbir şahsi emele müstait olmayan şu satırları itina ile okumanızı temenni ederim azizim Faik Bey"⁸⁵

Abdullah Cevdet yazdığı mektubun arkasına 22 Şubat'ta Makedonyalıların Viyana'da bir balo vereceğine dair bir not düşerek kendisinin de buna katılmak niyetinde olduğunu aktarmaktaydı.⁸⁶ Abdullah Cevdet muhtemelen padişaha yaranma kaygısıyla veyahut Jön Türklere karşı intikam duygusuyla İstanbul'u uyarmaya çalışsa⁸⁷ da Viyana sefiri Mahmud Nedim Paşa doktorun *"Bin beş yüz frank aylık maaşı Osmanlı Hükümeti aleyhine çalışmak karşılığı"* aldığını iddia etmekteydi. Sefir Nedim Paşa, Abdullah Cevdet'in izin almadan çok fazla

⁸⁴ Kıbrıs Mahkeme-i Şeriye Hâkimi Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğlu olan Mehmed Faik Bey, 1869'da (1286) Kıbrıs'ta dünyaya gelmiştir. Abdullah Cevdet ile mektuplaştığı tarihlerde cemiyet-i rüşûmiye azalığı yapmaktaydı. Sicil dosyası için bkz. BOA. *DH.SAİDd.* 92/251.

⁸⁵ BOA. *İ.HUS.* 103/158, 14 Şubat 1903.

⁸⁶ BOA. *İ.HUS.* 103/158, 22 Şubat 1903, lef 3.

⁸⁷ BOA. *Y.EE.* 15/142, 2 Mayıs 1903.

seyahat ettiğini söylüyor ve görevinden alınması gerektiğini düşünüyordu.⁸⁸ Dahası Cevdet'in, izin almadan Viyana'dan ayrılıp Londra'ya gittiğini ve Londra'da İngiliz bir kadın ile izdivaç teşebbüsünde bulunduğunu ileri sürmekteydi.⁸⁹

Bu konudan Paris Sefareti de haberdar edilmişti. Yıldız Sarayı'ndan Asım imzasıyla Paris'e 2 Haziran 1903 tarihinde gönderilen yazıda Viyana Sefareti'nde tabip olan Abdullah Cevdet'in izin almadan Londra'ya gittiği haber veriliyor ancak evlilik meselesine değinilmiyordu. Buna karşılık orada İsmail Kemal Bey ile buluşmak arzusunda olduğu belirtiliyordu. Hatta müsteşar Cemil Paşa'nın teşvikiyle Londra'ya gitmiş olabileceği kaydedilmekteydi. Paris Sefareti'ne göre Abdullah Cevdet muhtemelen müsteşar olmak arzusundaydı.⁹⁰

Mahmud Nedim Paşa'nın kendisi aleyhinde İstanbul'a gönderdiği yazılardan henüz habersiz olduğu anlaşılan Abdullah Cevdet, artık tabip olarak sefarette çalışmak istemiyor daha yüksek bir memurluğu talep ediyordu. Bu amaçla önce Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne bir yazı yazarak ekte sunduğu arizasının padişaha takdim edilmesi istirhamında bulundu.⁹¹ 14 Temmuz 1903 tarihli arizasında padişaha olan sadakat ve ubudiyetini yineliyor ve mevcut memuriyetin ehliyetini göstermeye müsait olmadığı gibi terakkisi de bulunmadığını ileri sürerek Viyana Başşehbenderi olarak kendisinin atanmasını talep ediyordu.⁹²

Bu girişimlerde bulunduğu tarihlerde Abdullah Cevdet, Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa'nın kendisi aleyhinde İstanbul'a gönderdiği yazılardan haberdar oldu. Böylelikle sefir ile Cevdet arasında bir süredir var olan husumet Eylül 1903 tarihinde iyice tahammül edilemez bir hal aldı. Hiddetlenen Abdullah Cevdet, 13 Eylül'de sefarethaneyi basıp, sefir

⁸⁸ BOA. HR.SYS. 1790/19, 19 Mayıs 1903, lef 1.

⁸⁹ BOA. HR.SYS. 1790/19, 20 Mayıs 1903, lef 2; BOA. HR.SYS. 1790/22, 28 Mayıs 1903; BOA. HR.TH. 284/82, 2 Haziran 1903. Abdullah Cevdet, Mısır'dan Hüseyinzade Ali'ye gönderdiği tarihsiz bir mektupta peşinde iki ay dolaştığı bir Avrupalı kadından bahsederek ve bundan pişmanlık duyduğunu söylemektedir. Cevdet'in bahsettiği Avrupalı kadın bu belgede bahsedilen İngiliz kadın olmalıdır. Çiğın, a.g.m., s. 220.

⁹⁰ BOA. Y.EE.d. 119, varak 47, nr. 129, 2 Haziran 1903.

⁹¹ BOA. Y.EE. 15/142, 1 Temmuz 1319/14 Temmuz 1903.

⁹² BOA. Y.EE. 15/141, 1 Temmuz 1319/14 Temmuz 1903. Abdullah Cevdet'in arizasının transkripsiyonu için bkz. Hanioglu, a.g.e., s. 98-99.

Nedim Paşa'ya hakaretler yağdırdı, hatta öfkesini alamayıp sefire birkaç tokat da vurdu.⁹³

Sefarethanede yaşanan bu tatsız olaya karşı İstanbul'un ilk tavrı orta bir yol bulmaya çalışmak oldu.⁹⁴ Diğer taraftan Yıldız Sarayı, Abdullah Cevdet'in derhal İstanbul'a gelmesini istemekteydi. Tahsin Paşa imzalı tezkirede *"Edepsiz bir şerir"* olarak zikredilen Abdullah Cevdet, şayet İstanbul'a dönmeyi kabul etmezse devlet hizmetinden tamamen çıkartılacağına dair padişahın irade buyurduğu belirtilmekteydi.⁹⁵

Bir süre sonra Paris'e giden Abdullah Cevdet orada Paris Sefiri Salih Münir Paşa ile görüştü. Görüşme sonrasında Münir Paşa Hariciye Nezareti'ne şu bilgiyi ilettili: *"Viyana Sefirimiz, Abdullah Cevdet hakkındaki telgrafname-i asafanelerini bendenize isal etti. İrade-i seniyye-i hazret-i padişahiye kendisine tebliğ eylediğimde merkur emri-ferman-ı canab-ı mülükânenin hükm-i celiline itbadan imtina etmiş ve canib-i hükümet-i seniyyeden verilecek evamire inkıyat etmeyeceğini ilave ve izbar eylemiştir."*⁹⁶

Salih Münir Paşa, her ne kadar Abdullah Cevdet'i Viyana sefiri olarak zikretse de Cevdet'in İstanbul'a dönmeyi kabule yanaşmadığını ve padişahın emrine uygun hareket etmeyeceğini belirtmekteydi. Bunun üzerine ilk iş olarak kendisine tahsis edilen sefaret tabipliği maaşı resmi olarak kesildi.⁹⁷ Doktor Abdullah Cevdet'in görevden alınması üzerine açılan kadroya ise Doktor İzzeddin Efendi getirildi.⁹⁸

Bu tarihten sonra Abdullah Cevdet hekimliğe ara vererek neşriyata başlayacak ve mevcut muhalefetini daha da arttıracaktı. Neşriyat dünyasına ilk iş olarak Bulgaristan'dan hurufat sipariş ederek⁹⁹ girişen

⁹³ BOA. Y.A.HUS. 457/44, 14 Eylül 1903, lef 3; BOA. Y.A.HUS. 457/134, 15 Eylül 1903, lef 3.

⁹⁴ BOA. Y.A.HUS. 457/44, 2 Eylül 1319/15 Eylül 1903, lef 1; BOA. Y.A.HUS. 457/67, 3 Eylül 1319/16 Eylül 1903, lef 1.

⁹⁵ BOA. İ.HUS. 109/123, 3 Eylül 1319/17 Eylül 1903. Yıldız Sarayı'nın bu yazısının içeriği Sadaret makamına da haber verildi. BOA. Y.A.HUS. 457/134, 7 Eylül 1319/20 Eylül 1903.

⁹⁶ BOA. Y.A.HUS. 458/44, 24 Eylül 1903.

⁹⁷ BOA. HR.SYS. 1790/24 Eylül 1903, lef 1; BOA. BEO. 2188/164074, 25 Eylül 1319/8 Ekim 1903.

⁹⁸ BOA. DH.MKT. 754/61, 1 Teşrinievvel 1319/14 Ekim 1903.

⁹⁹ BOA. HR.SFR.04. 228/4, 14 Temmuz 1320/27 Temmuz 1904.

Abdullah Cevdet, hayatının sonuna kadar birtakım aksamalara rağmen bu işi devam ettirecekti. Kendisiyle özdeşleşen *İçtihad* mecmuası ise bu dönemde, yani Eylül 1904 tarihi itibarıyla yayın hayatına başladı.

Abdullah Cevdet'in Viyana Sefareti'ndeki tabiplik görevi, Karl Süsseim'in ifadesiyle "*İşi az, parası çok bir arpalık*" gibiydi ve ona kolay seyahat ve bol bol yazma imkânı verdi. Bu dönemde, Byron, Alferi, Gustave Le Bon gibi Fransız şair ve yazarlar ile William Shakespeare üzerine çalışmalar ve tercümelere yaptı. Kendisine vaat edilen maaşın yarısını bile alamayan Cevdet, gittikçe II. Abdülhamid'e karşı muhalefeti şiddetlendirmekteydi. 1903 yılına gelindiğinde feryat eden bir yazar ve nefret dolu bir şaire dönüştü.¹⁰⁰

Ekim 1903'ten itibaren yaklaşık on üç ay boyunca Cenevre'de yaşayan Abdullah Cevdet, 4 Ağustos 1904 tarihinde yerel yetkililerden izin alarak *İçtihad* mecmuasını ve aynı isimle matbaasını kurduktan sonra adeta tek başına muhalefete soyunmuş gibiydi. Mecmuanın ilk sayılarında ismini değişik kombinasyonlarda kullanarak yazıların çoğunu kendi başına yazmaktaydı. Ağustos 1904'te İstanbul'a dönme talebini kesin bir dille reddettikten sonra Abdullah Cevdet bütün servetini kurduğu mecmua ve matbaaya yatırdı.¹⁰¹

Hekimlikle Matbuat Arasında Kahire Günleri

Abdullah Cevdet'in Eylül 1904 tarihinde yayın hayatına başlayan *İçtihad* mecmuasında, daha ilk sayısından itibaren sert bir muhalefet gütmesi, Osmanlı hükümetinin Cevdet'e karşı yeniden harekete geçmesine neden oldu. Öncelikle mecmuanın Osmanlı topraklarına girişi yasaklandı.¹⁰² Hakkında ortaya atılan iddialar üzerine yapılan gıyabi yargılama sonucunda Doktor Cevdet, Ceza Kanunu'nun elli sekizinci

¹⁰⁰ Süsseim, a.g.m., s. 60. Hatta öfkesini kontrol edemeyen doktor, Mahmud Nedim Paşa'ya saldırdığı gün onu düelloya davet ettiği de rivayet edilmektedir. Hanioglu, a.g.e., s. 103.

¹⁰¹ Süsseim, a.g.m., s. 60-61.

¹⁰² BOA. Y.EE.KP. 22/2188, 19 Eylül 1320/2 Ekim 1904 lef 1 ve 2; BOA. MF.MKT. 807/31, 19 Eylül 1320/2 Ekim 1904; BOA. MF.MKT. 808/60, 19 Eylül 1320/2 Ekim 1904; BOA. BEO. 2526/189421, 1 Mart 1321/14 Mart 1905;

maddesinin birinci fırcasına göre müebbet kalebent cezasına çarptırıldı.¹⁰³ Ayrıca vatandaşlıktan atıldı ve malları müsadere edildi.¹⁰⁴

9 Mart 1905'te, Fransa'nın doğusunda bulunan Annemase'den arkadaşı Hüseyinzade Ali'ye yazdığı bir mektupta, Abdülhamid'in Cenevre'de bulunan vekilini ayakları altına altığını ve bundan dolayı kendisini Avusturya'dan çıkardıklarını söyledikten sonra “Niyetim ya Marakko'ya yahut Mısır'a gidip tabiplik ederek hem kendi maişetimi hem matbaanın hayatını temin etmektir” demektedir. Hatta Batum'a gitme ihtimalinden bahsetmekteydi. 10 Nisan 1905'te yazdığı başka bir mektupta, Avrupa ülkelerine güvenmediği ve tabipler için en uygun yer olarak gösterilen Mısır'a gitmeye karar verdiğini ifade etmekteydi. Zira Mısır'da bulunan İsmail Hakkı Bey, kendisine gönderdiği bir mektupta hekimlerin Mısır'da işsiz kalmayacağı teminatını vermişti. Hüseyinzade Ali'yi de oraya davet eden Doktor Cevdet, kendisinin iyi kötü göz hastalıklarından anladığını, onun ise iyi bir sigilograf ve dermatolog olduğunu söyleyerek müşterek bir klinik açabilecekleri teklifinde bulunmaktaydı. Teklifi kabul etmesi halinde Paris'e giderek alet edevat tedarik edip mütehasısların yanında mesleki yeterliliklerini arttırabileceklerini ilave etmekteydi. Hatta Abdullah Cevdet, mükemmel bir operatör olarak tarif ettiği Kerim Sebati'nin de Mısır'da bulunduğunu ve kendilerine iştirak edebileceğini de belirtmektedir., 16 Ekim 1905 tarihli mektubunda Abdullah Cevdet, Mısır'a vardığını Hüseyinzade Ali'ye haber vermektedir.¹⁰⁵ Bir süre sonra *İçtihad* mecmuası ve matbaasını da Kahire'ye taşıdı. Ayrıca Hüseyinzade Ali'ye söylediği gibi Kahire'de göz doktorluğu yapmaya başladı.

Kahire'ye giden ve yerleşen Abdullah Cevdet, II. Abdülhamid'e yönelik muhalefetine devam etmekteydi. Ekim 1906'da yayımlanan *İçtihad* mecmuasında Osmanlı hanedanının verasete sahip olmadıklarına yönelik sert eleştiriler yayımlandı.¹⁰⁶ Kahire'de genç

¹⁰³ BOA. Y.A.HUS. 482/27, 5 Kasım 1904, lef 3; BOA. Y.A.HUS. 481/20, 2 Teşrinisani 1320/15 Kasım 1904; BOA. HR.TH. 315/96, 7 Mart 1905; BOA. HR.TH. 316/20, 26 Şubat 1320/11 Mart 1905.

¹⁰⁴ Süssheim, a.g.m., s. 61; Hanioglu, a.g.e., s. 51-53, 119-120; Kasım Hızlı, *Salih Münir Paşa, II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasi*, Timaş Akademi, İstanbul, 2022, s. 122.

¹⁰⁵ Çiğın, “a.g.m.”, s. 202, 207, 211.

¹⁰⁶ Abdullah Cevdet, “Hanedan-ı Osman”, *İçtihad*, nr. 2, Teşrinievvel 1906, s. 217-219.

Türklere yanaşmaya çalışan doktor, 1908’de II. Abdülhamid’i eleştiren risaleler neşretti. Buna karşılık Kahire’deki günleri oldukça sakindi; yetkililer tarafından zulüm görmüyor, polis takibatına uğramıyor ve yayınları aksamıyordu.¹⁰⁷

Osmanlı Hükümeti, Abdullah Cevdet’e karşı bu sessizliğini doktorun, Hollandalı şarkiyatçı Reinhart Pieter Anne Dozy’in (1820-1883) 1863 yılında Fransızcaya çevrilen *Essai sur l’Histoire de l’Islamisme* isimli eserini *Tarih-i İslamiyet* ismiyle Türkçeye tercüme edip, 1908 yılında Mısır’da yayımlamasıyla bozdu. İki cilt halinde İçtihad Kütüphanesi’nin on beşinci kitabı olarak neşrettiği bu esere Abdullah Cevdet, “İfade-i Mütercim” başlıklı bir takdim ile çeşitli dipnotlar ekledi. Kitapta Müslümanlar için rencide edici ifadelerin bulunması ve Abdullah Cevdet’in bunları tasvip edercesine *Tarih-i İslamiyet*’ten daha faydalı bir kitap olmadığını söylemesi hem Dozy’e hem de Abdullah Cevdet’e sert eleştirilerin yazılmasına yol açtı.¹⁰⁸ Sonuçta kitabın mevcut nüshaları toplatıldı ve basımı yasaklandı.¹⁰⁹

Bu tarihlerde Abdullah Cevdet, bir taraftan yayınlarıyla ilgili sıkıntılarla uğraşırken diğer taraftan da yeniden evlenme teşebbüslerinde bulunmaktaydı. Daha önce bahsedildiği gibi Viyana’da sefaretinde hekimlik yaparken ilk eşi Fatma Hanım vefat etmiş, birkaç yıl sonra da İngiliz bir hanımla evlenmek için Londra’ya gittiğine dair şayialar yayılmıştı. Hatta yeniden evlenme isteğine dair Hüseyinzade Ali Bey’e mektup yazarak aracı olmasını istemişti.

Abdullah Cevdet Mısır’dayken, benzer bir mektubu İstanbul’da bulunan Şair Nigâr Hanım’a da gönderdi. Şair Nigâr ile o tarihlerde yüz yüze bir kere dahi görüşmeyen¹¹⁰ Abdullah Cevdet kendisini tarif ettiği mektubunda Mısır’daki hekimlik hayatını aydınlatacak detaylar da yer

¹⁰⁷ Süsseim, a.g.m., s. 61.

¹⁰⁸ Geniş bir literatürü olan bu konudaki tartışmalar için bkz: Hanioglu, *a.g.e.*, s. 285-301.

¹⁰⁹ BOA. *BEO.* 3529/264617, 22 Şubat 1324/7 Mart 1909, lef 4; BOA. *MV.* 137/50, 4 Şubat 1325/17 Şubat 1910. Bu kitaba karşı cevap teşkil etmesi için bir eserin hazırlanması amacıyla ayrıca bir komisyon da kurulmuştu. BOA. *MF.MKT.* 1149/4, 15 Şubat 1325/28 Şubat 1910.

¹¹⁰ Sonraki yıllarda Abdullah Cevdet ve Şair Nigâr Hanım sık sık görüşmeye başlayacaktır. Bkz. Şair Nigâr Hanım, *Günlük*, C: II, Haz. Zeynep Berktaş, Timaş, İstanbul, 2023, s.182 ve 272.

almaktadır. Şair Nigâr Hanım'a "Şimdi size gayet mühim bir mesele-i hayatiye açacağım" dedikten sonra Abdullah Cevdet, Müslüman bir kız ile evlenmek istediğini, tanıdıkları arasında böyle biri olup olmadığını sormaktaydı. Kendisini hiç görmediği için Nigâr Hanım'a "Evvvela kendimi takdim edeyim" diyerek şu bilgileri aktarmaktadır:

*"39 Yaşındayım. Güzel değilsem de çirken de denecek kadar değilim. Zekâm, cismim, ilmim, hünerim hep mutavassıttır. Sizin gibi 14 yaşında iken evlenmişdim. Birkaç sene sonra vefat etmişdir. Ve bana bir erkek çocuk bırakmıştır ki Sultaniye'de iken Viyana'da vâkî olan muhalefet üzerine memleketim olan Harput'a gönderildi ve orada validem ile beraber arazimizin idaresiyle meşguldür. Şimdi getirip bir Avrupa lisesine koyacağım. Bendeniz Mısır'da yerleştim. Muntazam bir "klinik"im var. Her ay vasatî olarak 30-35 İngiliz lirası kazanmaktayım. Mükemmel bir de matbaam vardır ki o da ayda 10 İngiliz lirası getirir."*¹¹¹

Bu mektubunda Abdullah Cevdet'in Viyana'daki görevinden alınmasından sonra oğlunun da muhtemelen mektebi tamamlayamadan Harput'a döndüğü anlaşılmaktadır. Ancak daha da önemlisi Doktor Cevdet Mısır'da matbaasından üç kattan daha fazla bir geliri tabiplikten kazanmaktaydı.

Viyana Sefareti Tabipliğinden Arda Kalanlar

*Tarih-i İslamiyet'*i yayımladığı ve bununla ilgili tartışmaların en şiddetli olduğu bir dönemde, 1910 yılının temmuz ayında Abdullah Cevdet daimî olarak İstanbul'a döndü ve ilk olarak yeni postane karşısında Fındıkzade Hanı'nda ikamet etmeye başladı.¹¹² Bir süre sonra Cağaloğlu'nda, bugün hâlâ ayakta duran İçtihad Evi'ni kurar kurmaz, sonraki yıllarda tıp konulu

¹¹¹ N. Nazan Bekiroğlu, "Bir Şaireye Mektuplar", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in Honor of Orhan Okay I*, 30/1, 2005, s. 146-147. Mektubun değerlendirmesi için ayrıca bkz. Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım, Güftesi Garplı, Bestesi Şarklı*, Timaş, İstanbul, 2024, s. 342-343.

¹¹² BOA. ŞD. 3069/10, 20 Haziran 1326/13 Temmuz 1910, lef 3. Abdullah Cevdet, İstanbul'a daimî olarak taşınmadan iki yıl kadar önce, 1908 yılı sonlarında İstanbul'a gelmiş ve bir ay kadar ikamet ederek dört yüz arşınlık bir arsa satın almıştı. Bu arazinin üzerine geniş bir matbaa kurmayı ve sonraki yılın baharında İstanbul'a olmayı planlamaktaydı. Zira ona göre Mısır'da artık refah yoktu ve ancak kitaplarıyla geçinebilmekteydi. Çığın, "a.g.m.", s. 224-226.

pek çok makalesini yayımlayacağı *İçtihad* mecmuası ile matbaasını buraya taşıdı. Ayrıca aynı binada bir klinik açarak göz hekimliği yapmaya başladı. *İçtihad* mecmuasına bu tarihler ilanlar vererek göz rahatsızlığı yaşayanları tedaviye davet etmekteydi. Mecmuanın ilk kez yirmi altıncı sayısında yayımlandığı ilan şöyleydi:

“İlan

Göz hastalıkları tedavihanesi

Doktor Abdullah Cevdet

Emraz-ı ayniyye mütehassısı

Şehremaneti karşısında Matbaa-yı İçtihad fevkinde daire-i mahsusada cuma ve pazardan maada her gün alafranga saat 9’dan 11’e kadar ve bade’z-zuhur 3’ten 5’e kadar hasta kabul olunur. Ameliyat icra edilenlerin yatırılmalarına mahsus oda tedavihanede hazırdır. Taşradan gelen hastalar otellerden müstağni olurlar.”¹¹³

İstanbul’a yerleşen Abdullah Cevdet, bir taraftan hekimlik yaparken diğer taraftan da gerek Trablusgarp’ta gerekse Viyana’da tabiplik yaptığı tarihlerde maaşlarını tam olarak alamadığı gerekçesiyle hukuki girişimlerde bulunmaya başladı. Öncelikle 28 Nisan 1910 tarihinde Maliye Nezareti’ne bir başvuruda bulundu. Dilekçe, Abdullah Cevdet adına imzalanmıştı ancak ne yazı ne de imza kendisine ait değildi. Dilekçenin yazıldığı kâğıdın antetine bakılırsa Abdullah Cevdet, Dava Vekili olarak Haydar Rifat Bey’i tutmuştu ve muhtemelen onun eliyle yazılan dilekçede Abdullah Cevdet’in o tarihe kadar hekimlik hayatı özetlenmekteydi:

“311-312 senesinde tabip yüzbaşısı olduğum halde Trablusgarp’a nefyedilmiştim. Bir müddet sonra orada taht-ı istintaka alınarak Fizan’a sevk olunacağım sırada Avrupa’ya firar ettim. Senelerden sonra rütbe-i askeriyem mülkiyeye tahvil olunarak Viyana Sefareti tababetine altı bin kuruş maaşla tayin edilmiştim. Yüzbaşılık zamanımdan iki senelik ve sefaret tababeti maaşımdan on sekiz aylık mütedahil maaşım vardır. Şimdiye kadar Mısır’da olduğumdan duyun-i gayr-i muntazamaya kaydettirilmemiş idi. İşbu matlubat-i acizanem hakkında tahkikat-i acizanemin icra ile Harbiye ve Hariciye nezaretlerine ve oradan alınacak

¹¹³ *İçtihad*, nr. 26, İstanbul, 1 Temmuz 1911, İlan kısmı. Abdullah Cevdet bu tür ilanları mecmuasının ileriki sayılarında da yayımlamaya devam edecektir. Başka bir örnek için bkz. *İçtihad*, nr. 189, İstanbul, 15 Kânunusani 1930, İlan kısmı.

cevaplara göre muamele-i kaydiye ifa edilmesine müsaade-i celile-i nezaret-penahilerini istirham ederim efendim."¹¹⁴

Abdullah Cevdet bu dilekçesinde Fizan'a sürülmek istenmesi üzerine Avrupa'ya firar ettiğini söylemesi oldukça ilginçtir. Ayrıca askeri rütbesinin mülkiyeye dönüştürülmesiyle Viyana Sefareti tabipliğine atandığı da anlaşılmaktadır. Dahası Viyana Sefareti tabibi olduğu sırada Paris Sefiri Salih Münir Paşa tarafından maaşlarının kesildiği, bizzat sefirin ifadeleriyle sabitti ama ne kadar süreyle bu kesintinin devam ettiği bilinmiyordu. Bu dilekçeyle Abdullah Cevdet, çeşitli dönemlerde askeri tabip ve Viyana Sefareti'nde hekim olarak çalıştığı zamanlarda alamadığı maaşları Mısır'da bulunmasından dolayı duyun-i gayr-i muntazamaya kaydettiremediğini belirtiyor ve kendisine ödemenin yapılabilmesi için alacağı meblağın deftere kaydedilmesini istiyordu.

Abdullah Cevdet haklı olarak ödenmeyen maaşlarını geriye dönük olarak talep etse de ortada başka bir sorun vardı. Bu maaşlar, 19 Haziran 1909'da yürürlüğe giren tensikat kanunu çerçevesinde 16 Haziran 1909 kabul edilen duyun-i gayr-i muntazama kanunu kapsamında ödenecekti. Bu kanunun birinci maddesine göre Meşrutiyet'in yeniden ilan edildiği Temmuz 1908 tarihine kadar devletin eksik bıraktığı maaşların ödeneceği duyurulmaktaydı. Bunun için iki aylık başvuru süresi tanınmıştı ve vaktinde yapılmayan müracaatlar kabul edilmeyecekti.¹¹⁵ Abdullah Cevdet'in ise zamanında yapılmış böyle bir başvurusu bulunmamaktaydı.¹¹⁶

Abdullah Cevdet'in böyle bir eksiklik karşısında savunması gayet basitti. Kendisi deftere kayıtların açık olduğu tarihte Mısır'da bulunduğunu ileri sürüyor ve *"İki sene evveline kadar dört beş senedir Kahire'de ve iki seneden beri İskenderiye'de ve Mısır-ı ulyada (Farşut'ta) bulunuyordum"* demektedir. Ayrıca kanunda hiçbir şekilde Mısır'dan

¹¹⁴ BOA. ŞD. 3069/10, 15 Nisan 1326/28 Nisan 1910, lef 6.

¹¹⁵ Kanun layihası için bkz. BOA. HR.HMŞ.İŞO. 226/27, 3 Haziran 1325/16 Haziran 1908. Bu kanuna dayanarak Avrupa'ya gidenlerden bazıları geriye dönük ödeme almıştı. Buna dair ifadelerin yer aldığı dahiliye mazbatasına için bkz. BOA. HR.SYS. 1790/30, 28 Kânunusani 1330/10 Şubat 1915, lef 2.

¹¹⁶ BOA. ŞD. 3069/10, 15 Nisan 1326/28 Nisan 1910, lef 6'nın arka sayfasında Maliye Nezareti, Muhasebe-i Umumiye Müdüriyet-i Umumiyesi mührüyle düşülen not.

bahsedilmediğini ve Mısır'ın tebligattan mahrum olduğunu iddia etmekteydi. Abdullah Cevdet'in hesaplarına göre iki yüz lira kadar alacağı vardı.¹¹⁷

Aradan birkaç ay geçmesine rağmen kendisine cevap verilmeyince 13 Temmuz 1910'da bu sefer Sadrazamlık makamına yazdığı dilekçesinde *"Maliye Nezareti'ne üç ay evvel bir istida verdim"* diyerek haklarının yenildiğini ve iade edilmesini talep etmekteydi¹¹⁸ Konu Şura-yı Devlet'te görüşülmeye başlayınca Maliye Nezareti'ne, Abdullah Cevdet'e yapılan ödemelerin akıbeti de soruldu. Nezaretin 6 Eylül 1910 tarihli cevabına göre Abdullah Cevdet, kanunun yürürlüğe girdiği tarihte Mısır'da bulunduğunu usulen ispat etmedikçe maaşından bakiye kalan meblağın deftere kaydedilmesi kanuna aykırı olacaktı.¹¹⁹ Fakat Abdullah Cevdet bunu ispat etse bile kendisine yapılacak ödeme resmi olarak hangi nezaretin defterine kaydedilecekti? Diğer bir ifadeyle hangi nezaret ödemeyi yapacaktı?

Şura-yı Devlet'in 22 Aralık 1910 tarihli mazbatasına göre Abdullah Cevdet, Viyana Sefareti tabipliğine fevkalade bir surette atanmıştı. Çünkü Osmanlı sefaretlerinde böyle bir memuriyet kadrosu bulunmamaktaydı. Bundan dolayı da doktorun yaptığı işi bir hariciye memurluğu olarak düşünmek doğru olmazdı. Buna rağmen kendisine yapılan ödemenin hangi bütçeden çıktığına dair bir tahkikat yapılmış ve Abdullah Cevdet'e hariciye bütçesinden maaş ödemesi yapıldığı anlaşılmıştı. Sonuç olarak Abdullah Cevdet'in Hariciye Nezareti tensikat muamelesine tabi tutulabilmesi mümkün görülmekteydi.¹²⁰

Nitekim 17 Nisan 1911 tarihinde Maliye Nezareti'nin hazırladığı tezkirede *"Abdullah Cevdet Efendi hakkında yapılan muamelenin muvafık-ı nefsu'l-emr bulunduğu ve emsali hakkında da bu yolda muamele ifası icap edeceği"* ifadeleri kullanılmaktaydı.¹²¹ Daha sonra yapılan yazışmalardan anlaşılmaktaydı ki Abdullah Cevdet'e yapılacak

¹¹⁷ BOA. ŞD. 3069/10, 27 Nisan 1326/10 Mayıs 1910, lef 4 ve 5.

¹¹⁸ BOA. ŞD. 3069/10, 20 Haziran 1326/13 Temmuz 1910, lef 3.

¹¹⁹ BOA. ŞD. 3069/10, 24 Ağustos 1326/6 Eylül 1910, lef 2.

¹²⁰ BOA. ŞD. 3068/52, 9 Kânunuevvel 1326/22 Aralık 1910.

¹²¹ BOA. ŞD. 3140/27, 4 Nisan 1327/17 Nisan 1911, lef 13.

olan ödeme “*kadro harici*” olarak tanımlanmış¹²² ve “*mazuliyet maaşı*” adı altında yapılmaya başlanmıştı.¹²³

Abdullah Cevdet oldukça dolambaçlı bir yoldan eksik olan maaşlarını almaya başlamıştı ancak bir müddet sonra yeni aksaklıklar ortaya çıkmıştı.¹²⁴ Zira Abdullah Cevdet, kendisine dilekçe tarihinden başlatılmak suretiyle ödeme yapıldığını halbuki tensikat kanununun başlangıç olarak alınması gerektiğini düşünmekteydi.¹²⁵

Abdullah Cevdet, diğer taraftan da Avrupa’da bulunduğu esnada maruz kaldığı hukuki sorunları çözüme kavuşturmaya çalışıyordu. 15 Şubat 1913 tarihinde Hariciye Nezareti’ne yazdığı bir dilekçede, II. Abdülhamid hükümetinin kendisini İsviçre’den çıkartmak için bir karar aldığını söylemekteydi. Doktor Cevdet, böyle bir kararı aldırarak siyasi gücün beş seneden beri artık mevcut olmadığını düşünerek doğrudan İsviçre Hükümeti’ne kendisine uygulanan yasağın kaldırılması için başvuruda bulundu. İsviçre Hükümeti’nden 30 Eylül 1912 tarihinde aldığı cevaba göre adresini belirlemek şartıyla istediği kadar İsviçre’de kalabileceğini öğrenmişti. Bunun için Hariciye Nezareti’nden izin kâğıdı ve tavassut talep etmekteydi.¹²⁶

Mazuliyet maaşını alan ve hukuki sorunları da halletmiş gibi görünen Doktor Abdullah Cevdet, Birinci Dünya Savaşı’nın bütün şiddetiyle devam ettiği günlerin birinde, 16 Mayıs 1915 tarihinde, eski defterleri açtıracak yeni bir başvuruda bulundu. “*Viyana Sefaret-i Seniyyesi Tabibi Sabıkı Doktor Cevdet*” imzasıyla kaleme aldığı dilekçesine tabiplik mesleğinin serencamını anlatarak başlamaktaydı.¹²⁷ Daha sonra

¹²² BOA. ŞD. 3100/1, 15 Nisan 1328/28 Nisan 1912, lef 3.

¹²³ BOA. ŞD. 3140/27, 19 Nisan 1327/2 Mayıs 1911, lef 12; BOA. ŞD. 3140/27, 25 Mayıs 1327/7 Haziran 19011, lef 24.

¹²⁴ İlgili yazışmalar için bkz. BOA. ŞD. 3100/1, 27 Şubat 1327/11 Mart 1912, lef 5.

¹²⁵ BOA. ŞD. 3113/9, 3 Kânunusani 1328/16 Ocak 1913.

¹²⁶ BOA. HR.SYS. 1790/29, 2 Şubat 1328/15 Şubat 1913, lef 2. 25 Şubat’ta Paris Sefareti’ne konuyla ilgili bilgi veren Hariciye Nezareti, 25 Nisan 1913’te Sefir Rifat Paşa’dan onay cevabı aldı. Yazışmalar için aynı tasnifin lef 1 ve lef 3’e bakınız.

¹²⁷ Dilekçesinde Abdullah Cevdet Viyana Sefareti’nde tabip olarak görevlendirildiği tarihe kadarki hekimlik yaşamını şöyle özetliyordu: “1310 senesinden Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’den tabip diploması ve tabip yüzbaşısı rütbesiyle neşet edenlerdenim. O zaman fesad addolunan içtihad-ı siyasiyemden dolayı rütbe-i haliyemle Trablusgarp merkez

Trablusgarp'tan ayrılışı ile Viyana Sefareti tababetine tayini arasından geçen sürede askeriye ile bağının kesilip kesilmediğini Harbiye Nezareti'ne sorduğunu ancak muallak bir cevap aldığını belirtmekteydi. Halbuki kendisi “*flan tarihte iradeye iktiran eden karar mucibince tard olunmuştur*” yahut “*sefaret-i seniyye tababetine tayinine kadar rütbe ve nisbet-i askeriyesi ref' ve kat' olunmamıştır*” şeklinde kati bir cevap beklemekteydi. Önceki idare zamanında mecburen firar ettiğini söyleyen doktor, beş-altı sene yurt dışında kaldığını ve inkılaptan sonra ülkesine dönebildiğini ifade etmekteydi. Abdullah Cevdet sözlerini şöyle bitirmekteydi: “*Tabip arkadaşlarımın hariçte geçirdikleri seneler tamamen müddet-i hizmet itibar edilmiş ve hiçbirinin matrut [kovulmuş] muamelesi görmemiş olmasına nazaran bendenizin de aynı suretle muamele görmem tabiidir.*”¹²⁸

Abdullah Cevdet, sadece tabiplik yaptığı dönemde alamadığı maaşlarının kendisine ödenmesini yeterli görmüyor ve dilekçesinde isimlerini vermediği doktor arkadaşları gibi yurt dışında bulunduğu dönemin de hizmet süresi olarak kabul edilmesini talep ediyordu. Kendisini teyit edercesine dilekçesinin arkasında askeriye ile ilişkisinin kesildiğine dair kat'i bir kaydın bulunmadığı ve bu durumun kendisine bildirildiğine dair bir not düşülmüştü.¹²⁹ Bu konuyla ilgili daha önce tahkikat yapan maarif dairesi Abdullah Cevdet'in Viyana Sefareti'nde göreve başladığı tarihe kadar askeri rütbesini muhafaza ettiğini kanaatine ulaşmıştı.¹³⁰ Bu durumda rütbesi mülkiyeye dönüştürülmeden ataması yapılmış olmalıydı. Belki de kendisine mülkiyeden atandığı şifahen tebliğ edilmiş ancak resmiyette askeri rütbesi korunmuştu.

---

hastanesine memur ve oraya tahtü'l-hıfz sevk olunmuştum. Bir buçuk sene kadar ifa-yı vazifeden sonra aynı içtihad-ı siyasiye yüzünden dört ay kadar hapsedildikten sonra Fizan'a sevk olunmak üzere iken hayatımı tehlikede görerek Tunus'a ve oradan Avrupa'ya geçmeye mecbur oldum. Avrupa'da iki sene kadar kaldıktan sonra mülkiye sınıfına ve hariciye mesleğine nakl ve rütbe-i askeriyem rütbe-i saniyyeye tahvil edilerek Viyana Sefareti tababetine tayin olunmuştum.” BOA. ŞD. 3140/27, 3 Mayıs 1331/16 Mayıs 1915, lef 10.

¹²⁸ BOA. ŞD. 3140/27, 3 Mayıs 1331/16 Mayıs 1915, lef 10.

¹²⁹ Belgenin arkasında bu bilgilendirmenin Abdullah Cevdet'e bizzat yapıldığını gösteren 16 Ocak 1916 tarihli imzası bulunmaktadır. BOA. ŞD. 3140/27, 3 Kanunusani 1331, lef 10.

¹³⁰ BOA. BEO. 4407/330492, 20 Mart 1331/2 Nisan 1915, lef 2.

Dilekçesinden bir gün sonra Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan karar suretinde Abdullah Cevdet'in tabiplik hayatını aydınlatan bazı bilgilere yer verilmekteydi. Örneğin Viyana Sefareti'nde tabiplik görevini kabul etme gerekçesi şöyle açıklanıyordu: *“Neşriyat ve teşebbüsât-ı mezkûreden feragati hakkında idare-i sabıka tarafından vuku bulan teklifi Trablusgarp'ta ve Fizan'da mahpus olan yetmiş mütecaviz mahkûmiye-i siyasiyenin tahliye-i sebaya şartıyla kabul etmesi üzerine sefaret-i müşarunileyha tababetine 17 Mart sene [1]316 tarihinde bin beş yüz frank maaş ile tayin olunduğu...”* Ayrıca dilekçede Abdullah Cevdet'in mahkûmların salıverilmesi karşılığında kendisine yapılan teklifi kabul etmesi de iyi bir davranış olarak zikredilmekteydi. Şu hâlde, Abdullah Cevdet'in mahkûmların salıverilmesi karşılığında memuriyeti kabul ettiği iddiasının resmi bir belgede teyit edildiğini belirtmek gerekir. Dilekçede, aldığı maaşı neşriyat ve teşebbüsleri uğruna harcamış olduğuna dair duyular alındığı da kaydedilmekteydi. Son olarak da Abdullah Cevdet'in Sefir Mahmud Nedim Paşa'ya saldırmalarıyla ilgili olarak faklı bir iddia gündeme getiriliyordu. Buna göre komşu hükümetlerden birisi Avrupa'da bir fabrikaya harbiye mühimmatı sipariş etmişti. Ancak bu meseleyi Mahmud Nedim Paşa'nın Osmanlı menfaatine uygun değerlendirmeyişi Abdullah Cevdet ile husumet yaşamasına neden olmuştu. Buna bir de sefirin doktor aleyhinde İstanbul'a malumat vermesi eklenince mesele Cevdet'in sefire saldırmalarına kadar varmıştı.¹³¹

Burada, Avrupa'dan mühimmat-ı askeriye sipariş eden komşu hükümet şeklinde bahsedilen meselenin ne olduğu açık bir şekilde belirtilmemektedir.¹³² Bununla birlikte kararda Abdullah Cevdet'e ait hukukun korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Abdullah Cevdet, Haziran 1915 tarihinden itibaren bütün haklarını kazanmak için hukuki yolları zorlamaya devam edecekti. Çeşitli nezaretlere onlarca dilekçe yazan ve neredeyse tamamını *“Doktor Cevdet”* şeklinde imzalayan Abdullah Cevdet, aldığı kadro harici maaşın, verdiği dilekçeden değil de

¹³¹ BOA. ŞD. 3140/27, 4 Mayıs 1331/17 Mayıs 1915, lef 22.

¹³² Bulgaristan Emareti tarafından Avrupa'ya bu tür bir mühimmatın sipariş edildiğine dair Paris, Viyana, Londra ve Brüksel sefaretlerinden Temmuz 1897'de Hariciye Nezareti'ne çeşitli telgrafların çekildiği görülmektedir. BOA. A.İMTZ.(04). 46/72, 1 Temmuz 1313/13 Temmuz 1897.

tensik kanunundan itibaren başlatılmasını talep etmekteydi. Doktor, bu seferki talebini Mağdurin-i Siyasiye Kanunu'na dayandırmaktaydı.¹³³ 1 Haziran 1911 tarihinde kabul edilen bu kanuna göre siyaseten mağdur olanların sürgün veya firarda geçirdikleri günlere ait maaşların geriye dönük ödemeleri yapılacaktı.¹³⁴ Abdullah Cevdet'in hesabına göre bu kanun ile dilekçesi arasındaki süre on dört ay kadardı.¹³⁵

Yazdığı bir dilekçesinde Abdullah Cevdet Avrupa'dan çıkartıldığı ve kalebent cezasına çarptırıldığı günlerde yaşadıklarını şöyle anlatıyordu: *“Halbuki idare-i sabıkanın aleyhimdeki takibatı, vech-i maruzu üzerine azlimi müteakip başlamış ve bu suretle hapis ve kahredilmek tehlike-i katiyesine atılmış olmaksızın vatanıma avdet edebilmem ihtimali şöyle dursun, düvel-i mütehabbeden hiçbirinin hududu dahilinde dahi serbest yaşamama imkân bırakılmamıştır.”*¹³⁶ Sonuç itibarıyla her ne kadar istediği tarihten başlatılmasa da kendisine mazuliyet maaşı ödemesi yapılmıştı.¹³⁷

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin iktidarda olduğu bir dönemde yapılan bu yazışmalarda dikkat çeken ilk husus, Abdullah Cevdet'e yönelik Viyana Sefareti'nden ayrıldıktan sonraki dönemde kullanılan dilin tamamen yumuşamasıdır. II. Abdülhamid dönemi yazışmalarda *“melun”*, *“edepsiz”* ve tahkir edercesine *“Abdullah Cevdet nam şahıs”* gibi kendisine hitap edilirken bu dil büsbütün terk edilmiş ve hakaret içerikli ifadeler yazışmalarda kullanılmaz olmuştu. Hatta Viyana Sefirine yönelik tavrından dolayı görevinden alınmasına, hakkında gıyaben dava açılmasına ve kalebent cezasına çarptırılmasına rağmen bunlardan söz edilmeksizin *“infisal”* kelimesi kullanılarak memuriyete ara verdiği çok daha yumuşak bir dille ifade edilmekteydi.¹³⁸

¹³³ BOA. BEO. 4402/330118, 22 Kânunuevvel 1331/4 Ocak 1916, lef 2.

¹³⁴ Mağdurin-i Siyasiye Kanunu ve uygulanması esnasında yaşanan sorunlar hakkında bkz. Hasan Ali Polat, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 148-154.

¹³⁵ BOA. ŞD. 3140/27, 3 Nisan 1332/16 Nisan 1916, lef 3.

¹³⁶ BOA. ŞD. 3140/27, 3 Nisan 1332/16 Nisan 1916, lef 3.

¹³⁷ Abdullah Cevdet'in dilekçeleri ve Şura-yı Devlet ile nezaretlerin mazbataları için bkz. BOA. ŞD. 3140/27; BOA. BEO. 4379/328406, 27 Eylül 1331, 10 Ekim 1915.

¹³⁸ Örnek için bkz. BOA. ŞD. 3140/27, 4 Nisan 1327/17 Nisan 1911, lef 13.

Artık kırk beş yaşını dolduran doktor, bir taraftan haklarını elde etmek için hukuk mücadelesi verirken diğer taraftan da İstanbul'a taşıdığı *İçtihad* mecmuasını yayımlamaktaydı. *İçtihad* mecmuasının 12 Şubat 1915 tarihinde neşredilen 127. Sayısında yayımlanan Abdullah Cevdet'in "Yara ve Tuz" başlıklı makalesinden dolayı kapatılan mecmua, yayınına Mondros Mütarekesi'ne kadar süren uzun bir ara verdi.¹³⁹ Bu arada Doktor Abdullah Cevdet Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevine tayin edildi.

Sıhhiye Umum Müdürlüğü

Meşrutiyet'in 1908'de yeniden ilanından sonra kurulan Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiliği'ne Abdullah Cevdet'ten önce, 1 Ocak 1917 tarihinde Adnan Bey [Adivar] tayin edilmiş ve görevinden istifa ettiği 27 Mart 1919 tarihine kadar Sıhhiye Umum Müdürlüğü yapmıştı.¹⁴⁰ Abdullah Cevdet ise 9 Nisan 1919 tarihli Padişah Mehmed Vahdettin'in bir iradesi ile Sıhhiye Umum Müdürü olarak atandı.¹⁴¹

Hıfzıssıha Müessesesinin kurulması, sıhhi müzelerin açılması, kız öğrencilerin tbbiyeye girebilmesi için kolaylık sağlanması gibi çeşitli düzenlemelere imza atan Adnan Bey'den¹⁴² sonra Abdullah Cevdet'in bu göreve getirileceği duyulunca dönemin gazeteleri bu haberle yakından ilgilenmişti. Zira Abdullah Cevdet, kamuoyunun tanıdığı ve aşına olduğu isimlerden biriydi. Abdullah Cevdet'in Sıhhiye Umum Müdürü olarak atanacağı duyulunca *Yeni Gün* gazetesi, bir fotoğrafı ile tercüme-i halini okuyuculara sunarak hayatını kısaca özetledikten sonra ironik bir üslupla "Bu yeni vazifede muvaffak olup olamayacağı şimdilik keşfedilemez." demektedir.¹⁴³

¹³⁹ Ali Okumuş, "Abdullah Cevdet ve İçtihad Mecmuası", *İstanbul Basın Tarihi, Osmanlı İstanbul'unda Gazetecilik*, Haz: Belkis Ulusoy, Suat Gezgin, Cilt: 1, İBB Yayınları, İstanbul, 2023, s. 682.

¹⁴⁰ Nuran Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adivar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII/2, 2006, s. 68.

¹⁴¹ BOA. BEO. 4565/342358, 10 Nisan 1335/1919; *Takvim-i Vekayi*, nr. 3522, 14 Nisan 1919, s. 1.

¹⁴² Yıldırım, a.g.m., s. 68-69.

¹⁴³ "Abdullah Cevdet Bey'in Tayini, Sıhhiye Müdüriyeti", *Yeni Gün*, nr. 196, 20 Mart 1919, s. 1.

Serbesti gazetesi ise Abdullah Cevdet'in bu göreve getirileceğini memnuniyetle öğrendiklerini ve hayatıyla ilgili eksik bilgiler aktaran gazeteleri tashih edeceklerini söyleyerek ilave bilgiler aktarmaktaydı.¹⁴⁴ Haberde, İstanbul'dan Trablusgarp'a genç bir hekimken sürgün edildikten sonra Avrupa'ya firarı, sefaret hekimliği ve Mısır'da hem mecmua neşredip hem de göz mütehassısı olarak çalışmasına kısaca değiniliyor ve Meşrutiyet'ten bir yıl sonra İstanbul'a geldiği kaydediliyordu. Ayrıca mecmua ve matbaasıyla beraber muayenehanesini İstanbul'a getiren Doktor Cevdet hakkında gazete şöyle bir temennide bulunmaktaydı: "*Doktor Abdullah Cevdet Bey gibi alim, münevver, serbest fikirli bir zatın bihakkın mütehassıs olduğu bu işler ile tazvif edilmesi şayan-ı teşekkürdür. Kendisinin vatanımıza büyük hizmet ibrazına muvaffak olacağına eminiz.*"¹⁴⁵

Alemdar gazetesinde 29 Mart 1919 tarihinde yayımlanan bir ilanda Abdullah Cevdet'in Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine atandığına dair irade çıktığı ifade edilmekteydi.¹⁴⁶ 2 Nisan 1919'da ise makamına giderek işe başladığı belirtilmekteydi.¹⁴⁷

Tasvir-i Efkâr gazetesindeki yazısında Milaslı Doktor İsmail Hakkı Bey'in¹⁴⁸ aktardığına göre Abdullah Cevdet, görevine başlar başlamaz ele

¹⁴⁴ İsmi zikredilmese de eksik bilgiler içerdiği söylenen haberle, *Yeni Gün*'de çıkan yazı kastedilmiş olmalıdır. Ayrıca *Serbesti* gazetesini çıkaran Süleymaniye kökenli Mevlânzâde Rifat Bey (1869-1930) de Abdullah Cevdet gibi bir Kürt gazeteci ve şairdi. Muhtemelen Abdullah Cevdet'ti tanıyordu ve ondan edindiği bilgiler ile kendi gazetesindeki haberi yayımlamıştı.

¹⁴⁵ "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi", *Serbesti*, nr. 236, 22 Mart 1919, s. 2. Aynı gün çıkan *Söz* gazetesinde Doktor Cevdet Bey hakkında şöyle denilmektedir: "*Doktor Abdullah Cevdet Bey'in Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisine tayin olduğu memnunen haber alınmıştır. Doktor Abdullah Cevdet Bey memleketimizin en eski ahrarındandır. Kendisiyle gerek gazetecilikte gerek fırkacılıkta meslektaş bulunduğumuz muhibbimiz Cevdet Bey'in öteden beri sıhhat-i umumiemiz hakkında esaslı fikirleri vardır. Ümit ederiz ki doktor, bu pek mühim, en büyük muzafferiyetlerden daha büyük olan meseleyi halledecek ve sıhhat-i umumiemizi perişanlıktan kurtaracak esaslar vazetmeye muvaffak olacaktır.*" "*Doktor Abdullah Cevdet Bey*", *Söz*, nr. 126, 22 Mart 1919, s. 1.

¹⁴⁶ *Alemdar*, nr. 1408, 29 Mart 1919, s. 1.

¹⁴⁷ "Abdullah Cevdet Bey", *İkdam*, nr. 7954, 2 Nisan 1919, s. 2.

¹⁴⁸ Milaslı İsmail Hakkı (Aksoy, 1870-1938), Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra çeşitli bölgelerin sıhhiye müdürlüklerinde çalıştı. 1929 yılında emekli olduktan sonra vefat tarihine kadar pek çok alanda eser yazmakla meşgul oldu.

aldığı ilk mesele, köylülere hekimlik öğretmek için mektep açma planı olmuştu. Sıhhiye müdürüne göre köylülerin kişisel sağlıklarını koruyabilmeleri için onlara hıfzıssıhhatin temel kaideleri öğretilmeliydi. Doktor Abdullah Cevdet köylülerden, köy hekimi yetiştirilebileceği ve bunlara insan tıbbından başka baytarlık da öğretilebileceğini hatta bütün bunların bir yıl içerisinde yapılabileceğini düşünmekteydi. İsmail Hakkı Bey ise işin bu kadar basit olmadığı kanaatindeydi. Kendisinin yirmi dokuz yıldır sıhhiye işiyle meşgul olduğunu ve daha ziyade köylülerle temas ettiğini söyledikten sonra şu ifadeleri kullanmaktadır: “...bir sene içinde köylülerimizden hem hekimlik hem baytarlık hem nafia umuru tahsil etmiş adamlar yetiştirebileceğini bilmiyordum.”¹⁴⁹

Çok geçmeden Sıhhiye Umum Müdürü Doktor Abdullah Cevdet basının ilgisini daha da çekmeye başladı. *İkdam* gazetesinden bir muharrir kendisiyle yaptığı bir mülakatı 10 Nisan 1919 tarihinde yayımladı. Muharririn Cevdet'e sorduğu ilk soru tartışmaya konu olan köylüler arasında yetiştirilmesi planlanan sıhhiye çavuşları meselesi oldu. Doktor bu meseleyi gazetelerin yanlış anladıklarını ifade ettikten sonra bunlara yalnız sâri (bulaşıcı) hastalıkların yayılmasını engellemeyi öğretmeyeceklerini aynı zamanda gerekli olan basit tıbbi bilgilerin de anlatılacağını söylemekteydi. Ayrıca vilayet ve liva merkezlerinde mektepler açılarak sıhhiye çavuşlarına aşı yapmanın da öğretileceğini kaydetmekteydi. Bu amaçla Neşet Ömer Bey¹⁵⁰ başkanlığında, İstanbul Sıhhiye Müdürü Ekrem¹⁵¹, Bakteriyolog Osman Şerafettin¹⁵² ve -birkaç gün önce *Tasvir-i Efkâr* gazetesindeki yazısıyla doğrudan kendisini eleştiren- malarya (sıtma) mütehasısı Milaslı İsmail Hakkı Bey'den oluşan bir komisyon oluşturulduğunu duyurmaktaydı.

¹⁴⁹ İsmail Hakkı, “Bir Senede Köy Hekimi Olur Mu?” *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2692, 1 Nisan 1919, s. 2.

¹⁵⁰ Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın hususi doktoru olan Ömer Neşet Bey (İrdelp, 1882-1948), İstanbul Üniversitesi rektörlüğü (1933-1934) ve 5. dönem İstanbul milletvekilliği (1935-1938) yaptı.

¹⁵¹ Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de 1907 yılında mezun olan Ekrem Hakkı (Üstündağ, 1885-1956), 9. ve 10. dönem İzmir milletvekilliği yaptı.

¹⁵² Osman Şerafettin Bey (Çelik, 1881-1945), Galatasaray Lisesi ve Mekteb-i Tıbbiye'de okuduktan sonra İstanbul'da Sıhhiye Umum Müdürlüğü'nden Hıfzıssıha Umum Müdürü olarak çalıştı ve Gureba Hastanesi'nde uzun yıllar bakteriyoloji uzmanı olarak görev yaptı.

Mülakatın devamında, bir program dahilinde hareket edeceklerini söyleyen Doktor Cevdet, bunun ilk olarak Bursa'da uygulanacağını bildirmekteydi. Doktor Cevdet'in Sıhhiye-i Nahiye Teşkilatı kuracaklarını söylemesi üzerine muharrir, bütçe meselesini gündeme getirdi. Cevdet bu soruya *"Bütçeden bazı tensikat yapmışlar. Bunun da sebebi aksam-ı memleketimizden bazılarının istila olunması imiş."* şeklinde cevap verdi. Devamında şu sözleri ekledi: *"Her ne kadar memleket azaldıysa da dünyanın her tarafında olduğu gibi paranın kuvveti bizde de azalmıştır. Bu babda Maliye Nazırı ile görüşeceğim. Kendisi münevver ve insaf sahibi bir zattır. Bunun için tensikat icra edileceğini ümit ediyorum."*¹⁵³

Doktor Cevdet bu sözleriyle, o sırada Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde yaşanan işgalleri kabullenmiş gibidir. Hatta İstanbul'daki işgali de meşru görmüş gibi davranan doktor, İngilizlerin sıhhiye müdürü Johnson ile görüştiklerini ve İstanbul'da ortaya çıkması muhtemel sâri hastalıklara karşı yardım önerisinde bulunduğunu aktarmaktadır.¹⁵⁴ Diğer taraftan, *Serbesti* gazetesi, 1 Mayıs 1919 tarihinde yayımladığı haberde Abdullah Cevdet'in oğlu Mehmed [Emin] Cevdet Bey'in, Harput'ta Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bir şubesini açtığını bildirmekteydi.¹⁵⁵

15 Nisan 1919 tarihinde *Yeni Gazete*'de Abdullah Cevdet'in başka bir mülakatı yayımlandı. Konu daha çok hıfzıssıhha hakkındaydı. Doktor Cevdet, memlekette hemen her sahada kendini geliştirmiş hekimler bulunurken özellikle hıfzıssıhha konusunda mütehassısların azlığından yakınmaktadır. Fakat bu durumu tabii gören doktor şu tespitite bulunmaktadır:

"Bu memleket, menafi-i umumiye ömrünü, hayatını, zamanını vakf ve hasretmiş olanları geçindirememiştir. Yalnız sıhhat-i umumiye düşünenecek, bu hususta tedbirler, yollar gösterecek olan bir mütefennin, bir doktor, hastaya bakıp ücret alamayacaktır. Kendisine varidat-i hususiye temin edemeyecektir. Ancak maişetini ilme hürmetkâr olan memlekette milletten bekleyecektir. Hakku'l-insaf söyleyeyim ki

¹⁵³ "Sıhhiye Müdür-i Umumisi", *İkdam*, nr. 7962, 10 Nisan 1919, s. 1.

¹⁵⁴ "Sıhhiye Müdür-i Umumisi" ..., s. 1.

¹⁵⁵ "Harput'ta Şube Küşadı", *Serbesti*, nr. 482, 1 Mayıs 1919, s. 2.

memleket bu hususta kadir-şinas, nimet-şinas mıdır? İşte biz de hıfzıssihha mütehassıslarının az olmasını buna hamlediyoruz.”¹⁵⁶

Bu fiili duruma reçete olarak memlekette hıfzıssihha teşkilatı kurulmasını öneren Doktor Abdullah Cevdet “Bütün dünya için bu teşkilat lazım ise bizim memleketimiz ve milletimiz için elzendir, labeddir.” diyordu.

Sihhiye Umum Müdürü Doktor Cevdet Bey ile mülakat yapan gazetelerden bir başkası da *İstiklal*'di. Bu mülakatında da ağırlıklı olarak sıhhat-i umumiye meselesi üzerinde duran Doktor Cevdet, hastane ve doktor eksikliğinden bahsettikten sonra Muğla Gureba Hastanesi sertabibinden “şayan-ı dikkat” bir mektup aldığını söyleyerek bunu şu şekilde aktarmaktaydı:

“Müteaddit takrirlerle makam-ı mutasarrıfıyeye müracaat ederek sırf sancak merkezinde alenen icra-yı fuhş eden ve adetleri otuza baliğ olan kadınların haftada bir defa muayeneye tabi tutularak hasta olanların hastaneye yatırılması ve yedlerine birer muayene defteri verilmesini istirham etmiştim. Bunlardan maalesef şimdiye kadar sekiz kişi getirilebildi. Gelenlerin hepsi emraz-ı eferenciyyeden herhangi birisine müpteladır. Diğerlerinin ekserisinin de frengi, bel soğukluğu olduğunu hususi surette öğrendim. Bu manabi-i intan mülhakatta daha mebzuliyetle mevcuttur. Burası tamamıyla bir frengi mintkası halini almıştır. Burada vasi miyasta bir tarama hareketiyle bütün frengililer tecrit edilip taht-i tedaviye alınmazsa bu muhitin istikbali pek muzlim ve vahimdir.”

Frenginin büyük bir sorun olduğuna vurgu yapan Abdullah Cevdet, sadece iki günde on beş polisin frengi şikâyetiyle kendilerine müracaat ettiğini söylemekteydi. Ayrıca her hafta neşrettikleri sıhhiye cetvellerine bakılırsa İstanbul'un ne kadar endişe edilecek bir yer olduğunun anlaşılacağını belirtiyordu. Anadolu'yu ve İstanbul'u kavuran hastalıklardan birinin de verem olduğunu söyleyen doktor, “bugün doğan çocukların yüzde seksini ölüyor.” demektedir. Doktora göre Anadolu'yu kökünden sarsan ve önü alınması gereken bir başka illet de içkiydi.

¹⁵⁶ “Sihhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Hıfzıssihha-i Umumiye”, *Yeni Gazete*, nr. 1699 (135), 15 Nisan 1919, s. 1.

Bu problemlere dikkat çektikten sonra Abdullah Cevdet “Benim yapacağım şey mümkün merteye bu sefalet-i hayatiye ve sıhhiyeyi tedricen ıslah çarelerini tatbik etmektir.” demektedir. Ona göre bu çareler İstanbul’a ve Anadolu’ya ayrı ayrı uygulanacaktı. Anadolu için öteden beri düşündüğü en pratik çare ise sıhhiye çavuşları ve sıhhiye memurları teşkilatıydı. Bu çavuşlar köylülerin en zekileri arasından seçilecek ve liva ile sancak merkezlerinde açılacak olan mekteplere bir sene devam ettikten sonra köylerine dönerek verilecek talimata göre görevlerini yapacaklardı. Ayrıca bunlara okuma ve yazma da öğretilenkti.¹⁵⁷

Çok geçmeden Cevdet, projesine resmîyet kazandırdı. 18 Mayıs 1919’da köylüler arasında yetiştirilecek sıhhiye çavuşları mektebi hakkında kaleme alınan ve Abdullah Cevdet’in de imzasının bulunduğu bir nizamname sadarete takdim edildi.¹⁵⁸ Sıhhiye Nazırı adına imzaladığı bir tezkirede Doktor Cevdet’in Şura-yı Devlet’e yazdığına göre bu işin masrafı Sıhhiye Nezareti tarafından karşılanacaktı.¹⁵⁹ Zira devlet bütçesinde ciddi sıkıntıların yaşandığı bu dönemde birinci derecede önemli görülmeyen bu meseleye maliyenin bütçe ayırması mümkün görünmüyordu.¹⁶⁰ 20 Mayıs 1919’da hazırlanan ve on maddeden ibaret olan mektep nizamnamesinde, talebelerin on sekiz yaşından küçük olmayacağı, kendilerinden hiçbir ücret talep edilmeyeceği, bir yıllık eğitim alacakları ve şahadetname aldıktan sonra aylık üç yüz kuruşa çalışacakları belirtilmekteydi.¹⁶¹

Sıhhiye Umum Müdürü kimliğiyle Abdullah Cevdet’in göreve başlamasının üzerinden bir buçuk ay kadar geçtikten sonra başka işlere de imza attı. Önce İstanbul’da bir muavenet-i umumiye teşkilatı kurma işini Cemal Paşa, Abdullah Cevdet’e havale etti.¹⁶² Daha sonra Harbiye Nezareti’nden sıhhiye dairesinin bimarhanede kurulan laboratuvarı için

¹⁵⁷ “Abdullah Cevdet Bey’le Mülakat”, *İstiklal*, nr. 130, 3 Mayıs 1919, s. 1.

¹⁵⁸ BOA. ŞD. 51/14, 18 Mayıs 1335/1919, lef 9.

¹⁵⁹ BOA. ŞD. 51/14, 31 Temmuz 1335/1919, lef 3.

¹⁶⁰ BOA. DH.UMVM. 80/34, 7 Haziran 1335/1919; BOA. ŞD. 51/14, 17 Haziran 1335/1919, lef 6.

¹⁶¹ BOA. ŞD. 51/14, 20 Mayıs 1335/1919, lef 11.

¹⁶² “Muavenet-i Umumiye”, *Yeni Gazete*, nr. 1730 (166), 16 Mayıs 1919, s. 1.

gerekli teçhizatı temin edilmesini sağladı.¹⁶³ Ayrıca hastalık yaydığını düşündüğü umumhane çalışanlarına vesika verilmesi talebinde bulundu.¹⁶⁴

Bütün bunlarla birlikte köy hekimliği veya sıhhiye çavuşları meselesi Abdullah Cevdet'in en önemli gündem maddesiydi. Cevdet'in bunu önemsemesindeki temel neden ise köy hekiminin basit tıbbi bilgilerle bir hastalığı yayılmadan engelleyebilme imkanına sahip olmasıydı. Zira bırakın her köyü, devletin sekiz-on köye bile bir hekim gönderme imkânı bulunmamaktaydı. Köy hekimi yetiştirildiği takdirde bunlar, tedavi edemese bile vaktinde yetkililere haber verebilir ve hastalığın önü alınabilirdi. Sıhhiye çavuşlarının bir yılda yetiştirilmesinin mümkün olduğunu düşünen Abdullah Cevdet, harp zamanında dört ay eğitim alarak sıhhiyeciler olarak örnek göstermekteydi.¹⁶⁵

Abdullah Cevdet'in planladığı köy hekimliği teşkilatının bir diğer yönü de kadınlarla ilgiliydi. *Yeni Gazete*'nin kendisine kurulacak olan teşkilatta hanımların da bulunup bulunmayacağı sorması üzerine Doktor Cevdet, kadınların tıp eğitimi almalarına tamamen taraftar olduğu cevabını vermişti. Bunun üzerine *Yeni Gazete*, dişçilik yapan bir hanımın hikâyesini okuyucularıyla paylaşmaktaydı. Hatta Şehremini Doktor Cemil Paşa ile muallim Doktor Asaf Derviş Paşa'nın da hanımların tıp öğrenmesine önem verdiklerini aktaran *Yeni Gazete*, Asaf Derviş Paşa'nın büyük kızının Almanya'da tıp tahsilini tamamlamak üzere olduğunu, *Servet- Fünun* sahibi Ahmed İhsan Bey'in akrabasından bir hanımın da Avrupa'da tıp eğitimi aldığını kaydetmekteydi. Ayrıca padişah yaverlerinden merhum Ali Fırat Paşa'nın kızı Safiye Hanım'ın Almanya'da Würzburg

¹⁶³ "Bimarhanede laboratuvar", *Yeni Gazete*, nr. 1731 (167), 18 Mayıs 1919, s. 2.

¹⁶⁴ "Vesika Meselesi hakkında", *İstiklâl*, nr. 183, 25 Haziran 1919, s. 1. Abdullah Cevdet'in bu girişimi çeşitli tepkilerle karşılandı. *Sebilü'r-Reşad*'in tepkisi için bkz. "Abdullah Cevdet Bey'in İcraatı!", *Sebilü'r-Reşad*, nr. 427 (428), 10 Temmuz 1919, s. 96. Abdullah Cevdet *Sebilü'r-Reşad*'a cevabı çok gecikmedi. Memleket gazetesinin "Pek Mühim Bir Cevap" olarak yayımladığı Doktor Cevdet'in mektubu için bkz. "*Sebilü'r-Reşad* Mecmua-yı İslamiyesi Müdüriyetine", *Memleket*, nr. 159, 20 Temmuz 1919, s. 1. Bu mektup üzerine *Sebilü'r-Reşad*'in cevabı için bkz. "Fuhuş Vesikaları Mürevvicinin Cevabı ve Cevabımız", *Sebilü'r-Reşad*, nr. 431 (432), 24 Temmuz 1919, s. 122-125. "Fuhuş Vesikaları Mürevviçilerine ve Cevabımız", *Sebilü'r-Reşad*, nr. 435 (436), 14 Ağustos 1919, s. 159-160.

¹⁶⁵ "Sıhhiye Çavuşları ve Sıhhat Hemşerileri", *Yeni Gazete*, nr. 1700 (136), 16 Nisan 1919, s. 1.

Darülfünununda, Yemen sıhhiye müdürlüğünde çalışan Doktor Şükrü Kâmil Bey'in kızı Bedriye Hanım'ın ise Münih Darülfünununda tıp tahsillerini ikmal etmek üzere olduklarını eklemekteydi. Bu iki kızın İstanbul Amerikan Kız Koleji'nden mezun olduklarını belirten gazete, mevcut anlayışın değişmesi gerektiğini savunan Abdullah Cevdet'in şu sözlerini iktibas etmekteydi: *"Hiçbir zaman unutmamalıyız ki yirminci asırda yaşıyoruz. Yirminci asır milletlere yaşamak ve medeni olarak yaşamak için kati şartlar vazetmiş, istinaf ve temyiz kabul etmez hükümler vermiştir."* Buna rağmen gazetenin endişeleri vardı: *"Ya burada, kadınlarımıza, kızlarımıza bir daha tababet tahsil ettirmiyoruz, diye herhangi bir makam herhangi bir daire bu kızları icra-yı tababetten menederse..."* Böyle bir durumda gazete, ülkeden gitmek zorunda kalacaklarını düşünmektedir. Buna rağmen gelecekte umutludur: *"Her halde Doktor Abdullah Cevdet Bey gibi hürriyet efkârıyla yanmış bir zatın Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinde buldukları zaman, kadınlarımızın ve kızlarımızın tıp tahsil etmeleri meselesini halledeceğinden ümitvarız, bunu himmetlerinden bekliyoruz."*¹⁶⁶

Projelerini hayata geçirme konusunda Abdullah Cevdet'in önündeki en büyük engel bütçeydi. Mesela Trabzon'da salgın hastalıklara ve özellikle frengiye karşı harcanmak üzere talep edilen on bin lira Maliye Nezareti'nden temin edilemediği için gönderilemiyordu. Kendisi bunun daha büyük bir soruna dönüşebileceğini şöyle ifade etmekteydi: *"Eğer biz oradaki ahaliyi hastalıktan kurtarmaz, onları diriltmezsek çalışamayacaklar. Vergi verecek kimse kalmayacak. Maliye büsbütün boşalacak. Onun için maliye ne yapıp yapmalı ahaliyi ölümden kurtarmalıdır."* Kolerayla ilgili tedbirler de alındığını belirten Doktor Cevdet, 1914 yılında Enveri harflerle basılan kitabının sonunda yer alan tavsiyesini tekrarlıyordu: *"Temiz ol, korkma."*¹⁶⁷

Abdullah Cevdet, Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevinin bu devresinde sık sık Sıhhiye Nezareti'ne vekalet ediyordu.¹⁶⁸ Ayrıca Doktor, göreve ilk

¹⁶⁶ "Hanım Kızlarımız ve Tababet Meselesi", *Yeni Gazete*, nr. 1755 (191), 11 Haziran 1919, s. 1.

¹⁶⁷ "Frengi, Kolerâ", *Memleket*, nr. 159, 20 Temmuz 1919, s. 1.

¹⁶⁸ BOA. *DH.UMVM*. 113/35, 8 Nisan 1335/1919; BOA. *DH.UMVM*. 96/24, 19 Nisan 1335/1919, lef 1; BOA. *DH.UMVM*. 81/8, 3 Haziran 1335/1919, lef 5; BOA. *ŞD*. 3154/28,

geldiği günlerde şeffaf davranmaya çalışıyor ve bu amaçla zaman zaman gazetecilerle görüşerek gündemde olan sıhhiye meseleleriyle ilgili çeşitli açıklamalarda bulunuyordu. Bir defasında gazetecilerin “Anadolu’da ahval-i sıhhiye ne merkezdedir” sorusuna şöyle karşılık vermişti: “Büsbütün metruk bir haldedir. Köylerimiz, nahiyelerimiz, bazı vilayetlerimizin kaza ve livaları tamamıyla doktorsuzdur.” İstanbul’da kırk bin frengili kadının olduğu iddiasını ise kabul etmekle beraber tek başlarına buna çözüm bulamayacaklarını belirtmekte ve polis müdürlüğüne bağlı zabıta-i ahlakiye dairesi ile müşterek hareket edilmesi gerektiğini söylemekteydi.¹⁶⁹

İstanbul’da Veba

Eylül 1919 sonlarında Galata’da Haşim Bey’in un fabrikasında veba hastalığı tespit edilmesi üzerine harekete geçen Sıhhiye Umum Müdürlüğü, 4 Ekim 1919’da bir komisyon kurarak hastalığa yakalanan kişileri Şişli Etfal Hastanesi’nde tedavi altına almaya karar verdi.¹⁷⁰ Doktor Abdullah Cevdet’in nezarete 5 Ekim tarihinde yazdığına göre son yirmi dört saatte herhangi bir vakaya rastlanmadığı gibi komisyon çalışmalarına başlamıştı. Komisyonun hazırladığı raporlar ise düzenli olarak nezarete gönderilecekti.¹⁷¹ Bundan bir gün sonra yine Doktor Cevdet tarafından hazırlanan tezkirede Etfal Hastanesi’nde gerekli hazırlıkların yapıldığı ve vebalı hastalar için pavyonların ayrıldığı belirtilmekteydi.¹⁷²

Ne var ki bütün bu tedbirlere rağmen hastalık yayılmaya devam ediyordu. 7 Ekim’de bir bakkal dükkanında vebalı bir hastaya rastlandığı, 11 Ekim’de ise Galata’da Arap Caddesinde iki vaka tespit edildiği

19 Temmuz 1335/1919, lef 5; BOA. DH.UMVM. 81/18, 10 Temmuz 1335/1919, lef 3; Aynı dosya lef 7; BOA. DH.UMVM. 80/36, 11 Ağustos 1335/1919; BOA. DH.UMVM. 81/11, 18 Ağustos 1335/1919, lef 1, BOA. DH.UMVM. 81/15, 31 Ağustos 1335/1919, lef 4; BOA. DH.UMVM. 96/27, 8 Teşrinievvel 1335/1919, lef 4.

¹⁶⁹ “Ahval-i Sıhhiye”, *İkdâm*, nr. 8126, 26 Eylül 1919, s. 1.

¹⁷⁰ Hasan Türker, “1919 Sonbaharında İstanbul’da Görülen Veba Vakaları ve Vebaya Karşı Alınan Önlemler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: 16, Sayı: 96, 2023, s. 423.

¹⁷¹ BOA. DH.KMS. 56/47, 5 Teşrinievvel 1919, lef 4.

¹⁷² BOA. DH.KMS. 56/47, 6 Teşrinievvel 1335/1919, lef 6.

Abdullah Cevdet tarafından rapor edilmişti.¹⁷³ Son vakaya rastlandıktan sonra beş gün boyunca vebalı hastaya rastlanmamış, dokuz gün boyunca da vefat eden olmamıştı.¹⁷⁴ Çok geçmeden vebanın boğazın karşı yakasındaki Erenköy'e ulaşması ise epey endişe uyandırmıştı. Sıhhiye Müdürü Abdullah Cevdet Bey ise bizzat kendilerine herhangi bir müracaat bulunmadığını, Erenköy'de veba görüldüğüne dair iddiaların katiyen doğru olmadığını, vebalı sanılan bir hastaya yapılan muayyenin olumsuz sonuçlandığını, hatta beş gündür hiçbir vakanın tespit edilmediğini ileri sürmekteydi.¹⁷⁵

Aradan on beş gün geçmesine rağmen hiçbir vakanın görülmemesi vebanın son bulduğunu düşündürmüştü ve İstanbul halkı biraz olsun rahatlamıştı. Bu dönemde Doktor Abdullah Cevdet Bey, makamında gazetecileri toplayıp onlara bazı hastalıklar hakkında ilmi ve tarihi bilgiler aktarmıştı. Ne var ki bu rahatlık uzun süremedi. On altıncı günde hem Galata hem Şişli hem de Sirkeci'de toplam altı kişide veba tespit edildi. Daha önce İstanbul Sıhhiye Müdürü olan ve bu tarihlerde bulaşıcı hastalıklarla mücadele heyeti reisliği yapan Doktor Ekrem Hayri Bey, yeni vakaların Akdeniz sahillerinden gelen vapurların beraberlerinde İstanbul'a getirdikleri farelerden yayıldığını açıkladı. Bu durum, tedbirlerin neden zamanında alınmadığı sorusunu akla getiriyor ve Abdullah Cevdet gevşek hareket ettiği için sorumlu tutuluyordu:

"Bunu böylece kabul edersek Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden, aşığıya derç ettiğimiz beş tedbiri¹⁷⁶ neden vebanın ilk çıktığı günden beri

¹⁷³ BOA. DH.KMS. 56/47, 7 Teşrinievvel 1335/1919, lef 8; Aynı dosya, 11 Teşrinievvel 1335/1919, lef 10.

¹⁷⁴ BOA. DH.KMS. 56/47, 19 Teşrinievvel 1335/1919, lef 13; Aynı dosya, 23 Teşrinievvel 1335/1919, lef 15. Abdullah Cevdet, kendi yazısıyla bu tezkirenin altına düştüğü nota göre İstanbul'daki vebanın ortaya çıkışıyla ilgili özet Türkçe ve detaylı Fransızca raporlar hazırlanmıştır.

¹⁷⁵ "Veba, Erenköy'de Veba Var mı?", *Alemdâr*, nr. 2609, 20 Ekim 1919, s. 1.

¹⁷⁶ Burada kastedilen tedbirler şunlardı: "1- İstanbul'dan çıkacak sefain ilk uğradıkları osmanlı limanında muayene-i tıbbiyeye tabi tutulacaktır. Karantina tabibi bulunmayan limanlarda işbu muayene belediye etıbbası tarafından icra edilecektir. 2- İstanbul'dan çıkarak boğazlar haricine gidecek sefain Tuzla yahur Manastır ağzı tahaffuzhanelerinin birinde veya mersa-yı Dersaadet'te azami 24 saati geçmemek üzere 180 numaralı tamimname mucibince itlaf fa'r ameliyesine tabi tutulacaktır. 3- Marmara sevahiline işleyen sefain için itlaf-ı fa'r ameliyesinin her otuz günde bir tekrar edilmesi mecburidir.

tatbik etmediğini sormaklığımız lazım gelmez mi? Bu ihmal ve teseyyüp-bahş olan Abdullah Cevdet Bey'in tetebbuat arasında vakit bulunulamaması ise Dahiliye Nezareti'nin nazar-ı dikkatini celbederiz. Halkı bu kadar müzayaka ve ızdıraplar arasında bir de müthiş bir hastalıktan kurtulayım diye şaşkınlığa, perişanlığa sevk etmekte mana yoktur. Bir kişinin bir buçuk milyonluk nüfusun hayatına garip itiyatlarıyla tahakküm edebilmesi Patagonya'da bile mümkün olan şeylerden değildir.”¹⁷⁷

Bu gazete haberinde, Doktor Cevdet Bey ağır bir dille eleştirilerek kendisi başıboşlukla suçlanıyor, işiyle değil de araştırmalarıyla meşgul olduğu ileri sürülüyordu. Ayrıca garip alışkanlıkları olduğu söylenerek böyle bir kişinin bir şehre hükmetmesi, Güney Amerika'da bir bölge olan Patagonya'da bile rastlanılmayacak bir durum olduğu belirtiliyordu. Haberin devamında da doğrudan Abdullah Cevdet kastedilerek veba konusunda alınacak ilk tedbirin öncelikle gerekli mamulata sahip olmayan, bütün icraatı laftan ibaret olan, dediğim olsun diye iş yapacak kabiliyetteki kişileri sıhhiyeden çıkarmak olduğu ileri sürülüyordu. Ayrıca Sıhhiye Müdüriyeti'nin, vebanın yayılmasını engellemek için Maliye Nezareti'nden elli bin liralık yeni bir tahsisat talep ettiği, nezaretin şimdilik elli bin kuruş avans verdiği belirtiliyordu.¹⁷⁸

Vakaların süratle artması üzerine Hilal-i Ahmer'in karşısında bulunan bulaşıcı hastalıklarla mücadele merkezi Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi binasına nakledildi.¹⁷⁹ Ayrıca veba ile mücadele için Doktor Abdullah Cevdet başkanlığında bir komisyon kuruldu. Komisyon, ikinci toplantısında aldığı karar üzerine, hastalığın görüldüğü mahalleler, liman ve ticaret işiyle meşgul olan esnaf tedricen aşılarmaya başlanacaktı. Galata ve Tophane gibi vebanın yoğun olduğu yerlerde ve liman yakınlarında bulunan mektepler kapatılacaktı. Veba mıntıkası olarak

---

4- İtlaf-ı fa'r şehadethamesini haiz olan sefain rıhtıma ancak palamar ve halatlarına dikenli çalı ve huni gibi mevad koymak şartıyla yanaşmaya mezun olacaktır. 5- İstanbul'dan hareket eden merakib-i sagire meyanında ambarı bulunmayanlar itlaf-ı fa'r amelîyesine tabi değildir.” “Veba Yeniden Baş Gösterdi”, *Türk Dünyası*, nr. 64, 2 Kasım 1919, s. 1.

¹⁷⁷ “Veba Yeniden Baş Gösterdi” s. 1.

¹⁷⁸ “Veba Yeniden Baş Gösterdi” s. 1.

¹⁷⁹ “Emraz-ı Sariye Mücadelesi”, *Peyam*, nr. 335, 5 Kasım 1919, s. 3.

belirlenen bu yerlerde sinema ve tiyatro da kapalı tutulacaktı.¹⁸⁰ Ayrıca veba konusunda mütehassıs olan doktorlardan Tevfik Rüştü Bey ile Abdülkadir ve Ömer Lütfi beylerden oluşan daimî mücadele heyeti kurulacak, Anadolu ve Rumeli cihetlerinde iki veba hastanesi tesis edilecekti.¹⁸¹

Bu tedbirlere rağmen hastalık kontrol altına alınamıyordu. Abdullah Cevdet'e karşı tepki ise giderek büyümekteydi.¹⁸² Doktor Cevdet, bu şartlar altında makamında daha fazla oturamadı. 21 Kasım 1919'da *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, altı ay kadar Sıhhiye Umum Müdürlüğü yapan Abdullah Cevdet'in azledilmesiyle ilgili ironik bir üslupla *"uzun süren bir müddetten sonra azledildi"* diyerek şunları yazmıştı:

*"Memleketimizde birçok emraz ile malûl olduğu bir zamanda kendi umumi sıhhati ile meşgul olacak erbab-ı ilm-i vukufa cidden muhtaçtı. Böyle en mühim bir zamanda veba gibi müthiş ve menhus bir hastalığın ferman-ferma olduğu sıralarda bununla uğraşacak başka kuvvetli ve her türlü ilim ve irfan ile mücehhez zevatın bulunması icap ediyordu. Kendi işlerimizde yar ve ağyarı güldürecek vaziyetten kurtulmak için vazifeleri ehline tevdi ve teslim etmek en eslem tariktir. Veba her tarafta cirit oynarken ona lakayd kalınamazdı. Bunun için Sıhhiye Müdüriyeti'ne Abdullah Cevdet Bey'in yerine Arif Paşa getirilmiştir."*¹⁸³

Tipki göreve atandığı zaman gibi azledildiğinde de Abdullah Cevdet basının büyük ilgisini çekti. Bunca eleştiri karşısında bazı gazeteler onu gayretli ve işinin ehli olarak göstermeye çalışıyordu. Örneğin 22 Kasım 1919 tarihli *Peyam* gazetesi Abdullah Cevdet Bey hakkında uzun bir makale yayımladı. Makalede belirtildiğine göre altı aylık sıhhiye müdürlüğü boyunca üç layiha hazırlayarak sadarete sunmuştu. Bunlar, sıhhiye müesseselerinin birleştirilmesi, sıhhiye memuru yetiştirecek mekteplerin düzenlenmesi ve sıhhiye çavuşları diğer bir ifadeyle köy hekimleri hakkındaydı. Ayrıca hıfzıssıhha müzesini düzenlemiş ve ziyarete açmıştı. Önceden kırk ile yetmiş kişi arasında günlük ziyaretçisi olan müze bu düzenlemeler sayesinde günlük yedi yüz kadar ziyaretçiyi

¹⁸⁰ "İsyanbul'da Veba", *İkdâm*, nr. 8172, 11 Kasım 1919, s. 4.

¹⁸¹ "Veba Mücadelesi", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2900, 13 Kasım 1919, s. 2.

¹⁸² Doktor Server Kâmil Bey'in (Tokgöz, 1881-1943) tepkisi için bkz. "İstanbul'da Veba", *İleri*, nr. 667, 17 Kasım 1919, s. 2.

¹⁸³ "Abdullah Cevdet Bey", *İleri*, nr. 671, 21 Kasım 1919, s. 4.

ağırlamaya başlamıştı. O zamana kadar olmayan istatistikler de Abdullah Cevdet'in talimatıyla bu müessesede tutulmaya başlanmıştı. Hakkında iddia edildiği gibi gelip geçici işlerle meşgul olmamış esaslı bir teşkilat vücuda getirmeye çalışmıştı. Hatta İstanbul'da veba çıkar çıkmaz memleketin bütün uzmanlarını toplayarak bir komisyon kurmuştu. Ne var ki veba bir yere girdiğinde çıkması kolay olmuyordu. Londra'da bile vebanın mevcudiyeti düşünülürse Abdullah Cevdet'e sitem etmek insafsızlık olacaktı. Gazete, haberini şu sözlerle sonlandırıyor:

“Binaenaleyh Abdullah Cevdet Bey kendisine Damad Ferid Paşa Kabinesi zamanında tefviz edilmiş vazifenin bihakkın ari olarak kalmış ve parasızlığa, vasitasızlığa rağmen müşkülât-berendaz bir iman ve hamiyetle çalıştığı bir sırada sıhhat-i umumiye işi başından alınması sıhhat-i umumiye namına şayan-ı esef görülmüştür. Sabık sıhhiye müdürünün mücadele-i sıhhiyesinde devamı ve lâhikanın da iş başında muvaffak olması cümle-i temenniyatımızdandır.”¹⁸⁴

Peyam gazetesinin Abdullah Cevdet'e karşı bu olumlu yaklaşımı sonrasında aynı gazete kendisiyle bir de mülakat yaptı. Mülakata, on beş senedir zihninde geliştirdiği bir programla Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiliği'ne geldiğini söyleyerek başlayan Abdullah Cevdet, I. Dünya Savaşı öncesinde *İctihad* mecmuasındaki muhtelif yazılarında söz konusu programın detaylarını ele aldığını ifade etmekteydi. *İctihad*'da yayımlanan “Köylülerimiz için”¹⁸⁵ başlıklı yazısından bazı yerleri iktibas ederek asıl hedefinin Anadolu halkının afiyetini iade etmek ve çok senelerden beri Avrupa'da, Mısır'da ve İstanbul'da hep bu emek sevk ve şevkiyle çalıştığını söylemekteydi. Abdullah Cevdet, müdürlüğe gelir gelmez bu yüzden köy hekimleri nizamnamesini gündeme getirdiğini belirtmekteydi. Ne var ki tam işe başlayacağı sırada görevinden azledilmişti.

Yeni Sıhhiye Müdürü Arifi Paşa'nın Abdullah Cevdet'e sorulması üzerine, onunla ilgili şöyle bir kanaati olduğunu söylüyordu: *“Terbiyeli, derviş mizaç bir zattır. İhtirassız, kani bir adam görünürdü. Hüsn-i niyet sahibi olduğuna kaniyim.”* Mülakatında Damad Ferid Paşa Kabinesi ve

¹⁸⁴ “Sıhhiye Müdür-i Umumiliğindeki Tebdil”, *Peyam*, nr. 352, 22 Kasım 1919, s. 3.

¹⁸⁵ Abdullah Cevdet, “Köylülerimiz İçin”, *İctihad*, nr. 62, 8 Mayıs 1913, s. 1362-1365.

Prens Sebahaddin Bey hakkında düşündüklerini de aktaran Doktor Cevdet, Türkiye için İngiliz yardımını ümit ettiğini kaydetmekteydi.¹⁸⁶

Doktor Cevdet, veba konusunda büyük çabalar sarf ettiğini ileri sürüyor, teşkilat kurduğunu ve İstanbul'da aşılmanmayı teşvik ettiğini rakamlar vererek açıklıyordu. Ayrıldığında sıhhiyenin nasıl bir halde bulunduğundan da bahseden doktor, bir zamanlar kurucuları arasında bulunduğu ittihatçılara ağır suçlamalarda bulunmaktaydı:

“Ben kaynayan ve köpüren bir gayz ve nefretle ittihatçılığı, milletimin yarısını öldüren, vatani berbat ve perişan eden, gayr-ı mazur ve şuuru bir menfaat ve hırs-ı tagallüple Türkiye’yi İngiltere ve Fransa gibi tarihi dostlarımız aleyhine harbe sürükleyen katliamcı, muhtekir, hırsız ittihatçılığı tel’in ettim, göğsümde nefes oldukça tel’in edeceğim. Saniyen ben müstakil bir adamım. Memuriyet sandalyesine müftekir değilim. Azledilmekten korkum olmaksızın maslahat-ı ammeden başka hiçbir şey düşünmeyerek hatıra gönle bakmayarak icra-yı vazife ediyordum. Böyle bir amir mahbub olmaz, mağzub olur.”¹⁸⁷

Nitekim Doktor Cevdet, görevde olduğu zamanlarda İttihat ve Terakki karşıtlığını yansıtan soruşturmalar da yaptırmıştı. Örneğin Konya’ya sıhhiye memuru olarak gönderilen Cevdet Bey, oradan Niğde’ye bir aylığına teftişe gitmişti. Niğde’de, mensup olduğu İttihat ve Terakki lehinde propaganda yaptığının haber alınması üzerine Abdullah Cevdet,

¹⁸⁶ Abdullah Cevdet Bey’in İngiliz yardımını ümit ettiği yönündeki ifadesi, kendisine “Hangi mandayı tercih edersiniz?” şeklinde yöneltilen soruya verdiği cevapta geçmektedir. Ayrıca “İngiliz ve Fransız dostlukları hakkında reyiniz nedir?” sorusunu şöyle yanıtlamıştı: “Bundan beş altı ay evvel bir mahfel-i yaranda söylediğim sözleri tekrar edeceğim. Fransa ruhumun anasıdır. Onu bir valide için mahsus muhabbet ve şefkatle severim. İngiltere bu yükseklerin vatanıdır. Onu bir baba için mahsus muhabbet ve tazimle severim. Paris bir belde-i nur ve şefkattir. Londra bir belde-i nur ve kuvvettir. Fransa harpten çok yaralı çıktı. Kendi yaralarını sarmayınca başka yaralarla meşgul olamaz. İngiltere irfanına, harsına, edebiyatına gözlerim hayran bakar. Fakat İngiltere’nin büyüklerini Fransa’nın verdiği nur-i nazar sayesinde gördüm.” Bu açıklama üzerine gazete muhabiri hangi mandayı tercih edeceğini sorunca Cevdet: “Bizim tercih ve tahayyülümüz mevzu bahis olamaz. Biz intihap değil, kabul mevkiindeyiz ve benim ümidim İngiliz yardımına matuftur.” cevabını vermişti. “Abdullah Cevdet Bey’le Mülakat”, *Peyam*, nr. 355, 25 Kasım 1919, s. 2.

¹⁸⁷ “Abdullah Cevdet Bey’le Mülakat” ..., s. 2.

hakkında tahkikat yapılmasını talep etmişti.¹⁸⁸ Bunun üzerinde Dahiliye Nezareti Umur-ı Mülkiye Müfettişliği yaptığı tahkikat sonucunda Cevdet Bey'in görevinden azledilmesine karar verilmişti.¹⁸⁹

İkinci Sıhhiye Umum Müdürlüğü

20 Kasım 1919'da azledilmesinin üzerinden yaklaşık beş buçuk ay geçtikten sonra, 12 Mayıs 1920 tarihinde Abdullah Cevdet yeniden Sıhhiye Umum Müdürü olarak tayin edildi.¹⁹⁰ Bu arada İstanbul'daki veba büyük oranda kontrol altına alınmıştı. Yeniden koltuğuna oturan Doktor Abdullah Cevdet ise öncelikle teftişler yaparak görevine başladı.¹⁹¹ Bir süre sonra bazı kişileri "*esbab-ı zarureden dolayı azilleri lazım geldiği*" gerekçesiyle görevinden aldı.¹⁹²

Nispeten sakin geçen ikinci müdürlüğün ilk günlerindeki ilk somut adım Divanyolu'nda İstanbul merkez dispanserinin açılışını yapmak oldu. 14 Eylül 1920'de icra edilen açılış töreninde bir konuşma yapan Cevdet Bey, beşeriyet için en büyük tehlikenin top ve tüfek olmadığını, göze görünmeyen ancak bütün insanlığı tahrip eden hastalıklar olduğunu söyledi. Açılan dispanser de bu düşmana karşı harpte bir siper rolünde olacağını beyan etti.¹⁹³

Aynı tarihlerde bademciklerinden rahatsızlanan Doktor Cevdet Bey, birkaç gün istirahat çekildi. Eylül sonlarına işinin başına dönen Sıhhiye Müdürü¹⁹⁴ birkaç ay sonra veremle mücadele için kollarını sıvadı. Bir gazeteciye yaptığı açıklamada Sıhhiye Müdüriyeti'nin veremli çocuklar için bir hastane yapmayı düşündüğünü söylemekteydi. Hastanenin masraflarını karşılamak amacıyla bir gösteri düzenleneceğini de ilan etti

¹⁸⁸ BOA. DH, ŞFR. 102/154 ve 155, 17 Ağustos 1335/1919.

¹⁸⁹ BOA. DH.İ.UM. 11.3/4.48, 1 Teşrinisani 1335/1919, lef 10.

¹⁹⁰ BOA. BEO. 4632/347373, 12 Mayıs 1920

¹⁹¹ "Sıhhiye Müdürünün Teftişi", *Alemdâr*, nr. 2826, 30 Mayıs 1920, s.2; "Camilerin Teftişi", *İleri*, nr. 855, 30 Mayıs 1920, s. 2.

¹⁹² Bu konuyla ilgili şikâyetler, yapılan tahkikatlar ve Abdullah Cevdet'e gönderilen bilgiler için bkz. BOA. DH.İ.UM., 11.3/4.48, 1920; "Sıhhiyedeki Son Tebdiller", *İleri*, nr. 885, 2 Temmuz 1920, s. 2.

¹⁹³ "Divanyolu Dispanseri Açıldı", *Dersaadet*, nr. 62, 15 Eylül 1920, s. 1.

¹⁹⁴ "Abdullah Cevdet Bey", *İleri*, nr. 966, 26 Eylül 1920, s. 2.

ve bütün halkı gösteriye davet etti.¹⁹⁵ Dahası gösteride William Shakespeare'nin *Antony ve Cleopatra* tiyatrolarının da temsil edileceğini duyurdu.¹⁹⁶ Ne var ki Abdullah Cevdet Bey'in himayesinde 10 ve 11 Şubat 1920 tarihlerinde gerçekleştirilmesi planlanan bu gösteri bazı eksikliklerin giderilememesi yüzünden 24 ve 25 Mart tarihlerine ertelendi.¹⁹⁷

Bu sefer gösteri planlandığı tarihte yapılabildi. Ancak hazırlıklar sürerken ortaya çıkan bazı iddialar Abdullah Cevdet açısından rahatsız edici olacaktı. Konuyla ilgili hazırlanan müfettiş raporunda, kurulması planlanan sanatoryum için Abdullah Cevdet Bey'in himayesinde bir ianene kampanyası düzenlendiği belirtildikten sonra resmi memurlar görevlendirilerek biletlerin, yasak olmasına rağmen cebren sattırıldığı belirtilmekteydi. Dahası ianenin, yardım toplama nizamnamesine istinat edip etmediğinin belli olmadığı ifade ediliyordu. Bu durum zaten zor durumda olan milletin hükümet hakkında dedikodu çıkmasına da sebep olmaktaydı.¹⁹⁸

1 Nisan 1921'da Abdullah Cevdet, nezarete yazdığı tezkirede, vereme karşı ve veremliler için kurulmaya çalışılan bir tedavihanenin masraflarını karşılamak amacıyla müsamerenin tertip edildiğini söylemekteydi. Hatta kendi himayesinde düzenlenen müsamere için 13 Aralık 1920 tarihinde nezaretten izin aldığını hatırlatmaktaydı. Daha sonra bu iş için bir komisyon oluşturduğunu ve komisyonun altı aya yakın hazırlıklar yaptığını ifade ediyordu. Kendilerine yönelik yolsuzluk iddialarına komisyonun hazırladığı raporda cevap verildiğini belirten Doktor Cevdet, raporu da gönderdiğini söylemektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁵ "Müteverrim Çocuklar için Hastahane", *İkdâm*, nr. 8577, 27 Ocak 1921, s. 3. Bu haberin transkripsiyonu için bkz. Şeref Etker, "Dr. Johannes Rabnow ve Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin Kuruluşundaki Rolü", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 26-28, 2023, s. 26.

¹⁹⁶ Bizzat Abdullah Cevdet'in bazı dipnotlar ile ederek tercüme ettiği bu eser 1921 yılı başlarında yayımlandı. Kütüphane-i İçtihad'ın 43. eseri olarak neşredilen bu kitaba "mütercim'in ifadesi" başlığıyla yazdığı dokuz sayfalık sunuş yazısının sonunda 9 Kasım 1920 tarihi bulunmaktadır.

¹⁹⁷ "Müsamere Tehiri", *Alemdâr*, nr. 3069, 9 Şubat 1921, s. 4.

¹⁹⁸ BOA. *DH.İ.UM.* 11.4/6.78, 21 Mart 1337/1921, lef 4.

¹⁹⁹ BOA. *DH.İ.UM.* 11.4/6.78, 5 Nisan 1337/1921, lef 2.

Komisyon raporu arşiv dosyasında bulunmamaktadır. Bundan dolayı nasıl bir savunma sunulduğunu şimdilik tespit etmeye imkân yoktur. Bu ithamlara rağmen Abdullah Cevdet'in düzenlediği müsamerenin ilk meyvesi Veremle Mücadele Komisyonu'nun kurulması olacaktır. Komisyon kurulduktan hemen sonra, 16 Haziran günü Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nde, Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa başkanlığında yapılan ilk toplantı adeta komisyonun açılışı mahiyetindeydi. Abdullah Cevdet, yaptığı uzun konuşmada memlekette veremin sebep olduğu tahribatı ortaya koymaktaydı. Avrupa'ya nazaran Türkiye'de çok fazla kişinin verem sebebiyle öldüğünü söyleyen doktor, sadece İstanbul'da yıllık vefat sayısının 2,500 ila 3,500 arasında olduğunu belirtmekteydi. Konuşmasında ayrıca vereme çare için derhal bir verem hastanesi ve bir sanatoryumun kurulması gerektiğini vurgulamaktaydı.²⁰⁰

Abdullah Cevdet Bey'in girişimleriyle kurulan Veremle Mücadele Komisyonu daha sonra cemiyete dönüştü. Birtakım dispanserler açılrsa ve sanatoryumlar için girişimlerde bulunulsa da Abdullah Cevdet'in bunları tamamlaması mümkün olamayacaktı.²⁰¹ Yardım toplamak amacıyla düzenlediği gösteride tekrarlanan suiistimler yeniden başını ağrıtmaya başladı. 2 Eylül 1921 tarihinde basına yansıdığına göre Doktor Abdullah Cevdet Bey tarafından Beyoğlu'nda düzenlenen gösteride "mugayyirü'l-nizam" hareketler görülmüştü. Hatta verem ve frengi için düzenlediği gösterilerde Abdullah Cevdet, kendi tercümesi olan William Shakespeare'in *Antony ve Cleopatra* isimli eserini temsil ettirdiği ve bilet gişesine bu kitaplardan da sattırmak suretiyle usulsüzlük yaptığı anlaşılmıştı.²⁰² Tekrarlanan ve giderek artan iddialar üzerine bu sefer Şura-yı Devlet, Doktor Cevdet'i mahkemeye almaya karar vermişti.²⁰³

Bunun üzerine bir açıklama yayımlayan Abdullah Cevdet, yapılan müsamerelerin hıfzıssıhha şubesi sabık müdürü Ekrem Bey

²⁰⁰ Konuşmanın tamamı için bkz. "Abdullah Cevdet Bey'in Nutku", *Alemdâr*, nr. 83, 20 Haziran 1921, s. 3; *Alemdâr*, nr. 84, 21 Haziran 1921, s.2. "Veremle Mücadele Komisyonu'nun İçtimal", *İleri*, nr. 1216, 18 Haziran 1921, s. 4.

²⁰¹ Şeref Etker, "Dr. Johannes Rabnow ve Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin Kuruluşundaki Rolü" ..., s. 28.

²⁰² "Abdullah Cevdet Bey Taht-ı Muhakemeye Alınacak", *Tevhîd-i Efkâr*, nr. 3200, 1 Aralık 1921, s. 3.

²⁰³ "Bir Müsameredeki Sui İstimalat", *İleri*, nr. 1279, 2 Eylül 1921, s. 2.

başkanlığında ve kendisi tarafından oluşturulan komisyon tarafından icra edildiğini söylemekteydi. Herhangi bir suistimal olmadığını belirtmekle beraber sadece maliye muhasebe usulü ve yardım toplama nizamnamesi usullerine şeklen bir uyumsuzluk olduğunu kabul etmekteydi.²⁰⁴

Şura'yı Devlet'in Nazif Bey başkanlığında yaptığı inceleme sonucunda hazırladığı mazbatada, Tepebaşı tiyatrosunda gerçekleştirilen müsamerelerde “*muamelat ve hesabatta*” usulsüzlük yapıldığı tespit edilmişti. Bununla birlikte Abdullah Cevdet'in gösteriyi izin alarak yapmış olduğu belirtiliyor ve dava açılmasına yer olmadığına hükmediliyordu. Ancak yardım toplama nizamnamesinde katiyen memurlar ve resmi dairelerde çalışanların bu tür işleri yapamayacakları hatta himayelerine bile alamayacakları belirtilmekteydi. Halbuki Abdullah Cevdet kendi himayesinden bu işi yapmış dahası bir memur görevlendirmişti. Bu kurala uymayan memurlar ise aynı nizamnameye göre derhal azledilecekti.²⁰⁵ Nitekim öyle de oldu. Mart 1921'dekine benzer bir şekilde tekrar eden bu olay üzerine, 1921 yılının eylül ayı sonlarında Abdullah Cevdet yeniden Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevinden azledildi. Yerine daha önce de müdür yapılan Arifi Paşa bir kez daha getirildi.²⁰⁶

Sıhhiye Müdürlüğü'nün birinci döneminde olduğu gibi ikinci devresinde de Abdullah Cevdet sık sık Sıhhiye Nezaret'i'ne vekaleten bakmaktaydı.²⁰⁷ Abdullah Cevdet'in ikinci defa görevinden azledilmesi üzerine vaktiyle kendisinin görevden aldığı bazı kişiler “*gayr-i kanuni olarak*” memuriyetten atıldıkları gerekçesiyle mahkemelere başvurarak haklarının iadesini talep etmişlerdi.²⁰⁸ Hatta Sıhhiye Müdürlüğü döneminde kanunlara aykırı olarak, imtihan etmeden bazı kişilere

²⁰⁴ “Bir Müsamereye Ait İzah”, *İleri*, nr. 1291, 4 Eylül 1921, s. 2.

²⁰⁵ BOA. ŞD. 56/10, 27 Kasım 1337/1921 ve aynı dosyada 12 Haziran 1338/1922, lef 1, 2 ve 3.

²⁰⁶ “Abdullah Cevdet Bey'in Azli”, *Tevhîd-i Efkâr*, nr. 3144, 5 Ekim 1921, s. 1.

²⁰⁷ BOA. ŞD. 3164/75, 19 Temmuz 1336/1930, lef 7; Aynı dosya, 18 Ağustos 1336/1920, lef 4; BOA. DH.MB.HPS. 95/11, 1 Eylül 1336/1920, lef 4 ve 5; BOA. ML.EEM. 1355/26, 19 Eylül 1337/1919; BOA. DH.UMVM. 120/17, 18 Kânunuevvel 1336/1920, lef 7; BOA. DH.UMVM. 96/29, 12 Kânunusani 1337/1921, lef 5;

²⁰⁸ BOA. DH.İ.UM. 11.3/4.45, 26 Teşrinisani 1337/1919, lef 2.

tababet ve eczacılık diploması verdiği iddiasıyla Doktor Abdullah Cevdet Bey'e dava açılması talep edilmişti.²⁰⁹

Damad Ferid Paşa'nın sadrazamlık dönemlerine denk gelen Abdullah Cevdet'in Sıhhiye Umum Müdürlüğü zamanında veremle mücadeleye ek olarak sıhhiye müesseselerinin birleştirilmesine de çalışmıştı.²¹⁰ Ayrıca mesleklere göre hizmet verebilecek olan esnaf hastaneleri projesi de bulunmaktaydı.²¹¹ Dispanserler ise Abdullah Cevdet'in üzerinde en çok durduğu meselelerin başında gelmekteydi.²¹²

Gazetelere yaptığı açıklamalarda ve kendisiyle yapılan mülakatlarda Abdullah Cevdet'in devamlı surette Avrupa ile bir kıyaslama yapması ve durmadan memleketin geri kalmışlık ve fakirliğine vurgu yapması dikkat çekicidir. Mesleğiyle ilgili bilgiler verirken bile siyasi konularda hiçbir zaman fikrini söylemekten geri durmuyordu. Abdullah Cevdet, yaklaşık iki yıllık Sıhhiye Müdürlüğü zamanında köy hekim mektepleri kurmak, sanatoryum ve dispanserler açmak gibi birtakım girişimleri olmuştu. Ancak İstanbul ve Anadolu'daki işgallerin getirdiği ekonomik darboğaz; veba, salgın hastalıklar gibi aciliyeti olan sağlık sorunları dışında herhangi bir projenin gelişmesine imkân vermemekteydi.

Azledilmesinden birkaç gün sonra, 10 Ekim 1921 Pazartesi günü, *Güleryüz* gazetesine konuşan ve "*Sebeb-i azlimi bir türlü anlayamıyorum.*" diyen Abdullah Cevdet, kendisini azledenlere şu şekilde sitem ediyordu:

"Benim gibi faal, metin, yorulmak bilmez bir müdürü öpüp de başlarına koyacaklarına tutup azlediyorlar. Ben azlolunduğuma yanmam, memleketimizin sıhhiye işleri altüst olacak. Ona yanıyorum. Mamafih emin ol ki pek az zaman sonra beni kırmızı bal mumu ile arayacaklar. Buna hiç şüpheniz olmasın! Fakat o zaman ben nazlanacağım. Değil müdüriyet hatta Sıhhiye Nezareti teklif etseler yine kabul etmeyeceğim. Artık bu memuriyetim sonucudur. Şimdiden sonra hücre-i mesaime çekilip tedkikat-ı tıbbiyede bulunacağım. Şimdiye kadar emraz-ı ayniye mütehassısı idim, şimdiden sonra çalışarak fenn-i tıbbin

²⁰⁹ BOA. DH.HMŞ. 6.1/11.170, 2 Kânunusani 1338/1919.

²¹⁰ "Yeni Sıhhiye Müdürünün Beyanati", *Tevhîd-i Efkâr*, nr. 3145, 6 Ekim 1921, s. 3.

²¹¹ "Esnaf Hastaneleri", *Payitaht*, nr. 51, 31 Mart 1921, s. 2; "Sıhhat-i Umumiye ve Hamallar", *Alemdâr*, nr. 40, 6 Mayıs 1921, s. 3.

²¹² "Dispanserler", *Alemdâr*, nr. 82, 19 Haziran 1921, s. 2.

diğer şubelerinde ihtisas sahibi olacağım. Bilhassa emraz-ı dahiliyeden verem, akciğer hastalıklarını son derece tetkik ve tettebbu edeceğim ve İnşallah önümüzdeki yaz veremliler menfaatine iki müsamere daha tertip ve memlekete bu suretle hizmetten geri durmayacağım. Eğer vakit bulabilirsem, arada sırada Toptaşı'na giderek emraz-ı akliye ve asabiye hakkında Mazhar Osman Bey'in yanında staj göreceğim. Ümit edyorum ki az zaman içinde emraz-ı mezkurede de meleke ve ihtisas peyda edeceğim ve o zaman İstanbul'un mutena bir yerinde muhteşem bir muayenehane açarak şehrimiz hasta-gânını haftada altı gün meccanen, bir gün dahi ücretli olarak tedaviye çalışacağım. Sai' ve gayret bizden muvaffakiyet Allah'tan"²¹³

Abdullah Cevdet'in sitem dolu bu açıklaması aynı zamanda elli yaşını aşmış olmasına rağmen çalışma aşkı ve şevkini göstermesi bakımından son derece ilginçtir. Hatta kendisinden on beş yaş küçük Mazhar Osman Bey'in yanında staj görmek istemesi bilgiye ve öğrenmeye karşı duyduğu merakı göstermektedir. Araştırmalarına devam edip tıp konusunda kendisini geliştireceği yönündeki vaadini hayatının bundan sonraki kısmında yerine getirdiği rahatlıkla söylenebilir. Zira, bu tarihten itibaren özellikle *İçtihad* mecmuasında sık sık tıp konulu makaleler kalem almıştır. Dediği gibi Eylül 1921'de Sıhhiye Müdürlüğü'nden ayrıldıktan sonra bir daha herhangi memurluk yapmadı. 1924'te bir ara, kendisine Sıhhiye Müsteşarlığı teklif edilmek istenmişse²¹⁴ de bu iddia, ortaya atılan bir sözden ibaret kaldı. 29 Kasım 1932 tarihindeki vefatına kadar bir taraftan da Cağaloğlu'ndaki İçtihad Evi'nde göz muayenesi yapmaya devam etti diğer taraftan da pek çok meseleyle birlikte tıp konulu makaleler yayımladığı *İçtihad* mecmuasını çıkardı.

Ölümünden Sonra Meslektaşlarının Görüşleri

Abdullah Cevdet'in, hayatındaki hemen her olay gibi ölümünden sonra cenaze merasimi de tartışmalı geçti. İçtihad Evi'nde kalp krizi sonucu aniden ölünce, cenaze namazı kılınmak üzere naaşı evinden alınıp Ayasofya Camii'ne getirilmişti. Tam namaz kılınacağı esnada, cemaatten birisi ortaya atılarak Abdullah Cevdet'in yaşamı boyunca din ile ilgisi olmadığını dolayısıyla namazının kılınmaması gerektiğini söyledi.

²¹³ "Abdullah Cevdet Bey", *Güleryüz*, nr. 2, 10 Teşrinievvel 1921, s. 2.

²¹⁴ Zeki Arıkan, "Doktor Abdullah Cevdet'in Bir Mektubu, "Gazi Paşa ile Dört Saat Görüşük", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 136, Nisan 2005, s. 103.

Hazır bulunan başkaları da bu kişiye katılınca münakaşa büyüdü. Nihayet araya giren bir imam efendi, ortalığı yatıştırarak cenaze namazının kılınmasını sağladı. Daha sonra Merkezefendi Mezarlığı'na götürülen cenazesi, defnedileceği esnada da dua okumaya gerek olmadığı şeklinde itiraz sesleri yükseldi.²¹⁵ Bu tartışmalı merasimden sonra Abdullah Cevdet'in dostları mezarı başında onu öven konuşmalar yaptı ve şiirler okudu. Peyami Safa, dinsiz olduğuna yönelik iddialara nazire olarak Abdullah Cevdet'in yıllar önce yazdığı "Naat-ı Şerif" isimli şiirini okudu. Mezarı başında yapılan konuşmalar ve okunan şiirler kısa bir süre sonra yayımlanan *İçtihad* mecmuasının son sayısında bir araya getirilerek bu sayı adeta bir armağana dönüştürüldü.²¹⁶

Öldükten sonra tıp dergilerinde çıkan bazı yazılarda Abdullah Cevdet, doktor olarak tanıtılmaktaydı. Bu yazıların biri *Tedavi Notları* mecmuasında yayımlandı. Yazıda iyi bir göz mütehassısı olduğu belirtilen Abdullah Cevdet için aynı derecede iyi bir idealist ve muharrir olduğu söyleniyordu. Mesleki düşüncesinde Gustave le Bon'u takdir ettiği, hekimlikte iyi olduğu ve körlüğün sebepleri ve bundan korunma çareleri hakkında bir kitabı bulunduğu ifade edilmekteydi.²¹⁷

Tıp Dünyası dergisinin 15 Aralık 1932'de çıkan 8. sayısında ise çok daha uzun ve detaylı bir makale yayımlanmıştı. F. K. [Fahrettin Kerim (Gökay), 1900-1987] imzalı yazıda, 1932 yılının son ayını matemle geçirildiğini kaydedildikten sonra memleketin hekimlik sahasında yetişen önemli isimlerin vefat ettiği söyleniyordu. Bunlar arasında Abdullah Cevdet, Sait Cemil, Samih Rifat, Musa Süreyya isimlerini sıralayan Fahrettin Bey, her birinin kendi şubelerinde ve yollarında birer ışık olduklarını belirtmekteydi.

Öncelikli olarak Abdullah Cevdet'i ele alan Fahrettin Kerim, onu nev'i şahsına münhasır olarak tanımlıyordu. Hatta pek çok hücumu uğramasına rağmen hiç yılmadan yolunda devam ettiğini söylüyor ve Abdullah Cevdet için "*Biz onu hekim olarak tanımadık. İçtihad sahibi ve*

²¹⁵ Abdullah Cevdet'in cenaze merasiminde yaşananlar için bkz. "Namazının Kılınmamasını İsteyenler Oldu", *Son Posta*, nr. 847, 2 Kânunuevvel 1932, s. 1 ve 9; "Abdullah Cevdet Merhum Dün Defnedildi", *Vakit*, nr. 5352, 2 Kânunusani 1932, s. 1 ve 2.

²¹⁶ *İçtihad*, nr. 258, tarihsiz, s. 5877-5902.

²¹⁷ "Dr. Abdullah Cevdet Bey", *Tedavi Notları*, Cilt: 8, nr. 5, İkinci Kanun 1932, s. 125.

memlekette taassuba, haksızlığa karşı harp ilan etmiş bir mütefekkir olarak gördük ve selamladık.” diyordu. Daha sonra siyasi hayatını mevzu bahsetmek istemediğini çünkü o hayatın hesabını acı bir şekilde idrak etmiş olan Abdullah Cevdet’in bu tarafını tarihin tetkikine bıraktığını ifade ederek siyasi talihsizliklerden sonra Cevdet’in göz hekimliğine dönmek istediğini belirtmekteydi. Fahrettin Kerim Bey, Cevdet’in mecmuasında muayene günleri ve saatlerini ilan etmesine rağmen bu işe ne kendisinin ne de dostlarının ısınmadığını belirtmekteydi. Ayrıca iki defa Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevine getirildiğini de hatırlatarak bu görevinin memleketin buhranlı zamanlarına denk gelmesinden dolayı Cevdet’in düşünce ve dileklerini başarıyla hayata geçiremediğini ilave etmektedir.

Fahrettin Kerim, çocukluğundan beri Cevdet’i tanıyanların önceleri dindar olduğunu, Avrupa’ya firar ettikten sonra istibdata karşı başlattığı savaşın kendisini dinsizliğe kadar götürdüğünü kaydetmekteydi. Hatta vefatında yakılmasını vasiyet ettiği, fakat ölü yakan bir fırın bulunmadığı için bu vasiyetinin yerine getirilemediğini aktarmaktaydı.²¹⁸ Memlekette batıl inanç ve körü körüne taassuba karşı gür sesiyle ilk isyan edenin Abdullah Cevdet olduğunu söyleyen Fahrettin Kerim Bey, fikirlerini yayımladığı mecmuası *İçtihad’ı* en kalıcı eseri olarak değerlendirmekteydi

Fahrettin Kerim’e göre Abdullah Cevdet, kindar değildi. Kendisi gibi düşünmeyenlere hürmet etmesini biliyor, acı günler yaşamasına karşın çalışmaktan hiç geri durmuyor ve mesleğine ait yayınlar yapıyordu. Ayrıca dostlarına da vefakârdı. Her çarşamba günleri onları evinde çaya davet eder ve fikri hasbihallerde bulunurdu. Dostlarının da ona vefayı cenazesinde gösterdiğini söyleyen Fahrettin Kerim, öldükten sonra hekim arkadaşları; Tababet-i Akliye, Oftalmoloji, Yeşil Hilal Cemiyeti mensupları ile Kerim Sebati’nin gönderdiği çelenkler arasında Cevdet’i

²¹⁸ Bu iddiayı Karl Süsseim de dile getirmektedir. Süsseim’in Abdullah Cevdet’in bu talebi ve vefatından sonra yaşananlarla ilgili ifadeleri şöyledir: *“1901’lere dayanan öldükten sonra yakılma isteği vardı. Fakat kısa sürede bulun olmayacağı anlaşıldı. Dul eşinin isteği üzerine ‘İslam’ın bu ebedi düşmanı’ dinin bütün kurallarına uyularak defnedildi: Ayasofya Camii’nde namazı kılındı, Kozlu’da bulunan Müslüman mezarlığına defnedildi. (Mevlevihane’nin batısında, İstanbul Kapısı’nda, şehrin Bizans surlarının dışında) Cevdet’in 1890’da yazdığı naat-ı şerifin mezarı başında okunması orada hazır bulunanlar üzerinde derin bir tesir bıraktı.”* Süsseim, a.g.m., s. 63.

omuzlarında Ayasofya'ya taşıdıklarını ve Ayasofya'dan iki yüze yakın otomobilin takip ettiği tabutu Merkez Efendi kabristanına defnedildiğini aktarmaktaydı. Mezarı başında konuşmalar yapıldığını da belirten Fahrettin Kerim, Mazhar Osman'ın Abdullah Cevdet'in hayatı ve meziyetlerinden bahseden bir konuşma yaptığını kaydetmekteydi. İçkinin candan düşmanı olan Abdullah Cevdet hakkında Yeşil Hilal Cemiyeti başkanı ile pek çok dostları ve arkadaşları da konuşmalar yapmıştı.²¹⁹

Diğer Tıp Konulu Eserleri

Doktor Abdullah Cevdet Bey'in tıp konusunda yaptığı çalışmaları iki döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan birisi talebelik yıllarında ve hemen sonrasında hekimlik yaptığı dönemde neşrettiği ilk eserlerdir. İkinci dönemdeki eserler ise Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevine getirildiği Nisan 1919 tarihinden itibaren yayımladığı çalışmalardır. İlk grupta yer alan makale ve kitapları bu araştırmada yeri geldikçe değerlendirilmiştir. Özellikle Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevi sonrasında ise daha çok *İçtihad* mecmuasında yayınlar yaparak güncel sağlık sorunlarını ve tartışmaları ele almıştır.

Bu iki dönem dışında Abdullah Cevdet'in İstanbul'a geldikten hemen sonraki yıllarda yaptığı yayınlar arasında tıpla ilgili bazı eserler de göze çarpmaktadır. Bunların ilki 1908 yılında Mısır'da, 1911 yılında İstanbul'da yayımladığı *Musiki ile Tedavi* isimli tercümesidir. Eserin son sayfasına düştüğü nota bakılırsa Abdullah Cevdet bu eserin çevirisini 25 Ekim 1906 tarihinde Mısır'da tamamlamıştı. İçtihad kitaplarının on sekizincisi olarak çıkan bu eser, M. Daubresse'nin 1906 yılında *La Revue* dergisinde iki sayı halinde yayımlanan "la musicothérapie" isimli makalelerinin²²⁰ tercümesinden oluşmaktadır. Müziğin özellikle psikolojik bazı hastalıkları tedavide kullanılabileceğini iddia eden M. Daubresse'in makalelerine Abdullah Cevdet, sadece birkaç dipnot ilave etmekle yetinmişti.

²¹⁹ F. K., "Tıbbi Şuun, Apdullah Cevdet-Sait Cemil", *Tıp Dünyası*, Cilt 5, nr. 8, 15 Birinci Kanun 1932, s. 1894-1898.

²²⁰ Makalelerin Fransızca orijinaleri için bkz. M. Daubresse, "la musicothérapie", *La Revue*, 1 Ekim 1906, s. 344-355; M. Daubresse, "la musicothérapie", *La Revue*, 15 Ekim 1906, s. 481-491.

Bu dönemde yayımladığı bir diğer eser ise *Fenn-i Ruh, Dimağ ve Ruh-Tefekkür-Vicdan-Dimağ ve Tefekkür* adlı kitaptır. Ludwig Büchner'in *Kraft und Stoff* (Madde ve Kuvvet) isimli kitabının bölümlerinden çeviriler içeren eserine Abdullah Cevdet, 1 Haziran 1911 tarihli uzun bir "Dibace" yazdı. Bu önsözünde Doktor Cevdet, "Elime kalemi aldığım şu anda İstanbul halkı bir humma ve hezeyan içinde yanıyor: İspirtizm, ispartizm" diyerek İstanbul'da insanların ruh çağırmakla meşgul olmalarına hayret ettiğini belirtmekteydi. Bunun üzerine dimağları mahveden bu hastalığa karşı *Fenn-i Ruh* isimli bu kitabı hazırlamayı gerekli gördüğünü söylemekteydi.²²¹

Abdullah Cevdet'in Sıhhiye Umum Müdürlüğü'ne atandığı ilk dönemde, ilk neşriyatı hıfzıssıhha konusunda bir kitap yayımlamak olmuştur. *Dimağ ve Melekât-i Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfz-ı Sıhhası* ismini verdiği bu kitap aslında yaklaşık 25 yıl önce, talebelik yıllarında neşrettiği *Fizyolocya ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliye* isimli eserinin genişletilmiş bir versiyonuydu. 1894'te gençlik çağının heyecanı ve biraz aceleyle yayımlandığı anlaşılan bu eserini Abdullah Cevdet, 1919'da yeniden gözden geçirerek bir kez daha okuyucu karşısına çıkarıyordu. İkinci baskı için yazdığı önsözünde yeni bir ruh ile eseri gözden geçirdiğini, iki baskı arasında konu itibarıyla bir değişiklik olmamasına rağmen "büyük bir merhale-yi tekemmülât" gözlemlenebileceğini, dolayısıyla ikinci baskının "taze bir eser halini almış" olduğunu ifade etmekteydi.²²² Kitap yayımlandığında, Abdullah Cevdet Sıhhiye Umum Müdürü'ydü. Ancak önsözde belirttiğine göre kitabının bu ikinci edisyonunu 9 Ağustos 1915 tarihinde tamamlamıştı. 470 sayfaya çıkan kitabın yeni edisyonu hakikaten daha dikkatle hazırlanmış, çizim ve şekillerin sayısı arttırılarak altı bölüm daha ilave edilmiş, kaynakça eklenmiş ve fihrist hazırlanmıştır.

Abdullah Cevdet, bu çalışmalarının yanı sıra doğrudan tıpla ilgili olmayan fakat içerisinde tıbbi konulara geniş bir şekilde yer verilen eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki yine Ludwig Büchner'in *Kraft*

²²¹ Ludwig Büchner, *Fenn-i Ruh, Dimağ ve Ruh-Tefekkür-Vicdan-Dimağ ve Tefekkür*, [Kraft und Stoff], Matbaa-i İçtihad, İstanbul, 1911, s. 4-5.

²²² *Dimağ ve Melekât-ı Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfzıssıhhası*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1335-1337, s. 5-7.

und Stoff aslı eserindeki tefekkür bahsinin çevirisi olan *Fizyolociya-yı Tefekkür* isimli kitabıdır.²²³ Kitapta aklın fizyolojisi ve dimağla ilgili bahisler yer almaktadır. Buna benzer başka bir çalışması da *İstanbul'da Köpekler* adlı risalesidir. Kahire'de bulunduğu tarihlerde kaleme aldığı bu çalışmada köpeklerin temizlik açısından sakıncalarını ele almakta ve sokakların temizliğinin önemine değinmektedir.²²⁴ Gustave Le Bon'dan tercüme ettiği *Avrupa Harbinden Alman Psikolociyâî Dersleri* isimli çalışması, bu kategoride değerlendirilebilecek bir başka eserdir. Kitapta harbin sebepleri ele alınırken bunun psikoloji ile ilgisini kurulmakta ve harbin psikolojik unsurları üzerinde durulmaktadır.²²⁵

Bu yayınlarla birlikte Abdullah Cevdet'e yakıştırılan ancak ona ait olmayan eserler de vardır. Örneğin *Üç Muzır, Tütün, Müskirat, Cehalet* isimli Türkçeye çevrilen kitap²²⁶ her ne kadar kaynaklarda Abdullah Cevdet tarafından tercüme edildiği kayıtlı olsa da²²⁷ kitabın üzerinde mütercim olarak yazılan Abdullah Cevdet, bilinen Doktor Abdullah Cevdet değildir. Kitap, üzerinde de açıkça belirtildiği gibi Hazine-i Maliye'nin tercüme kaleminde çalışan İstanbul doğumlu ve Mektebi Sultani mezunlarından Abdullah Cevdet isimli başka bir şahsın tercümesidir.²²⁸

Abdullah Cevdet'in tıp konusunda sıklıkla yayın yaptığı en önemli mecra kendisinin çıkardığı *İçtihad* mecmuasıdır. Mecmuanın, Cenevre ve Mısır'da yayımlanan sayılarında tıp konulu çok fazla yazı görülmezken İstanbul'a geldikten ve özellikle Abdullah Cevdet'in Sıhhiye Müdürlüğü görevlerinden sonra mecmuada bu tür yazıların yoğunlaştığı görülmektedir.

²²³ İsteban Matbaası, İstanbul, 1308/1892, ss. 71.

²²⁴ Matbaa-yı İçtihad, Kahire, 1909, ss. 16.

²²⁵ Naşiri: İlyas, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1918, ss. 715. Kitaplarla ilgili genel değerlendirmeler için bkz. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi ...*, s. 1040-1045.

²²⁶ Adolf Ribon, *Üç Muzır, Tütün, Müskirat, Cehalet*, Osmaniyeli Matbaası, 1311, ss. 41.

²²⁷ Süleymaniye Kütüphanesi'nde 01060 nolu koleksiyonda, 212743 bibliyografik numarada kayıtlıdır. Ayrıca bkz. Ali Birinci, "Abdullah Cevdet: Dr. M. Şükrü Hanioglu'nun Abdullah Cevdet Hakkındaki Kitabının Düşündürdükleri", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1987, Sayı: 40, s. 62; *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi ...*, s. 1045.

²²⁸ Sicil dosyası için bkz. BOA. DH.SAİDd., 31/13.

Abdullah Cevdet, müdürlük görevine gelmeden kısa bir süre önce *İçtihad* mecmuasının, 14 Temmuz 1912 tarihli 49. sayısında yayımlanan “Yangın Var” başlıklı yazısında ülkedeki sağlık sorunlarını ele almaktadır. Yazısında kıyamet koparacağını belirten Doktor Cevdet, kötü sağlık koşullarından dolayı nüfusun azalması karşısında adeta isyan etmekteydi.²²⁹

İçtihad'ın 132. sayısında Abdullah Cevdet'in kaleme aldığı “Yara ve Tuz” makalesinden dolayı mecmua Ocak 1919'da yayınına ara verdi. Yaklaşık iki yıl sonra, ancak 30 Kasım 1921'de çıkmaya mecmua yeniden yayın hayatına dönebildi.²³⁰ Bu arada iki defa atandığı Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevini de tamamlamıştı.

İçtihad'ın mecmuasının yeniden çıkmaya başladığı 30 Kasım 1921'deki 139. sayısında yer alan yazıların -Doktor Mazhar Osman'ın bir yazısı dışarıda tutulursa- tamamı Abdullah Cevdet tarafından yazılmıştı. Aynı sayıda Abdullah Cevdet'in “Ruhumun Anası Fransa” yazısı, Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevinde bulunduğu sırada neden devamlı bir şekilde Avrupa ile Türkiye'yi kıyasladığını açıklayacak mahiyettedir.²³¹ Ayrıca Doktor Cevdet, *İçtihad*'ın bu sayısından başlayarak “Sıhhiyeye Ait Mesaim” başlığı altında ve daha çok Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevinde bulunduğu dönemlerde meşgul olduğu işleri ele aldığı makaleler tefrika etmeye başladı.

Dokuz sayı devam eden bu tefrikanın altıncı sayısının bulunduğu 144 numaralı *İçtihad*'da müdürlük zamanında epey uğraştığı köy hekimleri yetiştirmek amacıyla kurulması düşünülen mektebin 12 maddeden oluşan eğitim programını yayımladı. Programda, öngörülen eğitimlerin mekteplerde hangi usuller doğrultusunda uygulanacağı yer

²²⁹ “Yangın Var”, *İçtihad*, nr. 49, 1 Temmuz 1328/14 Temmuz 1912, s. 1132-1136. Bu yazı ayrıca Hak gazetesinde de yayımlanmıştır. Bkz. Zeki Arıkan, “Dr. Abdullah Cevdet Hak Gazetesinde”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 25, Bahar 2009, s. 16-17.

²³⁰ Ali Okumuş, “Abdullah Cevdet ve *İçtihad* Mecmuası” ..., s. 683.

²³¹ Abdullah Cevdet, “Ruhumun Anası Fransa!”, *İçtihad*, nr. 139, 30 Teşrinisani 1921, s. 2937-2938.

almaktaydı.²³² Aynı yazı serisinde Anadolu'nun havası, suyu, gıdası ile Anadolu'da ortaya çıkan hastalıkları ele aldığı ve üç yazıdan oluşan "Büyük Hastalık" başlıklı makaleleri de bulunmaktadır.²³³

İçtihad'ın 15 Haziran 1926 tarihli 206. sayısından itibaren de "Sihhi Sütün" başlığı altında ilki uzun ömürlülük konusunda olmak üzere muhtelif meseleler hakkında çeşitli aralıklarla yazılar yazmaya başladı. Bu seride veremle ilgili yazıları özellikle ön plana çıkmaktadır. "Vereme Harp İlanı" başlıklı ilk yazısında genç Cumhuriyet'in manevi fetihlerinden biri olarak tanımladığı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ni ele alarak mutlakiyet ve meşrutiyet zamanların böyle kurumların olmadığını, halbuki devlet daireleri arasında en mühimin sıhhiye olduğunu ifade etmekteydi. Samsun'da veremle mücadele cemiyeti kurulduğunu söyleyen Cevdet, gecikmiş olduğunu söylediği bu tür girişimlerin önemine vurgu yapmaktadır.²³⁴

Bir sonraki yazısında sanatoryumu ele alarak veremin sadece Türkiye'nin başına musallat olmadığını başta Amerika olmak üzere dünyanın gelişmiş pek çok ülkesinde de sıklıkla görüldüğünü ifade etmekteydi. Bu hastalığa karşı dünyada çok ciddi çabalar sergilendiğini ifade eden doktor, Avrupa'da ve Amerika'da yüzlerce sanatoryum ve dispanser bulunduğunu kaydetmekteydi. Ancak Cevdet'i aslı ilgilendiren kendi ülkesindeki durumdu. Bunu da ele alan doktor, 1921'de Sıhhiye Müdürü iken aralarında Doktor Hakkı Şinasi Paşa'nın ([Erel],1871-1941) da bulunduğu bir heyet teşkil ettiğini söylemekte ve o tarihlerde hazırladığı programı makaleye ilave etmektedir.²³⁵ Veremle ilgili son yazısında ise alınan tedbirler sayesinde hastalığın gözle görülür biçimde azaldığından söz etmektedir. Ülkelerin bu konuda yaptıkları

²³² "Köy Hekimleri Sıhhiye Çavuşları yahut Mektebi Tedris Programı [Mebzulen Musaver] Program" *İçtihad*, nr. 144, 1 Mart 1922, s. 3023. Karşılatır: BOA. ŞD. 51/14, 20 Mayıs 1335/1919, lef, 11.

²³³ "Sihhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 3, Büyük Hastalık", *İçtihad*, nr. 141, 14 Kânunusani 1922, s. 2976-2978. "Sihhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 4, Büyük Hastalık", *İçtihad*, nr. 142, 31 Kânunusani 1922, s. 2991-2992. "Sihhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 5, Büyük Hastalık", *İçtihad*, nr. 143, 15 Şubat 1922, s. 3009-3012.

²³⁴ "Vereme Harp İlanı", *İçtihad*, nr. 247, 1 Mart 1928, s. 4707-4709.

²³⁵ "Verem-Sanatoryum", *İçtihad*, nr. 256, 15 Temmuz 1928, s. 4857-4862.

harcamalardan da bahseden Abdullah Cevdet, Türkiye'nin derhal bir verem hastanesi ve dispanseri kurması gerektiğini söylemektedir.²³⁶

Abdullah Cevdet'in gündeme getirdiği bir başka konu da kanserdir. *İçtihad* Mecmuasının 265. sayısının başında yer alan makalesinde kanserin son zamanlarda ve özellikle harb-i umumiden sonra çok arttığını ve pek çok insanın ölümüne sebep olduğunu söylemekteydi. Otuz beş yıl önce Mekteb-i Tıbbiye sıralarında öğrenciyken hocalarının "Veremin ilacını bulana insanıyet gümüştən, fakat kanserin devasını keşfedene altından heykel yapacaktır" dediğini aktarmaktaydı. Abdullah Cevdet'e göre insanlık nihayet vereme yüzde doksan oranında çare bulmuştu ancak kanser öyle değildi. Yıllara oranla kanser rakamlarını veren doktor, kansere en çok kurban veren ülkenin İsviçre olduğunu kaydetmekteydi. Abdullah Cevdet makalesini, Ömer Vasfi ve Kâzım İsmail beylerin Fransız operatör Henri Albert Hartmann'dan (1860-1952) *Başlıca Kanserlerin Teşhis*²³⁷ ismiyle, "Küçük Kanserler Kütüphanesi" serisinin birinci eseri olarak tercüme ettikleri kitap üzerine yazdığını söylemektedir.²³⁸

Abdullah Cevdet'in *İçtihad*'da yayımladığı tıp konusuyla ilgili son yazıları ise aslında doğrudan mütehasısı olduğu ve hekimliğini icra ettiği amallık (körlük) üzerinedir. "Amalığın Sebepleri ve Amalıktan Korunma Çareleri" başlığıyla *İçtihad*'ın 1 Ağustos 1931 tarihli nüshasıyla (nr. 326) başlayıp, 1 Kânunuevvel 1931 (nr. 334) tarihine kadar dokuz sayı devam eden tefrikasında farklı açılardan göz sağlığını ele almaktadır. Cevdet, tefrikanın ilk sayısında belirttiğine göre bu tefrikasını Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi Göz Hastalıkları Profesörü, Dr. Ernst Fuchs'ın (ö. 1930) mükâfat kazanan göz kitabı²³⁹ ile Dr Etienne Ginestous'un (ö. 1945) *Traité pratique d'hygiène oculaire* isimli kitabı²⁴⁰ ve Armand

²³⁶ "Verem Sanatoryum Meselesi", *İçtihad*, nr. 258, 15 Ağustos 1928, s. 4895-48-98.

²³⁷ İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul, 1928, ss. 110.

²³⁸ "Cancer", *İçtihad*, nr. 265, 30 Teşrinisani 1928, s. 5095-5096.

²³⁹ Dr. Ernst Fuchs'un Almanca yazdığı bu kitabı Abdullah Cevdet muhtemelen Fransızca çevirisinden kullanmıştı. Fransızca çeviri için bkz. Ernst Fuchs, *Causes et prévention de la cécité*, Çeviren: Docteur Fieuzal, Paris, 1885, ss. 220. Bu kitap aynı yıl İngilizceye de çevrilmiştir. Ernst Fuchs, *The Causes and the Prevention of Blindness*, Çeviren Dr. R. E. Dudgeon, Bailliére, Tindall & Cox, Londra, ss. 247.

²⁴⁰ Paris, Vigot Frères, 1920, ss. 404.

Trousseau'nun (ö. 1867) *Ophtalmologie. Hygiène de l'oeil* başlıklı kitaplarından faydalanarak hazırlamıştı. Abdullah Cevdet tefrikasının kitap halinde basılacağını intibasını uyandırarak amacını şöyle açıklamaktaydı: *"Bu kitabımızın gayesi memleketimizde amaların adedini azaltmak ve her suretle yerin ve göğün nur nimetlerinden herkesin hisse almasını temin etmeye çalışmaktır."*²⁴¹ Nitekim çok geçmeden makaleleri bir araya getirerek kitap olarak da neşretmiştir.²⁴² Abdullah Cevdet, uzun yıllar göz hekimliği yapmasına rağmen konuyla ilgili tek yayınları bunlardır.

İçtihad mecmuasında Abdullah Cevdet'ten başka Doktor Mazhar Osman, Doktor Muhib Nureddin, Doktor İbrahim Temo, Doktor Fahrettin Kerim gibi hekimlerin de yazıları yer almaktadır. Ayrıca muhtemelen Abdullah Cevdet'e ait olan imzasız yazılar yahut İçtihad imzalı makalelere de derginin çeşitli sayılarında rastlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında denilebilir ki, tıp ve psikoloji gibi alanlarda çok sayıda makaleyi ihtiva ettiğinden dolayı *İçtihad* mecmuası, tıp tarihi özelinde baştan sona incelenmeyi hak etmektedir.

Sonuç

Bu araştırmada, Doktor Abdullah Cevdet'in hekimlik hayatına yoğunlaşarak tıp konulu eserleri ele alınmıştır. Tıbbi konulardaki ilk eserlerini Mekteb-i Tıbbiye'de henüz talebeyken neşreden Abdullah Cevdet, mezuniyetinin hemen sonrasında da hekim olarak çalışmaya başladı. Önce Haydarpaşa Hastanesi'nin göz branşında görev yaptı. Kısa bir süre sonra Diyarbakır'a kolera tedavisi için gönderilen heyette yer aldı ve İstanbul'a dönünce sürgün edildiği Trablusgarp'ta askeri hastanede göz hekimi olarak çalıştırıldı.

Hayatının yirmi beş yıllık bu ilk döneminde fikir dünyası da değişen ve gelişen Abdullah Cevdet, Avrupa'ya firar ettikten sonra çok daha sert ve muhalif bir karaktere dönüştü. II. Abdülhamid'i düşmanca eleştirmesine rağmen, kendisi ve arkadaşlarına önce maaş, sonrasında çeşitli memuriyetler teklif edildi. Bu süreçte aksaklıklar ve hoşnutsuzluklar olsa

²⁴¹ "Amalığın Sebepleri ve Amalıktan Korunma Çareleri -1", *İçtihad*, nr. 326, 1 Ağustos 1931, s. 5519-5520.

²⁴² Abdullah Cevdet, *A'malık Sebepleri ve Korunma Çareleri*, Milli Mecmua Matbaası, İstanbul, 1932.

da sonunda Viyana Sefareti tabipliğine atanan Abdullah Cevdet, yaklaşık dört yıl boyunca bu görevde bulundu. Avrupa'daki Jön Türkler, Cevdet'in kendisine yapılan teklifi kabul etmesini II. Abdülhamid ile anlaştığı şeklinde yorumladığı için onunla yollarını ayırdılar. Diğer taraftan Abdullah Cevdet, yanaşmaya çalışsa da Yıldız Sarayı'na hiçbir zaman kendisini kabul ettiremedi. Bunun yanı sıra Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa'ya elçilikte saldırınca görevinden azledildi ve Avrupa'dan çıkarılmasına karar verildi.

Bu durumun bir sonucu olarak Abdullah Cevdet II. Abdülhamid'e muhalefete ve fikirlerini yaymaya tek başına soyundu. Önce Cenevre'de *İçtihad* isimli bir mecmua ile aynı isimde bir matbaa kurdu. Avrupa'dan çıkarılınca mecmua ve matbaasını Mısır'a taşıdı. Yılmadan çalışmaya kararlı olan Abdullah Cevdet, kendisine gelir temin etmek için Kahire'de göz hekimliği yaptı. 1910 yılı sonlarında İstanbul'a gelince İçtihad Evi'ni kurarak, hekimlik ve neşriyat faaliyetlerini burada devam ettirdi.

Bütün bu süreçte tıpla ilgili yayınlar da yapan Abdullah Cevdet 1919 yılında atandığı Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevini altı ay arayla Eylül 1921'e kadar devam ettirdi. Bu zaman zarfında *İçtihad* mecmuası kapatılmıştı. Müdürlük görevinden azledildikten sonra yeniden çıkarmaya başladığı mecmua sayılarında tıp konulu pek çok makale neşretti.

Bu makalede, hekimlik hayatı incelenirken Abdullah Cevdet'in bugün bile tartışılmaya devam eden dini, sosyolojik ve siyasi görüşlerinden mümkün mertebe uzak durulmaya çalışıldı. Ayrıca Abdullah Cevdet'in hekimlik hayatının önemli bir kısmını oluşturan konular ile daha önce literatürde ele alınan Abdullah Cevdet'in hayatı özellikle Osmanlı arşivinde son zamanlarda açılan fonlarda ortaya çıkan belgeler sayesinde yeni bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Abdullah Cevdet'in Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevi hem fikir dünyasını hem de karakterini doğrudan yansıtan gelişmeleri barındırmaktadır. Bu dönemde sık sık gazetelere mülakatlar vererek Türkiye'nin geri kalmışlık ve fakirliğine vurgu yapmakta, devamlı surette Avrupa ile Türkiye'yi kıyaslamaktadır. İstanbul ve Anadolu'nun kurtuluşunu ise İngiliz mandasında gören Doktor Abdullah Cevdet, bu

dönemde Anadolu'daki Millî Mücadele'ye mesafeli bir tavır sergilemektedir.

Abdullah Cevdet, tercüme yoluyla yayımladığı tıp konulu eserlerinde doğrudan çeviri yapmak yerine başka eserlerden aktarımlarda bulunmakta ve kendisi gerek dipnotlarla gerekse metin için açıklamalarla eserlere katkı sunmaktadır. Dolayısıyla eser, tek bir kitaptan yapılan aktarımın ötesine geçerek konuyla ilgili bir derlemeye dönüşmektedir. Özellikle tıbbiye yıllarında yaptığı ilk çalışmalarda bu durum daha çok göze çarpmaktadır.

Hayatı boyunca çeşitli dönemlerde göz hekimliği yapmasına rağmen ona muayene olan veya kendisinin tedavi ettiği neredeyse hiç kimse bu araştırmada tespit edilememiştir. Ölümünün ardından hakkında yazılan bazı makalelerde hekimlik yönü ön plana çıkarılsa da bu vasfının hemen her zaman gölgede kaldığı anlaşılmaktadır.

Abdullah Cevdet'in, yaptığı yayınlar incelendiğinde tıp literatürüne önemli katkılar sunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Fransız kaynaklardan gerek doğrudan tercüme gerekse derleme yaparak Türkçeye kazandırdığı eserler ile döneminde meslektaşları tarafından takdir edilmiştir. Ne var ki karıştığı tartışmalar, Abdullah Cevdet'in hekimlik alanında gelişmesini engellediği gibi hiç vazgeçemediği tabiplikte ihtisaslaşmasının önüne de geçmiştir. Her halükârda Doktor Abdullah Cevdet, Türk tıp tarihi literatürüne girmesi icap eden, telifleri ve tercümeleriyle aynı zamanda bir doktor olarak kabul edilmesi ve zikredilmesi gereken bir isimdir.

Kaynakça²⁴³**Arşiv Kaynakları****T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Babrali Evrak Odası (BEO): 1387/103956; 1484/111297; 1602/120078; 2030/152190; 2082/156122; 2188/164074; 2526/189421; 3529/264617; 3644/273233; 4379/328406; 4402/330118; 4407/330492; 4565/342358; 4632/347373.

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ): 6.1/11.170.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM): 11.3/4.45; 11.3/4.48; 11.4/6.78.

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH.KMS): 56/47.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT): 1249/52; 2335/72; 2337/100; 2340/106; 2340/106; 2341/37; 2342/3; 2355/79; 2356/5; 2356/5; 2363/99; 2366/100; 2405/62; 2407/122; 2418/84; 2517/128; 2776/68; 754/61; 830/82.

Dahiliye Nezareti Müteferrik (DH.MB.HPS): 95/11.

Dahiliye Nezareti Sicil Defterleri (DH.SAİDd): 181/411; 31/13; 77/3307; 92/251.

Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR): 55/95.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM): 113/35; 120/17; 80/34; 80/36; 81/11; 81/15; 81/18; 81/8; 96/24; 96/27; 96/29.

Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH, ŞFR): 102/154; 102/155.

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO): 226/27;

Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR.04): 228/4.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS): 1790/1; 1790/10; 1790/11; 1790/12; 1790/13; 1790/14; 1790/15; 1790/19; 1790/19; 1790/22; 1790/29; 1790/3; 1790/30; 1790/5; 1790/8; 1790/8; 1800/13; 1800/8; 195/64; 195/65; 40/2.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH): 284/82; 284/82; 300/11; 315/96; 316/20; 362/3.

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM): 376/48.

İrade Hususi (İ. HUS): 77/71; 364/34; 367/42; 103/158; 109/123; 196/15; 66/24; 96/167.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT): 1149/4; 504/26; 527/63; 575/9; 770/43; 807/31; 808/60.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML.EEM): 1355/26.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): 137/50.

Sadaret Mühimme Kalemi Ekrakı (A.}MKT.MHM): 571/25.

Sadaret Mümtaz Vilayetler, Bulgaristan (A.}MTZ.(04)): 46/72.

²⁴³ Dr. Abdullah Cevdet'in tıp konulu eserleri bir arada görülebilmesi için kaynakçadan çıkartılarak ekler kısmına alınmıştır. Bkz. Ek 1.

Şura-yı Devlet (ŞD): 3068/52; 3069/10; 3100/1; 3113/9; 3140/27; 3154/28; 3164/75; 51/14; 56/10.

Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı (TSMA.E): 1371/83.

Yıldız Sarayı Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK): 57/35; 61/94; 31/58.

Yıldız Sarayı Esas Evrakı (Y.EE): 15/137; 15/140; 15/141; 15/142; 15/142; 88/9.

Yıldız Sarayı Esas Evrakı Defterleri (Y.EE.d): 116; 118; 119.

Yıldız Sarayı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR): 28/23; 28/59; 28/59.

Yıldız Sarayı Hususi Maruzat (Y.A.HUS): 444/103; 445/65; 457/134; 457/134; 457/44; 457/67; 458/44; 481/20; 482/27; 502/34.

Yıldız Sarayı Kâmil Paşa Evrakı (Y.EE.KP): 22/2188.

Yıldız Sarayı Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML): 19/23.

Yıldız Sarayı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK): 22/27.

Yıldız Sarayı Mütenevvi Maruzat (Y. MTV): 197/98; 168/192; 195/111; 196/132; 202/54.

Sürelî Yayınlar

Alemdâr

Dersaadet

Güleryüz

İçtihad

İkdam

İleri

İstiklal

Memleket

Nevsal-i Milli

Payitaht

Peyam

Sabah

Sebilü'r-Reşad

Selamet-i Umumiye

Serbesti

Söz

Takvim-i Vekayi,

Tevhîd-i Efkâr

Türk Dünyası

Vakit

Yeni Gazete

Yeni Gün

Kitap ve Makaleler

“Abdullah Cevdet Bey Taht-ı Muhakemeye Alınacak”, *Tevhîd-i Efkâr*, nr. 3200, 1 Aralık 1921.

“Abdullah Cevdet Bey’in Azlı”, *Tevhîd-i Efkâr*, nr. 3144, 5 Ekim 1921.

“Abdullah Cevdet Bey’in İcraatı!”, *Sebilü'r-Reşad*, nr. 427 (428), 10 Temmuz 1919.

“Abdullah Cevdet Bey’in Nutku”, *Alemdâr*, nr. 83, 20 Haziran 1921.

“Abdullah Cevdet Bey’in Tayini, Sıhhiye Müdüriyeti”, *Yeni Gün*, nr. 196, 20 Mart 1919.

“Abdullah Cevdet Bey’le Mülakat”, *İstiklal*, nr. 130, 3 Mayıs 1919.

“Abdullah Cevdet Bey’le Mülakat”, *Peyam*, nr. 355, 25 Teşrinisani 1919.

“Abdullah Cevdet Bey”, *Güleryüz*, nr. 2, 10 Teşrinievvel 1921.

“Abdullah Cevdet Bey”, *İkdam*, nr. 7954, 2 Nisan 1919.

“Abdullah Cevdet Bey”, *İleri*, nr. 671, 21 Teşrinisani 1919.

“Abdullah Cevdet Bey”, *İleri*, nr. 966, 26 Eylül 1920.

“Abdullah Cevdet Merhum Dün Defnedildi”, *Vakit*, nr. 5352, 2 Kânunusani 1932.

“Ahval-i Sıhhiye”, *İkdâm*, nr. 8126, 26 Eylül 1919.

“Bimarhanede laboratuvar”, *Yeni Gazete*, nr. 1731 (167), 18 Mayıs 1919.

“Bir Müsameredeki Sui İstimalat”, *İleri*, nr. 1279, 2 Eylül 1921.

“Bir Müsamereye Ait İzah”, *İleri*, nr. 1291, 4 Eylül 1921.

“Camilerin Teftişi”, *İleri*, nr. 855, 30 Mayıs 1920.

“Dispanserler”, *Alemdâr*, nr. 82, 19 Haziran 1921.

“Divanyolu Dispanseri Açıldı”, *Dersaadet*, nr. 62, 15 Eylül 1920.

“Doktor Abdullah Cevdet Bey”, *Söz*, nr. 126, 22 Mart 1919.

“Emraz-ı Sariye Mücadelesi”, *Peyam*, nr. 335, 5 Teşrinisani 1919.

“Esnaf Hastaneleri”, *Payitaht*, nr. 51, 31 Mart 1921.

“Frengi, Kolera”, *Memleket*, nr. 159, 20 Temmuz 1919.

“Fuhuş Vesikaları Mürevvicinin Cevabı ve Cevabımız”, *Sebilü'r-Reşad*, nr. 431 (432), 24 Temmuz 1919.

“Fuhuş Vesikaları Mürevviçlerine ve Cevabımız”, *Sebilü'r-Reşad*, nr. 435 (436), 14 Ağustos 1919.

“Hanım Kızlarımız ve Tababet Meselesi”, *Yeni Gazete*, nr. 1755 (191), 11 Haziran 1919.

“Harput’ta Şube Küşadı”, *Serbesti*, nr. 482, 1 Mayıs 1919.

“Hilâl-i Ahdar’ın Senelik Kongresi”, *Vakit*, nr. 2452, 25 Teşrinienel 1924.

“İlan”, *İctihad*, nr. 189, İstanbul, 15 Kânunusani 1930.

“İlan”, *İctihad*, nr. 26, İstanbul, 1 Temmuz 1911.

“İstanbul’da Veba”, *İleri*, nr. 667, 17 Teşrinisani 1919.

“İsyanbul’da Veba”, *İkdâm*, nr. 8172, 11 Teşrinisani 1919.

“Muavenet-i Umumiye”, *Yeni Gazete*, nr. 1730 (166), 16 Mayıs 1919.

“Müsamere Tehiri”, *Alemdâr*, nr. 3069, 9 Şubat 1921.

- "Müteverrim Çocuklar için Hastahane", *İkdâm*, nr. 8577, 27 Ocak 1921.
- "Namazının Kılınmamasını İsteyenler Oldu", *Son Posta*, nr. 847, 2 Kânunuevvel 1932.
- "*Sebilü'r-Reşad* Mecmua-yı İslamiyesi Müdüriyetine", *Memleket*, nr. 159, 20 Temmuz 1919.
- "Sihhat-i Umumiye ve Hamallar", *Alemdâr*, nr. 40, 6 Mayıs 1921.
- "Sihhiye Çavuşları ve Sihhat Hemşerileri", *Yeni Gazete*, nr. 1700 (136), 16 Nisan 1919.
- "Sihhiye Müdür-i Umumiliğindeki Tebdil", *Peyam*, nr. 352, 22 Teşrinisani 1919.
- "Sihhiye Müdür-i Umumi", *İkdam*, nr. 7962, 10 Nisan 1919.
- "Sihhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Hıfzıssihha-i Umumiye", *Yeni Gazete*, nr. 1699 (135), 15 Nisan 1919.
- "Sihhiye Müdürünün Teftişi", *Alemdâr*, nr. 2826, 30 Mayıs 1920.
- "Sihhiyedeki Son Tebdiller", *İleri*, nr. 885, 2 Temmuz 1920.
- "Veba Mücadelesi", *Tasvîr-i Efkâr*, nr. 2900, 13 Teşrinisani 1919.
- "Veba Yeniden Baş Gösterdi", *Türk Dünyası*, nr. 64, 2 Teşrinisani 1919.
- "Veba, Erenköy'de Veba Var mı?", *Alemdâr*, nr. 2609, 20 Teşrinievvel 1919.
- "Veremle Mücadele Komisyonu'nun İçtimarı", *İleri*, nr. 1216, 18 Haziran 1921.
- "Vesika Meselesi hakkında", *İstiklâl*, nr. 183, 25 Haziran 1919.
- "Yeni Sihhiye Müdürünün Beyanata", *Tevhid-i Efkâr*, nr. 3145, 6 Ekim 1921.
- "Ziya Gökalp Bey, Dün Akşam Verilen Bir Rapor" *Tanin*, nr. 731, 25 Teşrinienel 1924.
- "Ziya Gökalp Bey'in Babası", *Tevhid-i Efkâr*, nr. 4226, 25 Ekim 1924.
- "Ziya Gökalp Bey", *İleri*, nr. 2400, 25 Teşrinienel 1924.
- "Ziya Gökalp Etrafındakileri Tanıyor, Etibba Hayatından Ümidi Kesmişlerdir", *Cumhuriyet*, nr. 168, 25 Teşrinienel 1924.
- Abdullah Cevdet, *Hadd-ı Tedip*, Paris, 190
- Abdullah Cevdet "Mezheb-i Bahaullah-Din-i Ümem", *İctihad* (1 Mart 1922), s. 3015-3017.
- Abdullah Cevdet, "Büyük ölümler: Mahmud Sadık Bey", *İctihad*, nr. 303, 15 Ağustos 1930.
- Abdullah Cevdet, "Doktor Rıza Tevfik" *Nevsal-i Milli*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası (1330), s. 37-40.
- Abdullah Cevdet, "Hanedan-ı Osman", *İctihad*, nr. 2, Teşrinievvel 1906, s. 217-219.
- Abdullah Cevdet, "Kahriyat", *İctihad*, nr. 2, Teşrinievvel 1906, s. 232-239.
- Abdullah Cevdet, "Köylülerimiz için", *İctihad*, nr. 62, 8 Mayıs 1913, s. 1362-1365.
- Abdullah Cevdet, "Ruhumun Anası Fransa!", *İctihad*, nr. 139, 30 Teşrinisani 1921, s. 2937-2938.

Abdullah Cevdet, "Tevhîde gidelim" *Nevsal-i Milli*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası (1330), s. 101-103.

Abdullah Cevdet, İsmail İbrahim Bey, *Osmanlıca Cep Lügati*, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1313.

Abdullah Cevdet, *Kahriyat*, Matbaa-yı İctihad, Mısır 1906.

Alemdar, nr. 1408, 29 Mart 1919.

Alkan, Necatî "The Eternal Enemy of Islam': Abdullah Cevdet and the Bahá'í religion", *Bulletin of SOAS*, 68/1 (2005), s. 1-20.

Arıkan, Zeki, "Doktor Abdullah Cevdet'in Bir Mektubu, "Gazi Paşa ile Dört Saat Görüşük", *Toplumsal Tarih*, 136 (Nisan 2005), s. 98-102.

Arıkan, Zeki, "Dr. Abdullah Cevdet Hak Gazetesinde", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 25 (Bahar 2009), s. 1-32.

Ayar, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Aydoğan, Erdal, "Ziya Gökalp'in Ölümünün Türk Kamuoyu ve Basındaki Yansımaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2 (2007), s. 177-190.

Aykaç, Zikrullah, *Osmanlı Devleti Döneminde Bâbîlik/Bahâîlik Hareketi'nin Gelişimi ve Faaliyetleri (1844-1922)*, Atatürk Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2021.

Bayraktar, Kaya, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)", *Bilig*, 69 (2014), s. 1-28.

Bekiroğlu, N. Nazan, "Bir Şaireye Mektuplar", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in Honor of Orhan Okay I*, 30/1 (2005), s. 143-170.

Bekiroğlu, Nazan, *Şair Nigâr Hanım, Güftesi Garplı, Bestesi Şarklı*, Timaş, İstanbul, 2024.

Birinci, Ali, "Abdullah Cevdet: Dr. M. Şükrü Hanioglu'nun Abdullah Cevdet Hakkındaki Kitabının Düşündürdükleri", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 40 (1987), s. 58-63.

Bozan, Oktay, "Diyarbakır Vilayeti'nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 218 (Ekim 2015), s. 219-241.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1923.

Çark, Y. G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler, 1453-1953*, Yeni Matbaa, İstanbul 1953.

Çiğın, Şerife, "Abdullah Cevdet'ten Hüseyinzade Ali'ye Mektuplar ve Kartpostallar", *Yeni Türk Edebiyatı*, 1 (Mart 2010), s. 195-232.

Dozy, Reinhart, *Tarih-i İslamiyet*, Tercüme: Abdullah Cevdet, 2 Cilt, Matbaa-i İctihâd, Mısır 1908.

Etker, Şeref, "Dr. Johannes Rabnow ve Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti'nin Kuruluşundaki Rolü", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 26/28 (2023), s. 17-31.

Fuchs, Ernst, *Causes et prévention de la cécité*, Çeviren: Docteur Fieuzal, Paris 1885.

Fuchs, Ernst, *The Causes and the Prevention of Blindness*, Çeviren Dr. R. E. Dudgeon, Baillièrè, Tindall & Cox, Londra 1885.

Guyot-Daubès, *Physiologie et hygiène du cerveau et des fonctions intellectuelles*, Paris, Bibliothèque D'éducation Attrayante, 1890.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2006.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, Ed. Elisabeth Özdalga, Routledge, Londra 2005, s. 28-116.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Preparation for a Revolution, The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, 2001.

Hanioğlu, M. Şükrü, *The Young Turks in Opposition*, Oxford university Press, 1995.

Hızlı, Kasım, *Salih Münir Paşa, II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasi*, Timaş Akademi, İstanbul 2022.

İsmail Hakki, "Bir Senede Köy Hekimi Olur Mu?" *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2692, 1 Nisan 1919.

Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959.

Ludwig Büchner, *Madde ve Kuvvet (Kraft und Stoff)*, Terüme: Baha Tevfik, Ahmed Nebil, Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983

Mustafa Nihad, "Abdullah Cevdet (Abdullah Djevdet) 1869-1932", *Bibliyoğrafya II 1932*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 41-47.

Nevsal-i Milli, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası (1330), s. 99-100.

Okumuş, Ali, "Abdullah Cevdet ve İçtihad Mecmuası", *İstanbul Basın Tarihi, Osmanlı İstanbul'unda Gazetecilik*, Haz: Belkıs Ulusoy, Suat Gezgin, Cilt: 1, İBB Yayınları, İstanbul 2023, s. 672-699.

Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 2008.

Polat, Hasan Ali, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020,

Ribon, Adolf, *Üç Muzır, Tütün, Müskirat, Cehalet*, Osmaniye Matbaası 1311.

Süssheim, Karl, "Abd Allah Djewdet", *Encyclopédie de l'Islam*, Supplément (1938), s. 59-64.

Şair Nigâr Hanım, *Günlük*, C: II, Haz. Zeynep Berktaş, Timaş, İstanbul, 2023.

Şenişik, Pınar, "Osmanlı Makedonya'sında Şiddet ve Nisan 1903 Olayları", *Türkiyat Mecmuası*, 27/1 (2017), s. 289-303.

Tugay, Asaf, *İbret, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler, Jurnalcilerin Tam Listesi*, Okat Yayınevi, İstanbul.

Türker, Hasan, "1919 Sonbaharında İstanbul'da Görülen Veba Vakaları ve Vebaya Karşı Alınan Önlemler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 16/96 (2023), s 419-440.

Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism, The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, Luzac and Company Ltd. and The Harvill Press, 1950.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Yıldırım, Nuran, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Müderrisliği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7/2 (2006), s. 55-86.

Yıldırım, Nuran, "Yeni Belgeler ve İlmühaber Defteri Işığında Haydarpaşa Askeri Hastanesi", *Üsküdar Sempozyumu VI*, Bildiriler, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2008, s. 605-630.

EKLER

EK 1. Abdullah Cevdet'in Tıp Konulu Eserleri

A. Telif

Dimağ, Dimağ ile Ruh Arasındaki Münasebât-ı Fenniyyeyi Tedkik, Sahip ve Naşiri Vatan Kütüphanesi Sahibi Ohannes Ferid, İstegan Matbaası, İstanbul 1308, (Önsöz 29 Teşrinievvel 1306/10 Kasım 1890 tarihlidir) ss.46.

“Uyku: Tıp ve Tedavi Nokta-i Nazarından”, *Maarif*, nr. 7, 4 Rebiülevvel 1309/8 Ekim 1891, s. 107-108.

“Mevadd-ı Tibbiye: Seyr-i Fi'l-menâm- Somnambulisme”, *Maarif*, nr. 8, 11 Rebiülevvel 1309/15 Ekim 1891, s. 123-124.

“Hıfz-ı Sihat ve Fizyolociya-ı Dimağ yahut Fenn-i Terbiye-i Etfale Mukaddimededen Dimağ Yani Beyin-Kıhf Yani Kafatası”, *Musavver Cihan*, 8 Nisan 1308/20 Nisan 1892, s. 258. (Tefrika 35 ve 37. Sayılarda devam etmiştir.)

“Başın Büyüklüğü”, *Maarif*, nr. 47, 21 Mayıs 1308/2 Haziran 1892, s. 323-325.

Kolera, Amid (Diyarbakır), 1312, (Önsöz 17 Kasım 1894).

İstanbul'da Köpekler, Matbaa-yı İctihad, Kahire, 1909, ss. 16.

Salgın Hastalıklardan Kolera, Matbaa-yı İctihad, İstanbul, 1330/1914, s. 32.

Dimağ ve Melekât-ı Akliyenin Fizyolociya ve Hıfzısıhhası, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1335-1337, ss 478.

Amalık Sebepleri ve Korunma Çareleri, Milli Mecmua Matbaası, İstanbul, 1932.

B. Tercüme

Ludwig Büchner, *Fizyolociya-yı Tefekkür*, [Kraft und Stoff], İstanbul, İstegan Matbaası, 1308/1892, ss. 71.

Guyot-Daubès, *Fizyolocya ve Hıfz-ı Sihat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliye*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1312, ss. 232.

M. Daubresse, *Musiki ile Tedavi*, Matbaa-yı İctihad, Mısır, 1908, ss. 63.

Ludwig Büchner, *Fenn-i Ruh, Dimağ ve Ruh-Tefekkür-Vicdan-Dimağ ve Tefekkür*, [Kraft und Stoff], Matbaa-i İctihad, İstanbul, 1911, ss. 136.

Gustave Le Bon, *Avrupa Harbinden Alman Psikolociyaî Dersleri* [Enseignements psychologiques de la guerre europeenne], Naşiri: İlyas, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1918, ss. 715.

Gustave Le Bon, *İlm-i Ruh-ı İctimai* (Psychologic des foules), Âmedi Matbaası, İstanbul, 1924, ss. 287.

C. *İctihad* Mecmuasındaki Tıp Konulu Yazıları ve Çevirileri

“Yangın Var”, *İctihad*, nr. 49, 1 Temmuz 1328/14 Temmuz 1912, s. 1132-1136.

“Sıhhat-i Umumiye işi ve Gidişi”, *İctihad*, nr. 112, 26 Haziran 1330/9 Temmuz 1914, s. 225-227.

“Büyük Hastalık”, *İctihad*, nr. 117, 21 Ağustos 1330/3 Eylül 1914, s. 213-217.

“Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesaim”, *İctihad*, nr. 139, 30 Teşrinisani 1921, s. 2940-2941.

“Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesai”, *İctihad*, nr. 140, 31 Kânunuevvel 1921, s. 2959-2960.

“Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 3, Büyük Hastalık”, *İctihad*, nr. 141, 14 Kânunusani 1922, s. 2976-2978.

“Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 4, Büyük Hastalık”, *İctihad*, nr. 142, 31 Kânunusani 1922, s. 2991-2992.

“Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 5, Büyük Hastalık”, *İctihad*, nr. 143, 15 Şubat 1922, s. 3009-3012.

“Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 6”, *İctihad*, nr. 144, 1 Mart 1922, s. 3022-3023.

“Köy Hekimleri Sıhhiye Çavuşları yahut Mektebi Tedris Programı [Mebzulen Musavver] Program” *İctihad*, nr. 144, 1 Mart 1922, s. 3023.

“Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 7”, *İctihad*, nr. 145, 15 Mart 1922, s. 3037-3038.

“Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 8”, *İctihad*, nr. 146, 1 Nisan 1922, s. 3050-3051.

“Sıhhat-i Umumiyyeye Ait Mesai 9”, *İctihad*, nr. 147, 15 Nisan 1922, s. 3074-3075.

"Mabadür'r-ruhiyat-Le Métapsychisme", *İçtihad*, nr. 153, 1 Mayıs 1923, s. 3159-3160.

"Uzun Ömürlü Olmak", *İçtihad*, nr. 206, 15 Haziran 1926, s. 4016-4017.

"Mektep Hastalıkları", *İçtihad*, nr. 241, 1 Kânunuevvel 1927, s. 4609-4610.

"Vereme Harp İlanı", *İçtihad*, nr. 247, 1 Mart 1928, s. 4707-4709.

"Verem-Sanatoryum", *İçtihad*, nr. 256, 15 Temmuz 1928, s. 4857-4862.

"Verem Sanatoryum Meselesi", *İçtihad*, nr. 258, 15 Ağustos 1928, s. 4895-48-98.

"Cancer", *İçtihad*, nr. 265, 30 Teşrinisani 1928, s. 5095-5096.

"Amaliğin Sebepleri ve Amalıktan Korunma Çareleri -1", *İçtihad*, nr. 326, 1 Ağustos 1931, s. 5519-5522.

"Amaliğin Sebepleri ve Amalıktan Korunma Çareleri -2", *İçtihad*, nr. 327, 15 Ağustos 1931, s. 5531-5534.

"Amaliğin Sebepleri ve Amalıktan Korunma Çareleri -3", *İçtihad*, nr. 328, 1 Eylül 1931, s. 5543-5546.

"Amaliğin Sebepleri ve Amalıktan Korunma Çareleri -4", *İçtihad*, nr. 329, 15 Eylül 1931, s. 5555-5558.

"Amalık Sebepleri ve Korunma Çareleri -5", *İçtihad*, nr. 330, 1 Teşrinievvel 1931, s. 5567-5570.

"Amalık Sebepleri ve Korunma Çareleri -6", *İçtihad*, nr. 331, 15 Teşrinievvel 1931, s. 5579-5582.

"Amalık Sebepleri ve Korunma Çareleri -7", *İçtihad*, nr. 332, 1 Teşrinisani 1931, s. 5591-5594.

"Amalık Sebepleri ve Korunma Çareleri -8", *İçtihad*, nr. 333, 15 Teşrinisani 1931, s. 5504-5606.

"Amalık Sebepleri ve Korunma Çareleri -9", *İçtihad*, nr. 334, 1 Kânunuevvel 1931, s. 5515-5617.

EK 2. Abdullah Cevdet Tibbiye'den mezun olduktan sonra,
1311/1894. (*içtihad*, nr. 358, s. 5898)

EK 3. Abdullah Cevdet İshak Sükûti ile, muhtemelen Cenevre'de.
(*içtihad*, nr. 358, s. 5888)

EK 4. Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi, İshak Sükûti, Cenevre, 1904.
(*İçtihad*, nr. 358, s. 5891)

EK 5. Abdullah Cevdet Cenevre'de Jön Türklerle, soldan 2. sırada, 1898. (*İçtihad*, nr. 358, s. 5899)

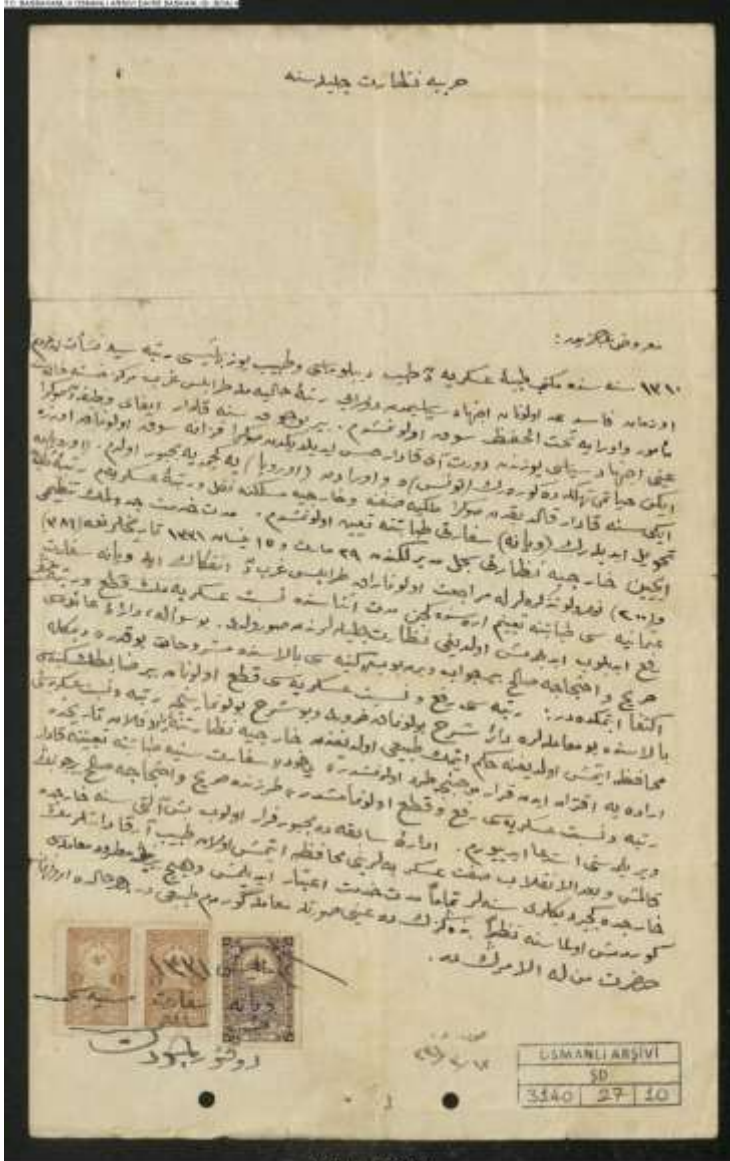

EK 6. Abdullah Cevdet İstanbul'a döndüğü yıllarda, 1910 sonları.
(*İctihad*, nr. 358, s. 5898)

EK 7. Abdullah Cevdet'in İstanbul'a döndükten sonra Viyana Sefareti tabiliği görevinden eksik kalan maaşlarını almak için yazdığı onlarca dilekçeden biri. (BOA. ŞD., 3140/27, 3 Mayıs 1331/16 Mayıs 1915, lef 10.)

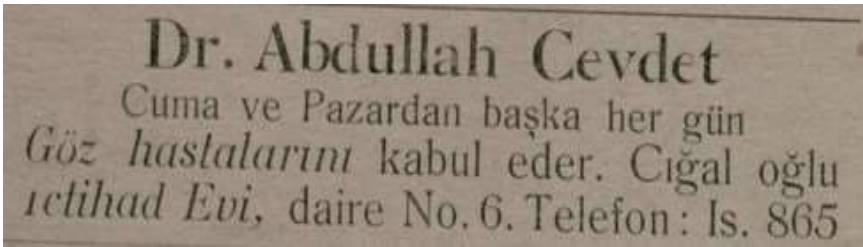

SD.03140.00027.010

EK 8. Abdullah Cevdet'in İctihad evinde göz rahatsızlığından muzdarip hastaları kabul ettiğine dair ilan. (*İctihad*, nr. 26, 1 Temmuz 1910,)

EK 9. Abdullah Cevdet, İctihad Evi'nde uzun yıllar hasta kabul etmişti. (*İctihad*, nr. 289, 31 Kânunusani 1930)

EK 10. Divanyolu Dispanseri açılışıyla ilgili gazete haberi. Fotoğrafta görülen sıhiye erkânı: Etfal Hastane Sertabibi Beha Bey, Emanet-i Sıhiye Müdürü Petraki Efendi, Sıhiye Müfettişi Ekrem Bey, Sıhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey, Müdür-i Sani Zeki Bey, Dispanser Sertabibi Ali Rıza Bey. ("Divanyolu Dispanseri Açıldı", *Dersaadet*, nr. 62, 15 Eylül 1920, s. 1.)

دیوان یولی دیسپانسری آچیلدی

سیره حدیسی ، کسری قوروق اینون حالینته دوام ایلمیون

ایروز کائنات سده آتیلان دیسپانسری
 تاروت بوزورده ایسکون ایسکون
 کادریه بوخسیر حاصل اولمش - و بولسا
 سولک کادریه سولوقکاشمه اولدی
 و لاکه بوخت یی کله کورونده ایسکون
 عینی اهل اشکائی بروم دست آتیه
 و کوروزورده ایسکون ایسکون ایسکون

ایروز دیوان یولی دیسپانسری
 قوروق اینون حالینته دوام ایلمیون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون

قوروق اینون حالینته دوام ایلمیون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون

ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون

ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون

ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون
 ایسکون ایسکون ایسکون ایسکون

EK 11. Abdullah Cevdet'in Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevinden ikinci defa azledildikten sonra *Güleryüz* gazetesini verdiği ve "*Beni kırmızı bal mumu ile arayacaklar*" dediği beyanattı. ("Abdullah Cevdet Bey", *Güleryüz*, nr. 2, 10 Teşrinievvel 1921, s. 2. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu)

عبدالله جودت بك

صحة مدیریت عمومی سنند انفسكا کی اسبابی غزته منزه بیلدی ریور .

مدرس محترم : بی قیومی بال موصی ایله آیدم قدر ریور .

مع مافیه امین اولکه بك آق زمان سوکرا
بی قیومی بال موصی ایله آیدم قدر ریور .
یه هیچ شبهه کز اولماین ا فقط اوزمان
بن نازلانمجم ، ککل مدیریت حق صحه
نظارق تکلف ایستلر نه قبول ایتمه حکم ،
آرتق بومأموریم سوکنجیدر . شیمدن
سوکرا حجره مناصبه چکیلوب تدقیقات
طیعهده بولانمجم . شیمدی به قدر امراض
عیینه متخصصی ایتمه شیمدن سوکرا
بیالیشهرق فن طیک دیگر شعبه لرندن ده
اختصاص صاحی اولانمجم .. بالحاسه
امراض داخله دن ورم آق جگر خسته
قلربی سوکدره ندقیق وتبع ایتمه حکم
وانشالله اوکمزدهک یاز ورمیلر منفعتنه
ایکی مسامره دهه ترتیب و مملکت بوسه
رتنه خدمتدن کری طوریه حکم . اگر
وقت بولایلیسه ، آراده صبراهه طوب
طاشنه دخی کیمورک امراض عقلیه وعصیه
حقتنه مظهر عثمان بکک باشنده ستاز
کورمجم . امید ایستورمکه آق زمان
ایچنده امراض مذکورده دهه مملکه
واختصاص پیدا ایتمه حکم و اوزمان استا .
نیولک معتنا برنده محترم بر معاینه خانه
آجهرق شهریمز خسته کاق هفته آلتی
کون بیانا برکون دخی اجرئی اولاراق
تداوی به چالیشانم . سعی وغیرت بزدن
موقیت اللهمدن ...

دوره محرور مردن برقی صحه مدر
عمومی اسبق عبدالله جودت بکک تزدینه
اعزام ایله اسباب انفسكا کی حقتنه معلومات
طلب ایتمک مدر مشارالیهک بیاناتی عیناً
درج ایستورم :

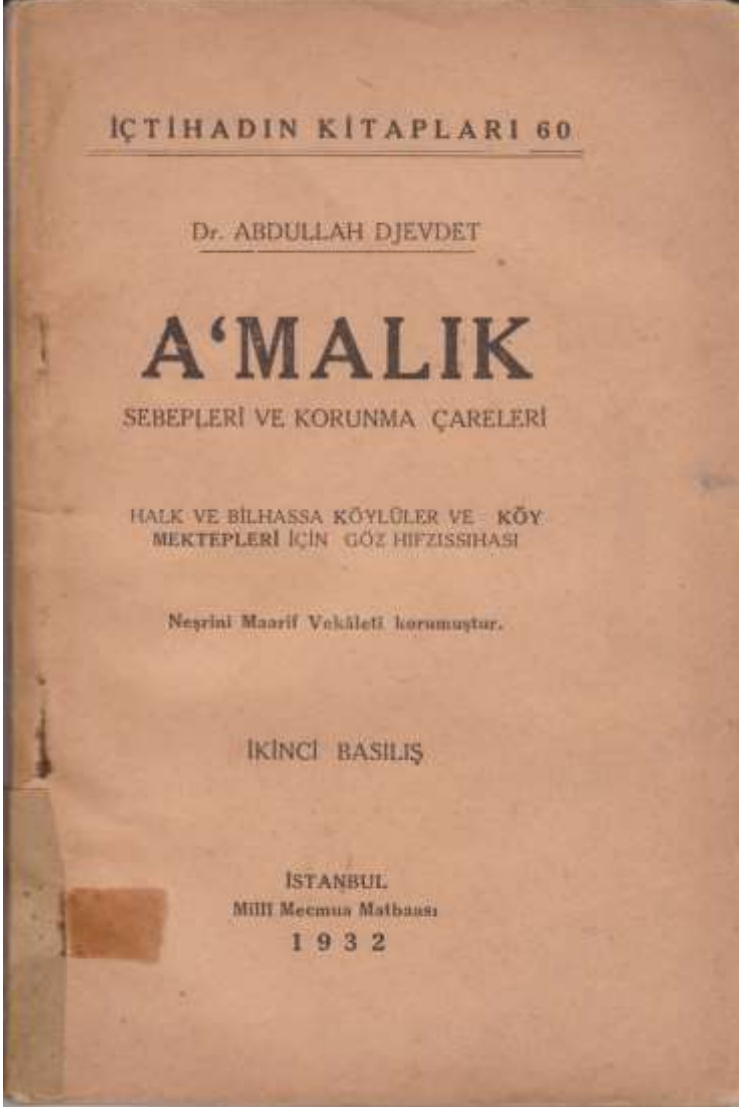

سابق صحه مدر عمومی

عبدالله جودت بك

سب عزلی بریورلو آکلایامدم .
بیم کھ فعال ، متین ، بورولماق بیلدی بر
مدرب او بوبده باشلرته قویاچلرته
طوتوب عزل ایستورل . بن عزل اولند .
پنه یانام ، مملکتیزک صحه ایشلری
آلت اوست اولماق . اوکا بانیورم .

EK 12. Abdullah Cevdet'in körlüğün sebepleri ve bundan korunma çareleriyle ilgili ölümünden kısa bir süre önce yayımladığı kitabının kapağı.

Extended Abstract

Multifaceted figure in the late Ottoman and early Republican periods, has often been remembered for his political activism, intellectual contributions, and controversial stances rather than his medical career. However, his role as a medical professional is equally important and deserves closer scrutiny. This study delves into the medical life of Doctor Abdullah Cevdet, particularly his contributions to medicine through his practice, writings, and translations.

Born on September 9, 1869, in Arapgir, Abdullah Cevdet's educational journey began in his hometown, where he completed his primary education. He later moved to Istanbul, where he enrolled at the Kuleli Military Medical School, followed by the Gülhane Military Medical School. His decision to pursue a career in medicine, particularly military medicine, aligned with the needs of the Ottoman Empire at the time, which sought to modernize its medical services.

The education Cevdet received at these institutions was comprehensive, blending traditional medical practices with modern techniques that were being adopted in Europe. The medical curriculum at the time included not only the study of medicine but also a strong emphasis on scientific thought, something that would later reflect in Cevdet's intellectual output. In 1894, he graduated from the Military Medical School with the rank of captain, officially marking the beginning of his medical career.

Despite his promising medical career, Abdullah Cevdet's life was marked by his early involvement in political activities. During his years as a medical student, he became interested in politics and social issues, joining secret organizations that opposed the authoritarian regime of Sultan Abdulhamid II. His political activism would often clash with his medical duties, leading to several disruptions in his career.

After completing his medical education, Cevdet began working at the ophthalmology department of Haydarpaşa Hospital, a military hospital in Istanbul. Ophthalmology, the branch of medicine dealing with the eye and its diseases, became his specialization, and it was a field he would return to throughout his life. However, his medical career was interrupted when he was part of a delegation sent to Diyarbakır to help contain a cholera epidemic. This experience in public health during an outbreak of a deadly disease showcased his capability and commitment as a physician, a theme that would recur in his later work.

Unfortunately, his political activities caught up with him. On December 21, 1895, Abdullah Cevdet was exiled to Tripoli due to his involvement in opposition activities against Sultan Abdulhamid II. This exile marked the first of many interruptions in his medical career.

In early January 1896, Abdullah Cevdet arrived in Tripoli, where he was initially held in a fortress before being allowed to work as an ophthalmologist in a military hospital. Despite the hardships of exile, Cevdet continued to practice medicine and remained dedicated to his profession. However, his stay in Tripoli was marked by intermittent breaks, and in August 1897, he escaped from Tunis to Marseille, marking the beginning of his long stay in Europe.

While in Europe, Cevdet, along with his colleagues İshak Sükûti and Tunali Hilmi, continued their opposition to the Ottoman regime through publications. Despite efforts by the Ottoman authorities to silence him, including offers of a salary and civil service positions, Cevdet remained defiant, refusing to give up his political writings. He was eventually appointed as the physician of the Vienna Embassy on February 22, 1899. While in Vienna, Cevdet continued to work as a physician, but his primary focus shifted to intellectual and political activities.

During his time in Europe, Abdullah Cevdet's intellectual pursuits flourished. He traveled across European cities, publishing numerous works, many of which were translations. These publications, although often political, also included medical texts, reflecting his continued interest in the field of medicine. His publishing career, particularly through the journal *İctihad*, would become one of his most lasting contributions to Turkish intellectual life.

However, Cevdet's tenure as a physician at the Vienna Embassy ended abruptly on September 13, 1904, after he attacked and insulted the ambassador, Mahmud Nedim Pasha, over a disagreement. This incident led to his dismissal, and Cevdet found himself traveling through various European cities before finally settling in Geneva, Switzerland. In Geneva, he founded the *İjtihad* Printing House and continued publishing the *İjtihad* Journal, which became a platform for his political, social, and medical writings.

Abdullah Cevdet's stay in Switzerland was short-lived. The Swiss Federal Court ordered his expulsion from the country due to a book he had printed that insulted the Ottoman sultan. Following his expulsion from Switzerland, Cevdet moved to Egypt, where he established himself as both a medical professional and an intellectual. In Cairo, he opened a clinic where he practiced as an ophthalmologist, using the income from his medical work to support his publishing activities. His dual career as a physician and publisher was

emblematic of his ability to straddle different worlds, combining his medical expertise with his intellectual pursuits.

In late 1910, Abdullah Cevdet returned to Istanbul, where he founded the İjtihad House in Cağaloğlu. In Istanbul, he resumed both his medical and publishing activities, playing an active role in shaping public health discourse. He contributed numerous articles to the journal *İçtihad*, many of which focused on public health issues, including hygiene, sanitation, and disease prevention. His articles, written under titles like “Mesaim of Sıhhiye” and “Sıhhi Sütun,” aimed to educate the public on health matters, reflecting his deep concern for the health and well-being of the Ottoman population.

After his return to Istanbul, Cevdet also sought to recover the unpaid salaries he was owed from his time in Tripoli and at the Vienna Embassy. His persistence paid off, and after numerous correspondences, he was awarded a retroactive salary. This marked a rare financial victory in a life that was often fraught with economic difficulties due to his political and intellectual activities.

Abdullah Cevdet's most significant contribution to public health came during his tenure as the Health Director General from 1919 to 1922. This period coincided with the tenure of Damad Ferid Pasha as Grand Vizier, a time of great political upheaval and economic difficulty in the Ottoman Empire. As Health Director, Cevdet proposed several ambitious reforms, including the establishment of village medical schools, the opening of sanatoriums and dispensaries, and efforts to unify the country's health institutions.

Cevdet's proposals, such as village hospitals that could cater to the specific needs of local professions, demonstrated his forward-thinking approach to public health. However, the economic challenges posed by the occupation of Istanbul and Anatolia severely limited the implementation of these reforms. Urgent health crises, such as the spread of plague and other epidemics, took precedence, and many of Cevdet's projects remained unrealized.

During this period, Cevdet often drew comparisons between the health systems of Europe and the Ottoman Empire, highlighting the latter's backwardness and poverty. His frustration with the state of Ottoman medicine and public health is evident in his interviews and writings, where he consistently emphasized the need for modernization.

Abdullah Cevdet's contributions to medical literature are an often-overlooked aspect of his career. From the early 1890s, when he was still a student at the Military Medical School, Cevdet began publishing medical works, many of which were translations of European texts. His ability to translate

complex medical ideas from French into Turkish helped make modern medical knowledge accessible to the Ottoman intelligentsia.

In his later years, particularly after his two-term tenure as Health Director, Cevdet continued to write on medical topics. His articles in *İçtihad* often addressed public health issues, with a focus on improving the health and hygiene of the population. His works were not mere translations; Cevdet added his own commentary and explanations, enhancing the accessibility and relevance of the medical knowledge he was disseminating.

Despite his significant contributions to medical literature, Cevdet's medical skills were often overshadowed by his political activities. He was not widely regarded as a particularly successful physician, and few of his patients or colleagues could be identified in the research conducted for this study. Nevertheless, his medical writings, particularly his translations, were highly regarded by his contemporaries.

Abdullah Cevdet's life as a physician was closely intertwined with his political and intellectual activities. While he may not have been a renowned or particularly successful practitioner of medicine, his contributions to medical literature and public health were significant. His translations and writings helped introduce modern medical knowledge to the Ottoman Empire, and his efforts to reform public health during his tenure as Health Director General demonstrated his commitment to improving the health of the population. Despite the overshadowing of his medical career by his political and intellectual pursuits, Abdullah Cevdet is an important figure in the history of Turkish medicine.